

Kadınların Özgürleşmesi

John Stuart Mill

Çeviren: Damla B. Aksel

pinhan

Politika

John Stuart Mill

Kadınların Özgürleşmesi

John Stuart Mill (1806–1873): İngiliz filozof, ekonomist ve devlet adamı. 19. yüzyılın en önemli düşünürleri arasında yer alır. Toplumdan dine, mantıktan ekonomiye, edebiyattan felsefeye, çeşitli alanları kapsayan ve otuz cildi aşan toplu eserleriyle üretken bir yazardır. Toplumsal ve politik kurama, ekonomi-politiğe geniş çaplı katkıları olmuştur. Liberalizme kuramsal ve pratik bakımdan destek vermenin yanında Liberal Parti üyeliği de yapmıştır, ve kadınların oy kullanma hakkını parlamentoda savunan ilk parti üyesidir.

Damla B. Aksel: 1984 yılında İstanbul'da doğdu. 2008 yılında Galatasaray Üniversitesi Sosyoloji Bölümünü, 2009 yılında Sciences Po Paris'te Kamu Politikaları eğitimini, 2016 yılında da Koç Üniversitesi'nde Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Bilimi alanında doktorasını tamamladı. Başlıca çalışma alanları uluslararası göç ve ulusaşırı hareketler olan Damla B. Aksel, Koç Üniversitesi Göç Araştırmaları Merkezindeki çalışmalarına devam ettirmektedir.

PİNHAN YAYINCILIK
Litros Yolu, Fatih San. Sitesi No: 12/214-215
Topkapı/Zeytinburnu İstanbul
Tel: (0212) 259 27 60 Faks: (0212) 565 16 74
www.pinhanyayincilik.com
info@pinhanyayincilik.com
Sertifika No: 20913

Çeviri için esas alınan metin: "The Subjection of Women", *The Collected Works of John Stuart Mill, Volume XXI - Essays on Equality, Law, and Education,* ed. John M. Robson, Introduction by Stefan Collini (Toronto: University of Toronto Press, London: Routledge and Kegan Paul, 1984).

© Pinhan Yayıncılık, 2016
Türkçe çeviri © Damla B. Aksel, 2016

Birinci Basım: Aralık 2016

Genel Yayın Yönetmeni: Mahmut Sever
Çeviri Editörü: Merve Elma
Kapak Görseli: Klaus Kunstler
Kapak Tasarımı: Mahmut Sever
Dizgi: Özlem Sümbül

Teknik Hazırlık, Baskı ve Cilt:
Yaylacık Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti.
Litros Yolu Fatih San. Sitesi No: 12/197-203
Topkapı-İstanbul Tel: (0212) 567 80 03
Sertifika No: 11931

Pinhan Yayıncılık: 119 Politika Dizisi: 3

ISBN: 978-605-9460-02-6

Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında gerek metnin, gerek görsel malzemenin yayınevinden izin alınmadan herhangi bir yolla çoğaltılması, yayımlanması ve dağıtılması 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'nun hükümlerine aykırıdır ve hak sahiplerinin maddi ve manevi haklarının çiğnenmesi anlamına geldiği için suç oluşturur.

KADINLARIN ÖZGÜRLEŞMESİ

John Stuart Mill

Çeviri: Damla B. Aksel

İçindekiler

Birinci Bölüm 7
İkinci Bölüm 43
Üçüncü Bölüm 71
Dördüncü Bölüm 109

Birinci Bölüm

Bu denemenin amacı, bütün toplumsal veya siyasal meseleler hakkında fikir edindiğim en eski yıllardan beri sahip olduğum, düşüncenin gelişimi ve hayat deneyimiyle zayıflamak veya değişmek yerine sürekli olarak güçlenmiş olan bir fikrin kökenlerini mümkün olduğunca açık bir şekilde anlatmaktır: Buna göre iki cinsiyet arasındaki mevcut toplumsal ilişkileri düzenleyen ilke – yani bir cinsiyetin diğerine hukuki itaati – yanlıştır ve günümüzde beşeri gelişimin önündeki başlıca engellerden biridir; ve bu durum, ne bir tarafın güç ve ayrıcalıklı konumuna ne de diğer tarafın maluliyetine yol açacak şekilde, mükemmel eşitlik ilkesi ile değiştirilmelidir.

Üstlendiğim görevi ifade etmek için kullanılması gereken bu sözler, bunun ne kadar güç olduğunu gösteriyor. Ancak bu meselenin zorluğunun, kanaatlerimin dayandığı aklın temellerinin yetersizliği veya belirsizliğinde yattığını düşünmek hata olur. Aksine, buradaki zorluk, bir duygu kitlesiyle boy ölçüşülen her durumda mevcut olan bir zorluktur. Bir kanı kuvvetli bir şekilde duygulara dayandığı zaman, kendisine karşı ağır basan bir argümanın karşısında güç yitirmek yerine güç kazanır. Bu kanı eğer bir argümanın sonucu olarak kabul edilmiş olsa, söz konusu argümanın çürütülmesi o kanının güvenilirliğini sarsmak için yeterlidir; ancak kanı sadece duyguya dayandığında, kendisine karşıt argümanlar onu sarsmaz: argümanlar arası bir mücadelede daha başarısız olması, takipçilerinin, duygularının kökeninde argümanların ulaşamadığı daha derin anlamlar

olduğuna inanmasına yol açar: ve duygular yerlerini korumaya devam ederken, eskilerin yarattığı boşlukları onarmak için yeni argümanları sağlamlaştıran siperler ortaya atar. Eski kurumları ve gelenekleri koruyan ve onların etrafında şekillenmiş, en yoğun ve köklü duyguları bu konuyla ilişkilendirmeye yatkın birçok neden mevcuttur. Bu sebepten dolayı, ne bu duyguların modern, manevi ve toplumsal dönüşüm sonucu ortaya çıkan diğer duygular karşısında daha zayıf veya gevşek olmadıklarını görünce şaşırmalı ne de insanların uzun süre tutunduğu barbarlıkların, çok önce kurtuldukları davranış biçimlerinden daha az barbar olduğunu varsaymalıyız.

Her açıdan, neredeyse evrensel bir kanıya saldıran kişiler üzerindeki baskı kuvvetli olacaktır. Fikirlerinin dinlenmesi için hem şanslı hem de alışılmadık bir yeteneğe sahip olmaları gerekir. Diğer davacıların karar alınmasıyla ilgili yaşadıkları sıkıntıdan daha fazlasını, bir yargılama imkanı elde etmek için yaşarlar. Yargılanmaları durumunda diğer insanlardan tamamen farklı olarak bir dizi mantıksal gereksinime tabi olurlar. Diğer bütün vakalarda ispatın külfeti doğrulamayla ilişkili olmalıdır. Bir kişi cinayetle suçlanıyorsa, o kişinin kendi suçsuzluğunu kanıtlaması değil, onu suçlayanların suçun o kişi tarafından işlendiğine dair kanıt vermesi beklenir. Truva Kuşatması gibi çoğunluğun duygularını etkilemeyen tarihsel bir olayın gerçekliğine dair fikir ayrılığı varsa, olayın gerçekleşmiş olduğunu söyleyenlerin, buna dair kanıtlarını diğerlerinin herhangi bir şey söylemesine gerek kalmadan sunması beklenir; ve onlardan beklenen, karşıtları tarafından üretilen kanıtın herhangi bir değeri olmadığını göstermekten öteye geçmez. Pratik meseleler söz konusu olduğunda kanıt sunma yükünün yine, insan faaliyetlerinin genel özgür-

lüğünü sınırlandıran veya bir kişiye veya bir gruba diğerlerinin sahip olduğu ayrıcalık veya faydayı sağlamayı reddeden, özgürlük karşıtları tarafından sunulması beklenir. Önsel (*A priori*) varsayım özgürlük ve tarafsızlık lehinedir. Adalet ve politikanın bazı olumlu nedenlerinden dolayı faklı bir yaklaşımın gerekli olduğu durumlar dışında, çoğunluk tarafından gereksinim duyulmayan hiçbir kısıtlamanın olmaması ve hukukun ayrım gözetmeksizin herkese eşit davranması gerekir. Ancak bu kanıt kurallarının hiçbiri savunduğum fikri destekleyenlerin yararına sunulmayacaktır. Erkeklerin hükmetme hakkı ve kadınların itaat zorunluluğu olduğunu veya erkeklerin yönetmeye elverişli ve kadınların ise elverişsiz olduğunu savunanların sorunun olumlayıcı tarafında olduğunu ve duruşlarıyla ilgili olumlu kanıt sunmaları veya kanılarına karşı gelenlere boyun eğmeleri gerektiğini söylemem hiçbir işe yaramaz. Kadınlara, erkeklere sağlanan herhangi bir özgürlük veya ayrıcalığı vermeyi reddedenlerden, özgürlüğe karşı çıkarak ve taraflılığı salık vererek onlara karşı çifte yargısı olanlardan, bu yaklaşımlarının mutlak kanıtını vermelerini beklemek ve bütün şüpheleri dışlayacak kadar başarılı olmadıkları sürece, yargının onlar aleyhinde olması gerektiğini söylemem de aynı derecede yersiz olacaktır. Herhangi bir kamu davasında bunlar iyi iddialar olarak düşünülebilir; ancak bu durumda öyle olmayacaktır. Herhangi bir izlenim yaratmadan önce, sadece sorunun diğer tarafındakiler tarafından ortaya koyulan her şeyi cevaplandırmam değil, aynı zamanda onlar tarafından söylenebilecek her şeyi tahayyül etmem – bunların nedenlerini bulmak ve yanıtlamak için, bütün argümanlarını reddederek olumlamanın ötesinde olumsuz bir yargıyı ispatlamak için alt edilemeyecek olumlu argümanlara başvurmam gerekir. Ve eğer bunların hepsini ya-

pabilecek olsam ve karşı tarafı onlara karşı bir grup cevaplanamamış, bir tanesi bile çürütülmemiş yargıyla baş başa bıraksam bile, bunun yetersiz olduğu düşünülecektir: zira bir yandan herkes tarafından desteklenen bir yandan da halk arasında oldukça güçlü bir şekilde duygulara hitap eden bir savın, üst bir derecedekiler dışındaki diğer zekalar tarafından ortaya koyulacak herhangi bir kanıdan daha üstün olacağına dair bir varsayım bulunur.

Bu zorluklardan, onları şikayet etmek için bahsetmiyorum. Öncelikle bu zorluklar, insanların anlayışları aracılığıyla onların duygularının ve pratik yatkınlıklarının düşmanlığıyla mücadele etmekten ayrışmaz halde olduğu için bu lüzumsuz olur. İnsanlardan, kendilerine yönelik, mantıksal olarak direnemedikleri ilk eleştirel saldırıda var olan dünya işleyişinin temelini oluşturan, içine doğdukları ve içinde büyüdükleri pratik prensipleri terk etmelerini ve teslim olmalarını bekleyemem. Bu durum onların kendi eleştirel takdir güçlerine güvenmelerini gerektirir ve bu, insanlığın çoğunun anlama yetisini daha önceye nazaran çok daha fazla gelişene kadar gerçekleşemez. Dolayısıyla onlarla, tartışmaya çok az inançları olduğu için değil, gelenek ve genel duygulara çok fazla inandıkları için çatışmaktayım. Bu, kesinliği akli unsurlara atfeden 18. yüzyıla karşı, 19. yüzyılın insan doğasındaki akıl dışı unsurları da aynı kesinliğe dahil etme girişimi şeklinde ortaya çıkan tepkisinin karakteristik önyargılarından biridir. Aklın yüceltilmesi yerini içgüdünün yüceltilmesine bıraktı; ve böylece kendimizde bulduğumuz ancak mantıksal temellerini bulamadığımız her şeyi içgüdü olarak adlandırmaya başladık. Bu tapınma diğerinden son derece daha aşağılayıcıdır; günümüzdeki bütün yanlış ibadetler arasında bu en kötüsüdür ve diğerlerinin temel da-

yanağıdır. Günümüzde makul bir psikoloji insanların doğa tarafından amaçlandığı ve Tanrı tarafından emredildiğine inanarak bu şeylere boyun eğmesinin gerçek kaynağını ortaya çıkarana kadar da muhtemelen bu tapınma devam edecektir. Halihazırdaki soru konusunda önyargının bana atfettiği olumsuz şartları kabul etmeye hazırım. Dönemden döneme yerleşik gelenek ve genel duygunun varlığının makul nedenler dışındaki sebeplerle ilişkili olduğu, bu gelenek ve duyguların güçlerini insan doğasının iyi yerine kötü kısımlarından aldığı gösterilemedikçe bunların bana karşı nihai addedilmesine razıyım. Yargının, beni yargılayanın yasalara aykırı olarak birileri tarafından etkilendiğini gösterememem durumunda bana karşı olmasına razıyım. Benim tavizlerim göründüğü kadar büyük değildir; zira bu gösteri işimin en kolay kısmıdır.

Bir uygulamanın çok yaygın olması bazı durumlarda onun halihazırda veya bir zamanlar övgü alan sonuçlara sebep olduğuna dair kuvvetli bir varsayım oluşturur. Bu durum, uygulamanın bu tür amaçlar doğrultusunda ilk kez başladığı veya daha sonra devam ettirildiği ve bu amaçlara en etkili şekilde nasıl ulaşılacağına dair deneyime dayandığı durumlarda olur. Eğer erkeklerin kadınlar üzerindeki iktidarı, ilk olarak toplumun idaresinin farklı yollarının karşılaştırılması sonrasında bilinçli olarak ortaya çıkmış olsaydı; eğer toplumsal organizasyonun farklı biçimleri yani kadınların erkekleri yönetmesi, ikisi arasında eşitlik olması veya başka karışık veya bölünmüş yönetim yapıları denendikten sonraki deneyimler sonucunda her iki taraf için de mutluluk ve refah yaratacak en iyi düzenlemenin kadınların tamamen erkeklerin egemenliği altında olması, kamu meselelerinde hiçbir paya sahip olmaması ve her bir kadının özelde kaderini birleştirdiği erkeğe hukuki olarak itaat

etmekle yükümlü olması olduğuna karar verilmiş olsaydı, bu durumda şu an kadınlara uygulanan bu yasakların genel olarak kabul edilmesinin en iyi seçenek olduğu düşünülebilirdi. Bu düzenin en iyisi olduğunu tavsiye eden düşünceler, büyük önem taşıyan diğer ilkel toplumsal olaylar gibi zaman içerisinde yok olsalar bile bu böyle görülebilirdi. Ama meselenin durumu her açıdan bunun tersidir. İlk olarak, zayıf cinsiyeti güçlüye tamamıyla bağımlı kılan halihazırdaki sistem sadece teoriye dayanır; zira daha önce başka bir yöntem deneyimlenmemiştir ve teorinin karşıtı olarak görülen deneyim yaşanmış gibi yapılarak bundan herhangi bir yargıya varılamaz. İkinci olarak, bu eşitsizlik sisteminin benimsenmesi hiçbir zaman etraflıca düşünmenin, öngörünün, herhangi bir toplumsal fikir veya insanlığın faydasına ve toplumun iyi işleyişine yol açacak herhangi bir fikir sonucunda oluşmamıştır. Söz konusu eşitsizlik, insan topluluklarının en erken dönemlerinden itibaren, her kadının (kas gücünün zayıflığı dolayısıyla kendisine erkekler tarafından atfedilen değer nedeniyle) bir erkekle tutsaklık durumu içerisinde bulunmasından ortaya çıkmıştır. Yasalar ve politika sistemleri her zaman bireyler arasında halihazırda var olduğunu gördükleri ilişkileri kabul ederek başlar. Daha önce fiziksel gerçek olarak var olan şeyleri yasal hakka çevirirler. Bunlara toplumsal yaptırım belirler ve temelde fiziksel gücün düzensiz ve yasa dışı çatışması yerine bu hakların savunulması ve korunması için kamusal ve organize araçlarla ikame edilmesini hedeflerler. Daha önce boyun eğmeye zorlanan kişiler bu yolla yasal olarak da yükümlü hale gelmiş olurlar. Bir sahip ile köle arasındaki güç ilişkisi olan kölelik sistemi düzenlendi ve köleleri de dahil olmak üzere her birinin özel mülkiyetlerinin kolektif güçleriyle garanti altına alınması ve koruması için

birbirlerine bağlanan sahipler arasında bir sözleşme haline geldi. Erken dönemlerde bütün kadınların ve erkek cinsiyetinin büyük çoğunluğu köleydi. Herhangi bir düşünür kölelik biçimlerinin haklılığı veya mutlak toplumsal ihtiyacını sorgulayana kadar, kısmi zengin entelektüel kültürün ortaya çıktığı, pek çok dönem geçti. Zamanla bu tür düşünürler ortaya çıktı: ve erkek cinsiyetinin köleliğini toplumsal olarak destekleyen genel ilerleme, en azından Hıristiyan Avrupa'nın bütün ülkelerinde (birinde son birkaç yıldır olmak kaydıyla) büyük ölçüde kaldırıldı; ve kadın cinsiyetinin köleliği de dereceli olarak daha hafif bir bağımlılık biçimine dönüştürüldü. Ama günümüzde var olan bu bağımlılık adalet ve toplumsal yararlılık çerçevesinde düşünülerek yenilenen bir kurum değildir – daha ziyade, genel davranışları yumuşatan ve insan ilişkilerini daha fazla adaletin kontrolü ve insanlığın etkisi altına alan nedenlere yol açan hafifletme ve değişiklikler silsilesiyle süregelen köleliğin ilkel halidir. Acımasız kökeninin izini kaybetmemiştir. Dolayısıyla varlığının gerçekliğinden onun lehine hiçbir varsayım çıkartılamaz. Aynı rahatsız edici kaynaktan ortaya çıkan diğer birçok şey ortadan kaldırılmışken onun kendi yararına sahip olabileceği tek varsayım, şimdiye kadar varlığını sürdürmüş olmasına dayanmak zorundadır. Bu durum da, erkekler ile kadınlar arasındaki hak eşitsizliğinin, güçlünün hukukundan başka bir kaynağı olmadığı gibi kulağa garip gelen bir ifadeye yol açar.

Bu ifadenin bir paradoks etkisine sahip olması gerekliliği bir bakıma medeniyetin ilerlemesi ve insanlığın manevi duygularının gelişmesiyle ilişkilidir. Bizde –yani dünyadaki en gelişmiş bir veya iki ulusta- güçlünün hukukunun dünya meselelerini düzenleyen ilke olması tamamen bir kenara bırakılmış gibi görünmektedir: hiç

kimse bunu öne sürmediği gibi, insan ilişkilerinin geneli açısından bakıldığında kimsenin onu uygulamasına da izin verilmez. Bir kişinin bunu yapması ancak genel toplumsal bir fayda sağlayacağı izlenimi veren bir bahaneden istifade ederek olur. Görünüşte durum bu şekildedir; insanlar salt güce dayanan iktidarın sona ermesinden ve güçlünün hukukunun herhangi bir şeyin varlık nedeni olmayacağından dolayı övünür. Mevcut kurumların günümüzdeki ileri medeniyetlere kadar korunabilmiş olmasının nedeninin, bunların insan doğasına uygunluk ve çoğunluğun faydası gibi sağlam temellere dayanması olduğu düşünürler. İnsanlar, hakkı güçlüye veren kurumların devamlılığını ve dayanıklılığını; bu kurumlara ne kadar yoğun bir şekilde tutunulduğunu; güce sahip olanların iyi olduğu kadar kötü eğilimlerinin ve duygularının gücü muhafaza edişleriyle nasıl özdeşleştirildiğini; aralarında ilk olarak zayıflar olmak üzere kötü kurumların hayatın günlük alışkanlıklarıyla en az alakalı olanlardan başlayarak ne kadar yavaş bir şekilde ortadan kaybolduğunu; fiziksel güç ilk onlarda olduğu için yasal gücü elde etmiş olanların, fiziksel güç diğer tarafa geçtikten sonra ne kadar seyrek olarak bu gücü kaybettiklerini anlamazlar. Böylesi bir fiziksel güç kayması kadınlar örneğinde gerçekleşmemiştir: meseleye dair bütün tuhaf ve karakteristik özelliklerle birlikte bu gerçek, güç üzerinden kurulmuş olan haklar sisteminin bu alanının, en gaddar özellikleri diğerlerinden daha erken zamanlarda yumuşamış da olsa, en son ortadan kalkacak olan olacağını göstermektedir. Güç üzerinden kurulu bu toplumsal ilişki örneğinin, eşit adalete dayanan kurumların yasaları ve geleneklerinin genel karakterine rağmen nesiller boyunca hayatta kalması kaçınılmazdı. Bununla birlikte kaynağını belirtmedikçe ve tartışma onun gerçek karakterini öne çı-

kartmadıkça, bu toplumsal ilişki örneği, Yunanlılardaki, kendilerine dair özgür insan anlayışıyla çatışan, ev köleliğinden daha fazla modern medeniyetle çatışıyor duygusu vermez.

Aslında, günümüzde ve son iki üç nesilde yaşayan insanlar, insanlığın ilkel durumuna dair bütün gerçekliği kaybettiler; sadece tarihi doğru olarak inceleyen birkaç kişi veya dünya üzerinde uzak geçmişin yaşayan temsilcilerinin bulunduğu bazı yerlerdeki kişiler toplumun o zaman nasıl olduğuna dair zihinsel bir resim oluşturabilmektedirler. İnsanlar eski zamanlarda güçlünün yasasının temel yasa olduğunun, bunun resmen ve açık bir şekilde ilan edildiğinin farkında değillerdir - terbiyesizce veya utanmazca kelimelerini kullanmıyorum; zira bunlar ortada utanılması gereken bir şey olmuş olduğu duygusunu verir; ancak o dönemlerde bir filozof veya aziz dışında bu tür kavramlara sahip kimse yoktu. Tarih, herhangi bir insan sınıfının hayatları, mülkleri ve bütün dünyevi mutluluklarının uygulayabildikleri güç ölçüsünde gerçekleşebildiğini göstererek insan doğasının acımasızlığını ortaya koyar. Ellerinde silah olan bütün iktidarlara karşı direnç gösterenlerin karşılarında - kışkırtma ne denli ürkütücü olursa olsun- sadece güç yasası değil diğer bütün yasalar ve toplumsal zorunluluklara dair kavramların da olduğunu gösterir. Bu direnenler, direndikleri kişilere göre sadece suçlu değildirler; aynı zamanda en kötü suçları işlemeleri dolayısıyla insanlığın mahkum edilebileceği en zalim cezayı hak etmektedirler. Daha üstün bir kişinin altındakine karşı yükümlülük duymasına dair ilk işaret, üstünün, çıkarları için sözler vermek durumunda bırakıldığı zaman başlamıştır. Ancak resmi yeminlere dayanan yaptırımlarla korunsalar bile bu sözler çoğu zaman üstünkörü kışkırtmalar ve baştan çıkarmalarla geri alınmış veya ihlal

edilmiştir; ve bu muhtemelen, ortalama ahlaklılıktan daha da kötü olan kişiler dışında, nadiren vicdani sancılar içerisinde gerçekleşmiştir. Çoğunlukla karşılıklı bir sözleşmeye dayanan veya güç itibarıyla toplumsal eşitsizliği çok da deneyimlememiş insanların birleşiminden ortaya çıkan antik devletler, güç dışındaki bir hukukun egemenliğine dair ilk örneklerdir. İlk güç yasası kendileriyle köleleri ve (açık sözleşme tarafından sınırlananlar dışında) bir milletler topluluğu ile tebaası arasında tam olarak yürürlükte kalmaya devam etse de; ilkel yasanın dar bir alanda bile ortadan kaldırılması insan doğasının yenilenmesini başlatmıştır. Bunun sonucunda maddi çıkarlar için bile muazzam bir değere sahip olduğu deneyim sonucu ortaya çıkan ve zaman içerisinde yaratılması değil sadece genişletilmesi gereken duygular ortaya çıkmıştır. Milletler topluluğunda kölelere yer olmasa bile, özgür devletlerde köleler insan olmalarından dolayı ilk kez haklara sahip olmuştur. (Yahudi yasası bir istisna teşkil etmekle birlikte) İnsanların köleleri karşısında ahlaki yükümlülükleri olduğunu ilk öğretenler sanırım Stoacılardı. Hıristiyanlığın yükselişinden sonra kimse bu inanışa teorik olarak yabancı olamamıştır; Katolik Kilisesi'nin yükselişi sonrasında ise her zaman onu savunacak biri çıkmıştır. Ancak bunun uygulanması Hıristiyanlığın gerçekleştirdiği en zor görev olmuştur. Bin yıldan fazla bir süreyle kilise, fark edilebilir bir başarı neredeyse olmaksızın mücadeleye devam etmiştir. Bunun nedeni insanların akılları üzerinde hakimiyet kurma isteği değildi; zira kilise müthiş bir güce sahipti. Kralları ve soyluları en değerli mülklerini kiliseyi zenginleştirmek adına vermek zorunda bırakabilirdi. Binlerce insanı, hayatlarının baharında ve dünyevi kazançlarına rağmen yoksulluk ve açlık içinde dua ederek kendi kurtuluşlarını aradıkları manastırlara kapata-

bilirdi. Yüz binlerce kişiyi kutsal mezarı getirtmek için Avrupa ve Asya'da hayatlarını feda etmeye yollayabilirdi. Kilise, yedinci (bizim hesabımızla on dördüncü) ilişki derecesinde olduğunu açıklayarak kralların tutkuyla birlikte oldukları eşlerinden vaz geçmelerine neden olabilirdi. Bunların hepsini yapabiliyordu; ancak ne insanların birbiriyle daha az savaşmasını ne de kölelerine ve sıradan vatandaşlarına daha az zalim bir şekilde davranmasını sağlayabiliyordu. Ancak kralların artan gücüyle birlikte (krallar ve rakipleri arasındakiler dışında) çatışmalar son buldu; ve ancak güçlendirilmiş kasabalardaki zengin ve savaşçı burjuvazinin ve at sırtındaki disiplinsiz şövalyeler yerine savaşta onlardan daha güçlü olduğu ortaya çıkan köylü piyadelerinin gelişmesiyle birlikte soyluların burjuvazi ve köylülük üzerindeki arsız zorbalığına bir sınır gelmiş oldu. Bu zorbalık, ezilmişlerin belirgin bir intikam alabilmesine olanak sağlayan gücü elde etmelerinden sonra da devam etti. Kıta Avrupası'nda bu durum Fransız Devrimi'ne kadar sürmüşse de, İngiltere'de demokratik sınıfların daha erken ve iyi örgütlenmesi sonucu, eşit yasalar ve özgür ulusal kurumlar kurularak buna daha önce son verilmesi mümkün olmuştur.

İnsanlar genellikle tarihin büyük bölümünde güç hukukunun tek ve mutlak idare biçimi olduğunun ve diğerlerinin, hususi ilişkilerin özel ve istisnai bir sonucu olduğunun –ve yakın zamana kadar toplum meselelerinin çoğunlukla ahlaki bir yasa tarafından yönetilirmiş gibi yapıldığının pek az farkındadır. Genellikle güç hukukuna dayanan kurumların ve geleneklerin, onların kurulmalarına hiçbir zaman izin vermeyecek dönemlerde ve yaygın fikir durumlarında bile dayanabileceğini de hatırlamazlar. Kırk yıldan kısa bir zaman önce İngilizler hâlâ yasalar çerçevesinde insanları satılabilir

birer mal olarak esaret altında tutabiliyorlardı: son yüzyılda onları kaçırıp taşıyarak, kelimenin tam anlamıyla ölümüne çalıştırabiliyorlardı. Keyfi gücün her şekline tahammül edebilenler tarafından bile yargılanan güç hukukunun bu son derece uç örneği, şu an yaşamakta olanlar için medeni ve Hıristiyan İngiltere'nin yasasıydı. Üç dört yıl önce Anglosakson Amerika'nın yarısında kölelik sadece mevcut olmakla kalmayıp, aynı zamanda köle ticareti ve bu ticaret için kölelerin alenen çiftleştirilmesi gibi köle eyaletleri arasındaki yaygın uygulamaları içermekteydi. Bununla birlikte köleliğe karşı daha yoğun bir duygu vardı ve (en azından İngiltere'de) diğer güce dayalı geleneksel hakaretlere nazaran kölelik daha az destekleniyordu; zira kölelikteki amaç açıkça ticariydi ve ondan faydalananlar çok küçük bir azınlıktı. Ondan kişisel olarak herhangi bir fayda edinmeyenlerin doğal duygusu da mutlak tiksinme olmuştu. Bu kadar aşırı bir örnek diğerlerinden bahsetmeyi gereksiz kılar; ancak mutlak monarşi döneminin ne kadar uzun olduğunu bir düşünün. Günümüzde İngiltere'de askeri despotizmin başka bir kökeni veya açıklaması olmadığı ve güç hukukuna dayandığı neredeyse herkesçe kabul görmüş bir kanıdır. Ancak İngiltere dışında neredeyse Avrupa'nın bütün büyük uluslarında hâlâ geçerlidir veya yakın zamanda ortadan kalkmıştır. Hâlâ başta yüksek sınıflar olmak üzere her sınıfta onu destekleyen büyük bir grup bulunmaktadır. Bu durum, genel geçer olmasa bile kurulu bir düzenin gücünü göstermektedir: bununla birlikte tarihin neredeyse her döneminde, en şanlı ve müreffeh topluluklarda karşıt sistemin önemli ve tanınmış örnekleri bulunur. Bu örnekte de usulsüz güce sahip olan ve ondan doğrudan faydalanan kişi sadece bir kişidir, buna karşılık ona boyun eğen ve ondan cefa çekenler kelimenin tam anlamıyla geri kalan

herkestir. Boyunduruk, tahttaki kişi ve onun halefi dışında, doğal ve muhakkak olarak herkes için alçaltıcı bir durumdur.

Bu örnekler erkeklerin kadınlar üzerindeki gücünden ne kadar da farklıdır! Ben şu an bunun meşru kılınabilir oluşuna dair peşin yargıda bulunmuyorum. Ben, diğer hakimiyet biçimleri günümüze kadar devam etmişse bile, bunun, savunulabilir olmamasına rağmen onlardan daha kalıcı olabilmesini gösteriyorum. Güce sahip olmaktan gelen tatmin ve gücün tatbikinin yarattığı kişisel çıkar bu örnekte bir sınıfla sınırlanmaz, bütün erkek cinsiyetinde ortak olarak yer alır. Destekçilerinin çoğu için soyut olarak arzulanan bir şey olması veya hizipler tarafından ulaşılmak istenen siyasi amaçlarda olduğu gibi liderlerin dışındakiler için az bir özel öneme sahip olması yerine, her ailenin erkek reisinde veya günün birinde böyle olmak isteyen herkeste yer alır. Andavallar da güçlerini en yüksek asilzadeyle birlikte paylaşır veya paylaşacaktır. Ve bu durum özellikle güç arzusunun en yoğun olduğu durumlarda geçerlidir: gücü isteyen herkes, onu hayatının birlikte geçtiği, ortak kaygılarının olduğu ve iktidarının bağımsızlığı kişisel tercihleriyle doğrudan ilişkili olan en yakınındaki kişiler üzerinde arzular. Diğer bahsi geçen örneklerde sadece güce dayalı ve destekçisi çok az olan iktidarlardan insanlar ne kadar yavaş ve zor bir şekilde kurtulmuştur; onlardan daha iyi bir zemine dayanmayan bu örnekte ise bu daha zordur. Bu örnekte güce sahip olanların kendilerine karşı bir başkaldırmayı engellemek için diğerlerinden daha büyük olanaklara sahip olduğunu aklımızda tutmalıyız. Efendiye bağlı olan her bir kişi –efendi ile kendisi gibilere kıyasla daha yakın bir ilişki içinde olan her bir kişi- efendiye karşı birleşmeye dair herhangi bir imkana, hatta yer yer onun hakkından gelecek güce

sahip olmayarak, diğer bir yandan efendinin çıkarını savunarak ve ona hakaret etmekten sakınarak efendisinin gözetimi ve neredeyse tam anlamıyla elleri altında bulunur. Siyasi özgürlük için olan mücadelelerde herkes destekçilerin çoğu zaman rüşvetle satın alındığını veya korkuyla sindirildiğini bilir. Kadınlar örneğinde boyunduruk altındaki her birey sürekli olarak rüşvet ve gözdağı durumlarıyla muhataptır. Direniş standardı oluşturmak için liderlerin büyük bir kısmı ve takipçilerin daha fazlası neredeyse zevklerinin veya kendi kişisel tesellilerinin tamamını kurban etmelidir. Şimdiye kadar herhangi bir ayrıcalık sistemi veya zorla boyunduruk altına alınma örneği kendine sıkıca bağlı olanlar üzerinde perçinlenmişse, başta bu örnek bulunur. Henüz bunun yanlış bir sistem olduğunu göstermedim: ama konuyla ilgili düşünme yetisine sahip herkes, bu yanlış bir sistem olsaydı bile, bunun diğer bütün haksız iktidar biçimlerinden daha uzun süre dayanmasının kesin olduğunu görebilmelidir. Çoğu uygar ülke, en çirkin iktidar biçimlerine sahipken veya bunlardan ancak yakın zamanda kurtulmuşken, bu iktidar biçimlerinden en derine işlemiş olanının açıkça sarsılmış olduğunu düşünmek garip olurdu. Ona karşı itiraz ve tanıklıkların daha önce de neden şu an oldukları kadar sayıca fazla ve çok önemli olmadığını düşünmek için daha fazla sebep vardır.

Kimileri erkek iktidarının diğer adaletsiz iktidar biçimleriyle karşılaştırılmasını, birinin doğal ve diğerlerinin ise keyfi ve yalnızca gaspa dayalı olduğu gerekçesiyle haksız bulacaktır. Ama herhangi bir tahakkümde iktidara sahip olanların onu doğal görmediği bir durum var mıdır? Geçmişte insanlığın az sayıdaki sahipler ile kalabalık köleler olmak üzere ikiye ayrıldığı bir dönem vardı; ve bu, o zamanın en kültürlü kişilerine bile insan

ırkının doğal ve tek doğal durumu gibi görünüyordu. Muhteşem zekası ve insan düşüncesine yaptığı büyük katkılarla tanınan Aristoteles, şüphesiz ve endişe duymaksızın bu fikri savunmaktaydı. Bununla ilgili ileri sürdüğü gerekçe, erkeklerin kadınlar üzerindeki egemenliğine dair genellikle ortaya sürülen fikirdi. Ona göre insanda, özgür doğa ve köle doğa olmak üzere farklı doğa bulunmaktaydı; Yunanlılar özgür yaradılışa sahipken Traklar ve Asyalıların barbar ırkları köle yaradılışa sahipti.[1] Bu noktada Aristoteles'e kadar geri gitmeme bile gerek yok. Amerika'nın Güney Eyaletlerindeki köle sahipleri de insanların kendi tutku ve kişisel çıkarlarını meşrulaştırmak için tutundukları teoriler çerçevesindeki fanatizmleriyle aynı doktrine sahip değiller miydi? Beyaz adamın siyah üzerindeki egemenliğinin doğal olduğunu, siyah ırkın doğal olarak özgürlükten aciz ve köleliğe uygun olduğunu gözlemlemek için ellerinden geleni yapmamışlar mıydı? Kimileri daha da ileri giderek beden işçilerinin özgürlüğünün her yerde doğa dışı bir durum olduğunu söylemiştir. Mutlak monarşinin kuramcıları da her zaman onun tek doğal yönetim biçimi olduğunu savunmuşlardır: toplumdan önce yer alan babanın aile içindeki iktidar olduğu modele dayanan, ilkel ve spontane bir toplum biçimi olan patriarkal düzenin bütün yönetim biçimleri arasında en doğalı olduğunu iddia etmişlerdir. Fetheden ırklar fethedilenlerin onlara itaat etmesinin doğanın emri olduğunu savunurlar veya onlara göre, kendi ifadeleriyle zayıf ve barışçı ırklar cesur ve erkeksi olanlara boyun eğmelidirler. Ortaçağa dair küçük tanıklıklar feodal soyluluğun düşük şartlardaki insanlar üzerindeki ege-

[1] Bkz. Aristoteles, *Politics*, Londra Heinemann, New York, Putnam's Sons, 1932, s. 565-6, VII, vii, 1: 1327 [*Politika* adıyla Türkçeye çevrilmiştir, çev.: Mete Tunçay, Remzi Kitabevi, 6. Baskı, 2014, İstanbul]

menliğinin onlara fevkalade doğal, kendilerinden düşük sınıftaki bir kişinin eşitlik talebinin veya onlar üzerindeki tahakkümünün ise doğa dışı olarak göründüğünü ortaya koyar. Özgürleşmiş esirler ve köylüler en coşkulu mücadelelerinde bile iktidarı paylaşma iddiasında bulunmamışlardır: sadece onlara zulmeden iktidarın sınırlanmasını istemişlerdir. Doğal olmayanın genellikle sadece alışılmış dışı olması ve alışılmış olan her şeyin doğal görünüyor olması ne kadar da doğrudur. Kadınların erkeklere bağımlılığı (subjection of women to men) genel geçer bir gelenek olduğu için ondan uzaklaşmak doğal olarak doğa dışı görünür. Ancak bu örnekte bile bu duygunun ne kadar geleneğe dayandığı deneyimlerle ortaya çıkar. Dünyanın uzak köşelerindeki insanlar için İngiltere'nin bir kraliçe tarafından yönetiliyor olması kadar şaşırtıcı bir şey yoktur: bu onlar için olağanüstü olacak kadar doğa dışıdır. İngilizler için ise bu durum hiç de doğa dışı değildir; çünkü buna alışmışlardır: ama onlar için de kadınların asker veya meclis üyesi olması doğal değildir. Feodal dönemlerde ise savaş ve siyaset, alışılagelmiş olmasından dolayı kadınlar için doğa dışı alanlar olarak düşünülmüyordu; ayrıcalıklı sınıflardaki kadınların erkeksi karakterlere sahip olmaları, kocalarından ve babalarından sadece gövde gücü bağlamında zayıf olmaları doğal görünüyordu. Kadınların bağımsızlığı diğer antik medeniyetler arasında en az Yunanlılara doğa dışı görünüyordu; çünkü önlerinde (tarihsel olduğuna inandıkları) efsanevi Amazonlar ve kısmen Sparta kadınlarının örneği vardı. Sparta kadınları diğer Yunan devletlerindeki örneklerden daha az bağımlı olmasalar da aslında daha özgürdüler; zira doğal olarak yetersiz olmadıklarına dair yeterli kanıtı sunacak şekilde erkeklerle aynı şekilde vücut egzersizleri yapmak üzere yetiştiriliyorlardı. Sparta deneyiminin, Platon'u, iki cinsiyet

arasındaki toplumsal ve siyasi eşitlik konusunda etkilemiş olması muhtemeldir.[1]

Bununla birlikte erkeklerin kadınlar üzerindeki iktidarı, diğerlerinden, güce dayalı bir iktidar olmaması dolayısıyla ayrışır: bu istemli olarak kabul görmüştür; kadınlar şikayette bulunmaz ve buna razı olan tarafıdır. Öncelikle şunu söylemek gerek ki pek çok kadın bunu kabul etmemektedir. Kadınlar duygularını (toplumun onlara kamusal alanda izin verdiği tek yöntem olan) yazılarıyla ortaya koyduğundan beri halihazırdaki toplumsal durumları hakkında şikayette bulunanların sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Yakın zamanda binlercesi, başlarında toplumda en çok tanınan kadınlarla birlikte meclis seçimlerine katılmak için meclise talepte bulunmuşlardır.[2] Kadınların erkeklerle birlikte ve aynı bilim dallarında eğitim alması artan bir şiddetle ve büyük bir başarı ihtimaliyle istenmektedir. Bununla birlikte onlara karşı kapıları kapanan meslek ve işkollarına katılımının istenmesi de her yıl daha çok önem kazanmaktadır. Bu ülkede, Birleşik Devletler'de olduğu gibi kadınların haklarını destekleyen dönemsel kongreler ve teşkilatlı bir parti olmasa da, daha sınırlı bir hedef olan siyasi oy hakkı için kadınlar tarafından örgütlenen ve yönetilen pek çok aktif örgüt bulunmaktadır. Kadınların az ya da çok toplu olarak üzerlerindeki engelleri protesto etmesi sadece bizim ülkemizde ve Amerika'da gerçekleşmemektedir. Fransa, İtalya, İsviçre ve Rusya'da da benzer

---

[1] Bkz. Platon, *Republic* Londra Henemann, Cambridge, Mass, Harvard University Press, 1946, cilt 1. s. 444-52, V [*Devlet* adıyla Türkçeye çevrilmiştir, çev.: Sabahattin Eyüboğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 31. Baskı, 2016, İstanbul]

[2] Cinsiyet ayrımı yapılmaksızın genişlemek için tüm yasama meclisine yazılı dilekçe, no 8501, 7 Haziran, 1866. *Reports of Select Committee on Public Petitions*, 1866, s. 697 ve Appendix. s. 305. Mill tarafından avam kamarasına sunulmuştur.

örnekler ortaya çıkmaktadır. Kimse kaç kadının sessizce aynı umutlar içinde olduğunu bilemez ama cinsiyetleri dolayısıyla uygunsuz olarak bastırılmak üzere eğitilmeselerdi ne kadarının bu umutlar içinde olacağına dair pek çok işaret bulunmaktadır. Hiçbir köleleştirilmiş sınıfın mutlak özgürlüğü bir seferde istemediği hatırlanmalıdır. Simon de Montfort avam üyelerini meclise ilk kez çağırdığında, herhangi biri kendi seçmenleri tarafından seçilen o meclisin bakanlıklar kuracağını ve onları sonlandıracağını, devlet işlerinde krala emredeceğini düşünmüş müydü? Böyle bir düşünce o dönem en hırslı olanlarının bile hayaline girmemiştir. Soyluların yönetimde hak iddia etmeleri çoktan bilinen bir şeydi: halk tabakası ise sadece keyfi vergilendirmeden ve kralın memurlarının bireysel zorbalıklarından muaf olmayı talep ediyordu. Eskiye dayanan bir iktidarın etkisi altında olanların bir sorgulamaya, iktidarın kendisinden değil onun baskıcı uygulamalarından başlaması bir siyasi doğa yasasıdır. Her zaman kocasının kötü muamelesinden şikayet eden kadınlar olmuştur. Eğer şikayetler kocalarının bu kötü davranışlarını tekrar etmesine ve arttırmasına neden olmasaydı onlardan çok daha fazlaları olurdu. Aynı zamanda kocanın iktidarını korurken, kadının bütün suistimallere karşı korunması mümkün değildir. (Çocuklar örneği dışında) hiçbir örnekte, hasar gördüğü hukuki olarak kanıtlanmış bir kişi, ona bu hasarı veren kişinin fiziksel gücü altına konmaz. Bu nedenle bedensel kötü muameleye dair en uç ve uzun süreli vakalarda bile evli kadınlar kendilerinin korunması için yapılmış yasalara nadiren başvururlar. Eğer bir kadın dayanılmaz bir öfke anında veya komşularının etkisiyle bunu yapmaya teşvik edilirse, bundan sonra tek yapacağı suçu mümkün olduğunca az ifşa

etmek ve zorbasının hak ettiği cezayı almaması için yalvarmak olur.

Toplumsal ve doğal bütün sebepler bir araya gelerek, kadınların erkeklerin gücüne karşı topluca isyankar olmasını olasılık dışı bırakır. Kadınlar, diğer bağımlı sınıflara göre daha farklı bir pozisyondadırlar; zira onların sahipleri gerçek bir hizmetten daha farklı bir şey talep etmektedir. Erkekler kadınların sadece bağlılığını istemez, onların duygularını da isterler. En kabaları dışında bütün erkekler kendilerine en yakın şekilde bağlı kadınlar ister; zorlanmış değil istekli bir köle, sadece bir köle değil aynı zamanda bir sevgili. Bu nedenle ellerinden gelen her şey onların akıllarını köleleştirmek için kullanılmıştır. Diğer köle sahiplerinin hepsi itaati sürekli kılmak için korkuya dayanır; bu korkunun kaynağı ise ya onlar ya da dindir. Kadınların sahipleri basit bir itaatin ötesini istediler ve eğitimin bütün gücünü kendi amaçlarına cevap vermesi için şekillendirdiler. En erken yıllarından itibaren bütün kadınlar, karakterlerinin erkeklerinkinden çok farklı olduğu inancıyla yetiştirilir: irade ve kendine hakim olma gücü değil bağlılık ve diğerlerinin idaresine teslim olmak. Bütün töreler onlara başkaları için yaşamanın, kendilerinden tamamen feragat etmenin ve duyguları dışında hiçbir hayatları olmamasının onların görevi, bütün güncel duygusallıklar ise bunun kadınların doğası olduğunu söyler. Duyguları da sadece onlara izin verilenlerle –bağlı oldukları erkekler veya onlarla bir erkek arasında ilaveten ve feshedilemez bir bağ teşkil eden çocukları- sınırlıdır. Üç şeyi bir araya getirdiğimizde; birincisi, karşılıklı cinsiyetler arasındaki doğal çekim; iki, kadının kocasına olan bağımlılığı, kadının sahip olduğu bütün ayrıcalık ve zevklerin ya erkeğin hediyesi olması ya da tamamen erkeğin isteğine dayanması; ve son olarak, bir kadının insani

arayışın temel gayesi olan kabul görme veya toplumsal hevese dair herhangi bir amacı arayabilmesinin veya bunlara sahip olabilmesinin tek yolunun kocasının aracılığı olması. Bunlar göz önünde bulundurulduğunda, erkeklere çekici görünme hedefinin, kadın eğitiminin ve karakter oluşumunun tam zıttı olmaması zaten mucize olurdu. Erkeklerin kadınların zihinleri üzerindeki etkisi gerçekleştiğinde, bencillik içgüdüsü en çok faydayı almak için kadınlara uysallığın, itaat etmenin ve tüm bireysel isteklerin erkeğin ellerine bırakılmasının cinsel cazibenin temeli olduğunu söyleyerek erkeklerin, kadınları bağımlılıkları altında tutmalarına yol açtı. İnsanoğlunun kırmayı başardığı diğer esaret biçimlerinin, aynı şartlar devam etseydi ve aynı ısrarla kullanılsaydı, varlığını sürdüreceğine dair şüphe olabilir mi? Eğer her bir genç plebin (alt tabakadan olan kişinin) yaşam amacı bir asilzadenin, her genç köleninki ise bir derebeyinin himayesi altında olmak olsaydı, eğer onunla evcilleşme ve onun kişisel zevklerini paylaşmak hepsinin hedeflediği bir ödül olarak sunulsaydı, bu bağlamda en yetenekli ve hırslı olan en çok arzulanan ödüle ulaşabilseydi; ve eğer bu ödül elde edildiğinde sahibini ilgilendiren bütün ilgi alanlarından, onun paylaştığı ve telkin ettikleri dışındaki bütün duygu ve arzulardan pirinçten bir kapıyla uzaklaştırılsaydı; köleler ve derebeyleri, plebler ve asilzadeler de kadınlar ve erkeklerde olduğu gibi yaygın bir şekilde ayrışmaz mıydı? Bununla birlikte sağda soldaki düşünürler de bu ayrımın insan doğasının temel ve değiştirilemez bir gerçeği olduğuna inanmaz mıydı?

Bundan önceki değerlendirmeler, geleneğin, ne kadar yaygın olursa olsun, kadınların erkeklere toplumsal ve siyasal bağlılığına dair hiçbir varsayımda bulunmadığı ve bunun hiçbir önyargı yaratmaması gerektiğini gös-

termek açısından oldukça yeterlidir. Ancak bunun ötesine giderek tarihin ilerleyişi ve gelişen insan toplumlarının eğilimlerinin sadece hakların eşitsizliğine dayalı bu sistemi destekleyen hiçbir varsayımda bulunmadığını ve ona karşı güçlü bir varsayımı olduğunu söyleyebilirim. Bununla birlikte bugüne kadarki insani gelişmenin bütün sürecinden –modern eğilimlerin bütün akışından- bir sonuç çıkartabiliyorsak, o da geçmişten gelen bu kalıntının gelecekle uyumlu olmadığı ve ortadan kalkması gerektiğidir.

Modern dünyanın, geçmişe göre modern kurumlar, modern toplumsal fikirler ve modern hayatın kendisi bağlamında ayrılmasına yol açan ona özgü özelliği nedir? Bunun cevabı; insanlar artık yaşamdaki yerlerinde doğmuyor ve bu doğdukları yerlere değiştirilmez bağlarla zincirlenmiyorlar; bunun yerine kendi yeteneklerini ve en çok arzuladıkları hayat tarzına sahip olmak için önlerine çıkan herhangi bir şansı kullanmakta özgürler. Dönemler boyu insan toplumları çok farklı bir prensip üzerine kuruluydu. Herkes sabitlenmiş bir toplumsal pozisyonda doğardı ve çoğu yasalar çerçevesinde veya ondan uzaklaşmasını sağlayacak bütün imkanlardan mahrum edilmiş bir şekilde onun içinde kalırdı. Bazı insanların beyaz, bazılarının siyah doğması gibi, bazıları köle ve diğerleri özgür veya vatandaş olarak doğardı; bazıları asilzade, diğerleri pleb; bazıları feodal soylu, diğerleri avam veya köylü (roturier) doğardı. Bir köle veya esir, sahibinin isteği dışında hiçbir zaman kendini özgürleştiremez veya özgür olamazdı. Avrupa'nın çoğu ülkesinde Ortaçağın sonuna kadar -kraliyet iktidarının gelişmesi sonucu- halk tabakası soylulaşamıyordu. Soylular arasında da ancak en büyük erkek çocuk babadan kalan mülklerin tek varisi olarak doğuyordu ve babanın onu vesayetinden çıkarabilme hakkına sahip olması için

uzunca bir zaman geçmişti. Çalışan sınıflarda sadece bir locanın üyesi olarak doğan veya üyeleri tarafından ona kabul edilenler yerel sınırları içinde kendi mesleklerini yasal olarak gerçekleştirebiliyordu ve hiç kimse yasalar tarafından sabitlenmiş işler dışında önemli sayılan meslekleri yapamıyordu. Üreticiler yeni ve gelişmiş yöntemlerle işlerini devam ettirme cüretini gösterdikleri için teşhir direklerinde küçük düşürülüyorlardı. Modern Avrupa'da ve diğer bütün modern gelişmelerin çoğuna katılan diğer yerlerde günümüzde bunun tam tersi doktrinler süregelmektedir. Yasalar ve devlet kimin herhangi bir toplumsal ve endüstriyel operasyonu gerçekleştirip gerçekleştirmeyeceğini veya hangi çalışma biçimlerinin yasal olacağını buyurmaz. Bu meseleler kişilerin özgür tercihine bırakılmış durumdadır. İşçilerin çıraklık yapmasını şart koşan yasalar bile bu ülkede yürürlükten kaldırılmıştır: bir çıraklığın gerekli olduğuna dair tatminkar bir teminat verilmesi, onun zorunlu kılınması için yeterli olmaktadır.

Eski teoriye göre bireysel karara olabildiğince az şey bırakılmalı ve onun yapabilecekleri mümkün olduğunca daha üst bir akıl tarafından yönlendirilmeliydi. Bireyin kendi kendine bırakıldığı zaman yanlış yapacağından şüphe edilmezdi. Binlerce yılın deneyimi sonucu ortaya çıkan modern inanca göre bir kişinin doğrudan ilgili olduğu konular sadece kendi iradesine bırakıldığı zaman doğru gitmekte ve bir idare tarafından yapılan herhangi bir düzenleme –diğerlerinin haklarını korumak amacı gütmediği sürece- başarısız olmaktadır. Yavaş yavaş kabul edilen ve teorinin aksine dair neredeyse bütün olası uygulamalar korkunç sonuçlar verinceye kadar bu sonuç, günümüzde (endüstriyel alanda) en gelişmiş ülkelerin çoğunda ve herhangi bir ilerleme gayesinde olanların neredeyse hepsinde yaygın olarak yer

almaktadır. Ne bütün süreçler eşit derecede iyi ne de bütün insanlar her konuda eşit derecede kalifiye olmalıdır. Bireysel kararın özgürlüğü en iyi süreçlerin gerçekleşmesini sağlayan ve her operasyonu o alandaki en yetkili kişinin ellerine veren tek şey olarak tanınmaktadır. Kimse güçlü kolları olan bir adamın demirci olmasını gerektirecek bir yasa yapılması gerektiğini düşünmez. Özgürlük ve rekabet demircilerin güçlü kollu erkeklerden oluşmasına yeterlidir; zira zayıf kollu erkekler kendileri için daha uygun olan mesleklere yönelerek daha fazla kazanabilirler. Bu doktrine uygun olarak bazı kişilerin belli işler yapmaya uygun olmadığına dair düzenlemeler, idarenin kendi sınırlarının ötesine çıkması olarak görülür. Eğer böyle bir kanaat varsa onun yanılmaz olmadığı yaygın olarak bilinir. Vakaların çoğunda iyi bir temele otursa bile –ki büyük ihtimal bu mümkün olmayacaktır- istisnai bir azınlık için bu durum geçerli olmayacaktır: ve bu tür vakalarda kendilerinin ve başkalarının faydası için yeteneklerini kullanmalarının önüne sınır koyulması hem bu kişiler için haksızlık hem de toplum için zarara yol açacaktır. Uygunsuzluğun gerçek olduğu vakalarda ise insan doğasının olağan dürtüleri, yetersiz bir kişinin bu işi yapmasını veya yapmaya devam etmesini engellemeye yetecektir.

Eğer toplumsal ve ekonomik bilimin bu temel prensibi doğru değilse, eğer bireyler, kendi yetenek ve eğilimlerini kendilerini bilenlerin fikirlerinden edindikleri yardımla gerçekleştirmek konusunda yasalardan ve devletten daha iyi yargıda bulunamıyorsa bu prensipten vazgeçip yönetmelikler ve sınırlandırmalara dair eski sisteme hemen dönmek mümkün değildir. Ama prensip doğruysa ona inanmış gibi davranmalı ve bir erkek yerine kadın olarak doğmanın, beyaz yerine siyah, soylu yerine avam olarak doğmaktan daha fazla bir şekilde

bir kişinin hayatındaki yerine karar vermesini, birkaç saygıdeğer meslek dışında bütün yüksek toplumsal pozisyonlardan menedilmesini yasalaştırmamalıyız. Erkeklerin bu pozisyona daha fazla uygun olmasına dair ortaya atılan güçlü argümanları kabul etsek bile yasal gereklilikler hâlâ yanlıştır. On iki yılda bir seçilebilme şartının uygun bir kişiyi dışlaması gerçek bir kayıp olurken binlerce uygunsuz kişiyi dışlaması ise bir kazanç değildir. Eğer seçmenler meclis üyesi olarak uygunsuz kişileri seçmek durumunda bırakılırlarsa, her zaman aralarından seçecek pek çok kişi olacaktır. Herhangi bir zor ve önemli iş söz konusu olduğunda, en sınırlanmamış karar alanında bile, onu iyi yapabilecek kişiler ihtiyaçtan daha az sayıdadır. Karar alanında yapılacak herhangi bir sınırlandırma, toplumu yeteneksizlerden kurtarmak yerine yetenekli biri tarafından hizmet edilme fırsatından mahrum bırakır.

Günümüzde, daha gelişmiş ülkelerde kadınların engelleri, yasalar ve kurumların, kişileri doğumlarından itibaren alıp onların hayatları boyunca belli şeylerde rekabet edemeyeceğini buyurduğu tek durumdur. Bunun tek istisnası kraliyettir. Kişiler halen taht için doğarlar: aileden olmayan biri tahta oturamaz ve miras yoluyla intikal olmaması durumunda o aileden olan biri bile tahtı elde edemez. Diğer bütün makamlar ve toplumsal menfaatler erkek cinsiyetinin tümüne açıktır: pek çoğunun sadece servetle edinilebildiği doğrudur; ancak servete herkes ulaşmaya çalışabilir ve oldukça mazbut erkekler de onu edinebilmektedir. Çoğunluk için zorluklarla başa çıkmak talihli kazaların yardımı olmaksızın mümkün değildir: ama hiçbir erkek yasal olarak men edilmemiştir: ne yasa ne de kamuoyu doğal engellere ek olarak yapay engeller ortaya koymaz. Daha önce söylediğim gibi kraliyet istisnadır: ancak bu örnekte de her-

kes bu istisnanın –modern dünyanın gelenek ve ilkelerinden farklı olarak bir anomali olduğunu düşünür; farklı bireyler ve uluslar tarafından önemi farklılaşsa bile var olduğu su götürmeyen olağandışı nedenlerle meşrulaşırlar. Ancak yüksek bir toplumsal işlevin, önemli nedenlerden dolayı rekabete sunulmak yerine doğumda bahşedildiği bu istisnai örnekte, bütün özgür uluslar onu sınırlandıran bir ilke doğrultusunda kabul eder. Yönetme işlevini yerine getiren kişiyle görünürde ona sahip olanı ayrıştırarak ona kısıtlama koyarlar: bunu yapan kişi olan sorumlu bakan, bütün erkek cinsiyetinin yetişkin vatandaşlarının hiçbirinin yasal olarak dışlanmadığı bir rekabet çerçevesinde bu görevi üstlenmektedir. Kadınların doğumlarından kaynaklanan engeller, modern yasamadaki tek örneklerdir. İnsan ırkının yarısını kapsayan bu örnek dışında hiçbir durumda yüksek toplumsal işlevler doğumdan itibaren dışlayıcı değildir; bir tek bu durumda herhangi bir gayret, ortam değişikliği onu ortadan kaldıramaz. Dini engeller bile (İngiltere ve Avrupa dışında pratikte neredeyse ortadan kalkmışlardır) din değiştirme durumunda men edilmiş kişiye kariyer kapıları kapamamaktadır.

Kadınların toplumsal ikincilliği modern toplumsal kurumlar içinde tekil bir gerçek olarak ortaya çıkar; temel yasaları haline gelen tekil bir ihlal, her yerde yok olmuş eski düşünce ve uygulama dünyasından geriye kalan ve en yaygın çıkarı temsil eden tek kalıntı: sanki etraftaki Hıristiyan kiliseleri sadece oruçlar ve festivaller için kullanılırken, devasa bir taş gömüt veya Zeus'un engin tapınağı St. Paul'ün yerini işgal etmiş ve günlük olarak ibadet kabul etmiş gibi. Bir toplumsal gerçekle ona eşlik eden bütün diğerleri arasındaki farklılık ve onun doğası ile modern dünyanın övüncü olan ve benzer karakterdeki diğer her şeyi art arda silip süpüren ilerici hareket

arasındaki radikal zıtlık, insan eğilimlerini bilinçli olarak takip eden bir kişi için hiç şüphesiz önemli bir düşünce meselesidir. Tercih edilmeyen tarafla ilgili aynı durumda gelenek veya kullanımın tercih edilen üzerinde yaratabileceği herhangi bir varsayımdan çok daha ağır basacak olan *prima facie* (ilk bakışta) bir varsayım ortaya koyar. Bunu –cumhuriyetçilik ve kraliyet gibi- en azından iki tarafı olan bir mesele haline getirmek için yeterli olacaktır.

En azından sorunun, var olan gerçekler ve fikirler tarafından peşin önyargıda bulunulmuş olarak değil, bir adalet ve yararlılık sorusu olarak, erdemleri çerçevesinde tartışmaya açık olarak ele alınması istenebilir. İnsanoğluna dair diğer toplumsal düzenlemelerden herhangi birinde olduğu gibi buna dair bir karar, eğilimler ve sonuçlara dair hangi ölçüde aydın bir yaklaşım olduğuna bağlı olarak, cinsiyet ayrımı olmaksızın, insanlığın geneli için hangisinin en faydalı olduğunu ortaya koyar. Tartışma ciddi olmalıdır; meselenin köklerine inerek belirsiz ve genel iddialarla tatmin olunmamalıdır. Örneğin insanlığın deneyiminin var olan sistemin lehinde işlediğini söylemek işe yaramayacaktır. Sadece tek birinin deneyimi olduğu sürece deneyimin iki yol arasından birini seçmesi mümkün değildir. Eğer cinsiyetler arası eşitliğe dair doktrin sadece teoride yer alıyor denilebilirse, karşıt doktrinin de sadece teorik bir temeli olduğu hatırlanmalıdır. Doğrudan deneyimin onun lehinde kanıtladığı tek şey insanlığın bu sistem altında yaşamış olması ve şimdi gördüğümüz gelişim ve refaha ulaşabilmiş olmasıdır. Ama bu refaha diğer sistemin geçerli olmasına göre daha erken mi ulaşıldığı veya günümüzde bu refahın daha mı fazla olduğuna dair bir çıkarsama yapılamaz. Bununla birlikte deneyim, gelişimin her bir adımının kadınların toplumsal pozisyonunu

arttıran bir adımla paralel gittiğini söyleyebilir; tarihçiler ve felsefeciler onların yükselmesi veya alçaltılmasının bir insan topluluğunun veya bir çağın medeniyetinin en emin testi ve en doğru ölçüsü olduğunu öne sürer. İnsanlık tarihinin bütün ilerici dönemlerinde kadınların durumu erkeklerle eşitliğe yaklaşmıştır. Bu durum, benzeyişin mutlak eşitliğe kadar süreceğini göstermez ama durumun böyle olduğuna dair varsayımda bulunur.

Deneyimin, iki cinsiyetin *doğasının* da halihazırdaki işlevleri ve pozisyonlarına alıştırdığını veya onları buna uygun kıldığı konusunda da söyleyeceği bir şey yoktur. Sağduyu ve insan zihninin yaradılışı temelinden bakarak herhangi bir kişinin, iki cinsiyetin doğasını sadece bu cinslerin birbiriyle olan ilişkisini görerek bildiğini veya bilebileceğini reddediyorum. Eğer erkekler kadınların veya kadınlar erkeklerin olmadığı bir toplumda bulunmuş olsaydı, veya erkeklerle kadınlardan oluşan bir toplumda kadınlar erkeklerin yönetimi altında bulunmasaydı, o zaman ikisinin doğasına dair zihinsel ve ahlaki farklılıklar hakkında bir şeyler bilinebilirdi. Şu an kadınların doğası olarak isimlendirilen aslında fazlasıyla yapay bir şeydir; bazı yönlerden zorunlu baskının, diğer yönlerden doğal olmayan tahriklerin sonucu. Tereddütsüz olarak söylenebilir ki diğer hiçbir bağımlı sınıfın karakteri sahipleriyle olan ilişkinin doğal orantıları bağlamında bu derece tahrif olmamıştır. Fethedilmiş ve köle ırklar bazı bakımlardan daha fazla zorla baskı altına alınmışsa da demir ökçe tarafından ezilmemiş neleri varsa genellikle rahat bırakılmıştır; eğer herhangi bir gelişme özgürlüğü ile bırakılmışsa da genellikle kendi yasalarıyla gelişmiştir. Kadınlar örneğinde sera kültürü, sahiplerinin faydası ve zevki için kadınların bazı yetenekleri bağlamında sürdürülmüştür. Bu ısıtıl-

mış atmosferde etkin yetiştirme ve sulamayla güvenli bir şekilde filizlenirler; aynı kökten gelen ama kış soğuğunda dışarıda bırakılmış ve bilinçli olarak etrafı buzla çevrilmiş diğerleri ise güdük kalır; kimi yangınla yanar ve kaybolur. Analitik olmayan zihni ayıran kendi çalışmalarını tanıma yetisi olmayan erkekler tembel bir şekilde kendi yetiştirdikleri ağacın kendiliğinden o şekilde geliştiğini düşünürler; yarısı buhar banyosunda ve diğer yarısı karda tutulmasa onun öleceğini düşünürler.

Düşüncenin gelişimini ve yaşamla toplumsal düzenlemelere dair ayağı yere basan fikirlerin oluşumunu engelleyen zorluklardan en büyüğü insan karakterini oluşturan etkilerle ilişkili olarak insanlığın ağza alınmaz cahilliği ve dikkatsizliğidir. İnsan türünün şu anki hali veya göründüğü halinin doğal olarak öyle olma eğilimi olduğu düşünülür. İçinde bulundukları ortamlara dair en temel bilgiler onları bu hale getiren nedenleri açıkça işaret etse bile bu böyledir. Arazi sahibine çok fazla borcu olan İrlandalı bir köylü çalışkan olmadığı için, bazı insanlar İrlandalıların doğal olarak aylak olduğunu düşünür. Anayasalar, onlara hizmet etmek için görevlendirilen otoriteler onlara karşı silah kaldırınca, devrilebildiği için bazıları Fransızların özgür bir hükümet kurmak konusunda yeteneksiz olduğunu düşünür. Yunanlılar Türkleri dolandırırken Türkler Yunanlıları sadece yağmaladığı için bazı insanlar Türklerin doğal olarak daha samimi olduğunu düşünür. Kadınların, politikacılara olan meraklarının ötesinde politikayla ilgilenmediği söylenmesi nedeniyle kadınlar için genel faydanın, erkekler için olduğundan doğal olarak daha az ilgi çekici olduğu düşünülür. Eskisine nazaran şimdi daha iyi anlaşılan tarih, insan doğasının dış etkenlere ne kadar fazla açık, genel geçer ve tekdüze olması gereken insani özelliklerine kadar değişken olduğunu göstererek

başka bir ders verir. Seyahatte olduğu gibi tarihte de insanlar sadece akıllarında daha önceden var olan şeyleri görürler; çok azı tarihten bir şeyler öğrenir.

Dolayısıyla en zor soru, yani var olan toplum yapısında hakkında eksiksiz ve doğru bilgiye sahip olmanın mümkün olmadığı iki cinsiyet arasındaki doğal farkların ne olduğu konusu hakkında, neredeyse herkes kesin bir dille konuşurken hiç kimse kısmi bir yanıt için bile tek kaynağı dikkate almaz. Bu kaynak psikolojinin en önemli bölümünün analitik çalışması olan çevrenin karakter üzerindeki etkisine dair olan yasalardır. Erkeklerle kadınlar arasındaki ahlaki ve entelektüel farklar ne kadar büyük ve görünüşte köklü olsalar da onların doğal farklarına dair kanıtlar sadece olumsuz olabilir; yani kanıt üzerinden kesinlikle yapay olamayacağı varsayılan bir farkın doğal olduğu çıkarsaması yapılabilir. Doğal farklılıklar, iki cinsiyetin de dış koşullar üzerinden açıklanacak olan her özelliğini bir kenara koyduktan sonra geriye kalanlardır. İki cinsiyet arasındaki herhangi bir farkın ahlaki ve akılcı olduğunu –veya en azından böyle bir farkın olduğunu- beyan etmeye yetkili olmak için bir kişinin karakter oluşumu yasalarına dair derin bilgisi olması gerekir; ancak kimsenin henüz bu konuda bilgisi olmadığı için kimse bu konuda herhangi bir olumlu fikirde bulunmaya yetkin değildir. Şu an için sadece varsayımlar yapılabilir; az ya da çok karakter oluşumuna uygulanan psikoloji yasaları gibi bilgilere dayanan, az ya da çok muhtemel varsayımlar.

Cinsiyetler arasındaki farkın nasıl bu hale geldiğine dair bütün sorular bir kenara, bu farkın şu an ne olduğuna dair ilk soru bile henüz en ham ve eksik halindedir. Pratisyen hekimler ve fizyologlar belli bir oranda farkları bedensel yaratışla ilgili farklarla ilişkilendirir ve bu da psikologlar için önemli bir öğedir; ancak pratis-

yen hekimler çok nadir olarak aynı zamanda psikologdur. Kadınların ruhsal özellikleri konusundaki gözlemleri sokaktaki insandan daha değerli değildir. Bu konuyu gerçekten bilebilecek olan kişilere, yani kadınların kendilerine oldukça az ve bağımlılık altında bir tanıklık imkanı verildiği sürece bu konuya dair hiçbir nihai sonuç bilinemez. Aptal kadınları tanımak kolaydır. Aptallık dünyanın her yerinde yaklaşık olarak aynıdır. Aptal bir insanın kavramları ve duyguları içinde bulunduğu toplumsal çevreden kolaylıkla çıkartılabilir. Kendi doğası ve yetenekleri üzerinden fikrini ve duygularını inşa edenler için durum farklıdır. Ancak bazı erkeklerin kendi ailelerindeki kadınların karakterine dair bile sınırlı bilgisi vardır. Onların yeteneklerinden bahsetmiyorum; zira kimse, hatta kendileri bile, hiçbir zaman bu yetenekler ortaya çıkartılmadığı için bunların ne olduğunu bilemez. Ben burada onların var olan düşünce ve duygularından bahsediyorum. Bazı erkekler birkaç veya pek çok kadınla aşk ilişkisi içine girdikleri için onları kusursuzca anladıklarını düşünür. Eğer iyi bir gözlemciyse ve deneyimleri nicelik ötesinde niteliğe de dayanıyorsa, doğalarının –önemli de olsa- dar bir alanına dair fikir edinmiş olabilir. Ama geri kalan kısımla ilgili fikirleri olmaz; çünkü bu kısımlar özenle gizlenmişlerdir. Bir erkeğin kadınların karakterini incelemek için izleyebileceği en iyi yöntem kendi karısıyla ilgilenmesidir: fırsatlar daha çoktur ve karısına karşı tamamıyla sempati besleme ihtimali daha fazladır. Bence bu konu hakkında herhangi bir bilginin kaynağı da zaten genellikle buradan gelir. Çoğu erkeğin sadece bir kadını bu şekilde inceleme imkanı olmuştur; dolayısıyla kadınlara dair fikirlerinden o adamın karısının nasıl biri olduğu genellikle çıkartılabilir. Bu vakadan herhangi bir sonuç çıkarmak için kadının bilinmeye değer olması ve erkeğin

sadece yetenekli bir değerlendirici değil, aynı zamanda sempatik sezgileriyle onun düşüncelerini okuyabilmesi veya duygularını dışarı vurma konusunda karısını çekingen kılmayacak bir karakteri olması gerekir. Hiçbir şeyin bu birleşimden daha ender olamayacağına inanıyorum. Çoğu zaman evli bir kadın ve erkek arasında dışarıda olan her şeye dair tam bir duygu ve ilgi birlikteliği olur; ancak birbirlerinin iç dünyalarına dahil olmaya dair herhangi bir tanışıklıktan öte bağları yoktur. Gerçek aşkta bile bir tarafın otoritesiyle diğer tarafın bağımlılığı kusursuz bir güvenin önüne geçer. Hiçbir şey bilinçli olarak esirgenmese de fazlaca bir şey gösterilmez. Ebeveyn ile çocuk arasındaki benzer ilişkide böyle bir durumu herkes gözlemlemiştir. Bir babayla erkek çocuğun ilişkisinde, her iki tarafın birbirine olan sevgisine rağmen, kaç baba oğlunun kendi arkadaş ve eşitleri tarafından bilinen karakter özelliklerinden haberdardır. Gerçek şu ki, bir kişiye hürmet etme pozisyonu o kişiyle tamamıyla samimi ve açık olmaya elverişsizdir. Onun fikirleri veya duyguları karşısında yer kaybetme korkusu o kadar güçlüdür ki, dürüst karakterli birinde bile bilinçdışı olarak sadece en iyi yönlerini ya da en iyi olmasa bile diğerinin en çok görmesini istediği yönlerini gösterme eğilimi vardır. Çok yakın olmanın ötesinde eşit olanların dışında birbiri hakkında derinlemesine bilginin çok nadiren olduğu söylenebilir. Bu yargı, iki kişiden biri sadece diğerinin otoritesi altında olduğunda değil, aynı zamanda onun rahatı ve zevki için her şeyi bağımlı kılmayı ve sadece ona uygun şekilde konuşmak ve hareket etmeyi görevi olarak gördüğü durumda ne kadar da doğrudur. Bunlar bir erkeğin incelemek için yeterli fırsatı olduğu tek kadını gerçekten bilmesinin önündeki engellerdir. Bir de buna, bir kadını anlamanın herhangi bir diğer kadını anlamakla eşdeğer

olmadığını ekleyelim; bir sınıf veya bir ülkedeki kadınları incelese bile diğer sınıflardaki ve ülkelerdeki kadınları anlayamaz; bunu yapabilse bile bunlar tarihin belli bir dönemindeki kadınlar olacaklardır. Rahatça diyebiliriz ki erkeklerin kadınlarla ilgili edindiği –olabilecekleri durumu bir kenara koyalım- daha önce ve şu an oldukları duruma dair bilgi eksik ve yüzeysel olacaktır; ve kadınlar kendileri hakkında bahsetmeleri gereken her şeyi anlatana kadar da bu böyle kalacaktır.

Bu zaman henüz gelmemiştir ve ancak yavaş yavaş gelecektir. Kadınlar daha dün edebi başarılarıyla nitelendirilmiş veya kamuoyuna bir şey söylemeleri konusunda toplumdan onay almışlardır. Sadece birkaçı edebi başarılarının dayandığı erkeklerin işitmek istemediği şeyleri söylemeye yeltenmektedir. Çok yakın bir zamana kadar erkek bir yazar tarafından bile geleneksel olmayan fikirlerin veya eksantrik olarak kabul gören duyguların nasıl karşılandığını düşünelim. Böylece gelenek ve fikrin kendini yöneten kural olduğunu düşünerek büyütülen bir kadının, kendi doğasının derinliklerinden çıkardığı herhangi bir şeyi kitaplarda ifade etme çabasının önündeki engellere dair zayıf da olsa bir fikir edinebiliriz. Kendi ülkesinin edebiyatında yüksek bir mevki edinmesi için yeterli gelen yazılar bırakmış en yüce kadın, en cesur işine bu sloganı ekleme ihtiyacı duyumsamıştır: ''Un homme peut braver l'opinion: une femme doit s'y soumettre.''[1] Kadınların kadınlar hakkında yazdıklarının büyük bölümü erkeklere dalkavukluk etmek içindir. Evlenmemiş kadınlar söz konusu olduğunda bunların çoğu bir eş bulma ihtimallerini arttırmayı hedefler. Hem evli hem evlenmemiş olanların

[1] Mme. de Stael, *Delphine*, 4 cilt, Cenevre, Paschoud, 1802, başlık sayfası. ''Bir erkek açıkça kamuoyuna karşı koyabilir; bir kadınsa ona boyun eğmek zorundadır''– çn.

çoğu, en kabaları dışında herhangi bir erkek tarafından arzulanan ve beğenilenlerin ötesinde bir itaatkarlık telkin eder. Bu durum da ancak günümüzde geçerlidir; yakın zamana kadar bu bile geçerli değildi. Edebi kadınlar daha açık sözlü ve gerçek duygularını daha fazla ifade etmeye heveslidir. Ne yazık ki özellikle bu ülkede kendileri yapay neticelerdir; duyguları az miktar bireysel gözlem ve bilinç ile çok miktar edinilmiş çağrışımlardan oluşur. Bu durum, toplumsal kurumlar erkekler için mümkün olan orijinalliğin özgürce gelişmesine kadınlar için de izin vermediği sürece, zamanla azalacaksa bile, büyük ölçüde gerçek kalacaktır. Zamanı geldiğinde, daha önce değil, kadınların doğasına dair bilinmesi gerekenleri ve diğer şeylerin ona uyumunu sadece işitmeyecek aynı zamanda da göreceğiz.

Erkeklerin, kadınların gerçek doğasına dair herhangi bir doğru bilgi elde etmesini engelleyen zorluklardan epeyce bahsettim; çünkü bu konuda, diğer konularda olduğu gibi "opinio copiae inter maximas causas inopiae est."[1] İnsanlar kendilerini, birçok erkeğin hakkında neredeyse hiçbir şey bilmediği ve herhangi bir erkeğin veya bütün erkeklerin, ne oldukları veya ne olmadıklarına dair bir yasa düzenlemek konusunda kadınları vasıflandıracak bir bilgiye ulaşmasının mümkün olmadığı bir konuyu tamamen anladıkları inancıyla pohpohlarken, aslında bu konu hakkında makul bir düşüncenin oluşması çok düşük ihtimaldir. Neyse ki kadınların toplumla ve yaşamla ilişkili pozisyonlarıyla bağlantılı olarak herhangi bir pratik amaç için böyle bir bilgiye gereksinim yoktur. Modern toplumlarda yer alan bütün

[1] Francis Bacon, *Novum Organum*, (1620), *Works* (Ed. James Spedding ve diğerleri, 14 cilt, Londra, Longman, ve diğerleri. 1857-74, cilt 1, s. 125), Cehaletin başlıca nedenlerinden biri çok şey bildiğine inanmaktır – çn.

ilkelere göre bu soru –kadınların kendi deneyimi ve kendi yeteneklerinin kullanımı tarafından karar verilmek üzere- onların elinde kalır. Bir kişinin veya pek çoklarının ne yapabileceğini bulmanın tek yolu denemekten geçer; kadınların mutluluğunu onlardan başka kimse onlar için keşfedemez.

Bir konuda kesin konuşabiliriz; o da eğer bir şey kadınların doğasına aykırıysa, doğalarını esneterek o şeyi yapmalarını sağlayamazsınız. Doğanın kendi amacını gerçekleştiremeyeceği korkusundan kaynaklanan, insanlığın doğa adına müdahale etme kaygısı, tamamen gereksiz bir kaygıdır. Kadınların doğal olarak yapamayacağı şeyleri engellemek yersizdir. Yapabilecekleri, ancak erkek rakipleri olması dolayısıyla iyi yapamadıkları şeyler konusundaki rekabet onları dışlamaya yeterlidir; zira kimse kadınlar lehine koruma ücretleri ve vergiler istemez; sadece erkeklerin lehine var olan vergi ve koruma ücretlerinin geri istenmesi beklenir. Eğer kadınların bazı şeyler konusunda diğerlerine nazaran daha fazla doğal eğilimi varsa, çoğuna eğilimli oldukları şeyleri yaptırmak için yasalar veya toplumsal telkinlere lüzum olmaz. Rekabetin serbestliği kadınların hizmetleri arasından en çok istenenleri yapmaları konusunda en güçlü yönlendirmeyi yapacaktır. Sözlerin de ifade ettiği gibi en uygun oldukları konularda en çok arananlar onlar olacaktır; böylece onların faydasına yapılanlar iki cinsiyetin müşterek yeteneklerinin en faydalı kullanımını sağlayacaktır.

Erkekler arasındaki yaygın fikrin, bir kadının doğal eğiliminin bir eş ve anne olduğu fikri olması gerekir. Burada gerekir diyorum çünkü toplumun günümüzdeki yapısına bakarak davranışları değerlendirirsek fikirlerinin bunun tam tersi olduğu düşünülebilir. Kadınların doğal eğiliminin kendi doğalarıyla çatışma halinde ol-

duğunu düşünebilirler; eğer onlara çekici görünen başka bir geçim kaynağı veya meslek açık olsaydı, onlara doğal olduğu söylenen durumu kabul etmek isteyecek yeterli sayıda kadın kalmazdı. Eğer bu erkeklerin gerçek fikriyse bunun açıkça söylenmesi gerekir. Bu doktrinin bir kişi tarafından açıkça telaffuz edilmesini isterim (konuyla ilgili yazılmış olanların çoğunda da bu ima edilmektedir): "Toplum için kadınların evlenmesi ve çocuk doğurması gereklidir. Zorlanmadıkları sürece bunu yapmayacaklardır. Dolayısıyla onları zorlamak gereklidir." Böylece meselenin önemi açıkça ortaya koyulmuş olur. Durum Güney Carolina ve Louisiana'daki köle sahipleri örneği gibi olacaktır; "Pamuk ve şekerin yetiştirilmesi gereklidir. Beyaz erkekler yetiştiremez. Zenciler ise onlara vermeyi seçeceğimiz herhangi bir ücretle bu işi yapmayacaktır; *ergo* (dolayısıyla) buna zorlanmaları gerekir." Konuya daha da yakın bir örnek zorunlu askerlik konusundadır. Denizcilerin mutlaka ülkeyi savunması gerekir. Çoğu zaman istemli olarak yazılmayacaklardır. Dolayısıyla onları zorlayacak bir güç gerekir.[1] Bu mantık ne kadar çok kullanılmıştır! Eğer cevaba açık olmak gibi bir kusuru olmasaydı hâlâ bu sistem işleyebilirdi: Önce denizcilere çalışmalarının gerçek karşılığını öde. Başka işverenler yerine seninle çalışmaları için emeklerinin karşılığını verirsen onların hizmetini almak konusunda sıkıntı çekmeyeceksin. Buna "Yapmayacağım" demekten daha mantıklı bir cevap yoktur ve böylece zorunlu askerlik daha fazla savunulamaz. Çünkü insanlar artık çalışanın ücretini çalmak istemezler[2] –bunu hem istemezler hem de bundan utanç duyarlar. Kadınlar karşısındaki bütün kapıları kapatıp onları

[1] İngiliz donanması denizcileri bu şekilde edinmekteydi. 'Press gangs' insanları kaçırıp onları donanmada çalışmaya zorlardı –çn.
[2] Luka 10:7.

evliliğe zorunlu kılmaya çalışanlar da benzer bir cevapla karşı karşıyadırlar. Eğer söylediklerinin arkasında duruyorlarsa, o zaman erkeklerin evlenme şartları, kadınların, kendi faydaları için, kabul edeceği kadar ilgi çekici değil demektir. Bir kişiye sadece "Ya o ya da hiçbiri" diyen Hobson seçimi izin verilirse bu iyiliğin pek çekici olmadığına işaret eder. Burada kadınların eşit özgürlüğüne karşı gerçek bir soğukluk besleyen erkeklerin duygularına dair bir ipucu olduğuna inanıyorum. Onlar kadınların evlenmek istememelerinden değil – zira kimsenin gerçek hayatta böyle bir kaygısı olduğunu düşünmüyorum– bunun yerine evliliğin eşit şartlarda olması konusunda ısrar edeceklerinden korkuyorlar. Eğer evlilik kadınların ve yanı sıra kadınların bütün dünyevi mülklerinin bir başkasına teslim edilmesine yol açacaksa o halde yetenekli ve karakterli kadınların evlenmek gibi onur kırıcı bir şey yerine başka herhangi bir şeyi yapmayı tercih edeceğinden korkuyorlar. Açıkçası eğer evlilik böyle olsaydı, bu korkuları sağlam temellere oturmuş olurdu. Hayatta evliliğin yerini herkesçe kabul görmüş bir şekilde, itibarlı başka bir yolla doldurabilselerdi, başka şeyler yapma kabiliyeti olan ancak az sayıdaki kadının bilerek ve isteyerek evlilik yoluna gideceği konusunda ben de hemfikirim. Eğer erkekler evliliği despotluk yasasına dayandıracaklarsa o durumda kadınları Hobson'ın seçimiyle baş başa bırakmak konusunda haklılar. Ancak bu açıdan bakıldığında modern dünyada kadınların zihinlerindeki zincirleri gevşetmek için yapılmış her şey hatadır. Hiçbir zaman edebi eğitim almalarına izin verilmemeliydiler. Okuyan ve daha da fazlası yazan kadınlar, var olan koşullar altında, çelişkili ve huzur bozucu unsurlardır; kadınları bir odalık veya ev kölesinin hünerlerinin ötesini vererek yetiştirmek yanlıştır.

İkinci Bölüm

Gözlemlerimizin gidişatının bu konu bağlamında bizi getirdiği nokta, yani bu ülkenin ve diğer bütün ülkelerin evlilik sözleşmesine bağladığı şartlar üzerinde detaylı bir tartışmaya başlamanın yeri gelmiştir. Evliliğin – yeterince çekici olmadığı için bir erkek tarafından eşi olarak seçilmeyecekler dışında- kadınlar için toplum tarafından kararlaştırılan bir hedef, onun için yetiştirildikleri bir beklenti ve ulaşmaları istenen bir amaç olduğu düşünülürse, kadınların ellerinden geleni ona ulaşmak için sarf edeceğini ve başka bir seçenekten men edilmeleri durumunda bundan pişman olmayacakları varsayılabilirdi. Ancak bu ve diğer konularda toplum hedefine adil değil, kirli yollarla ulaşmayı tercih eder; bu durum günümüze kadar devam eden tek örnektir. Geçmişte kadınlar zorla alıkonmakta veya babaları tarafından kocalarına satılmaktaydı. Avrupa tarihinin geç bir dönemine kadar babanın, kızının arzusunu hesaba katmadan, onu kendi isteği ve zevkine göre evlendirme gücü vardı. Kilise, evlilik seremonisi sırasında kadından biçimsel bir "evet" gerektiren görece daha iyi bir ahlaka sadıktı; ancak rızanın zorunlu olmadığına dair hiçbir gösterge yoktu. Ayrıca babanın ısrar ettiği durumda kızın itaat etmeyi reddetmesi, keşiş yemini ederek dinin koruması altına sığınmadığı sürece, neredeyse mümkün değildi. (Hıristiyanlıktan önce) evlilik sonrasında erkeğin karısı üzerinde yaşam ve ölüm gücü vardı. Ona karşı hiçbir yasaya başvuramazdı: erkek onun için tek mahkeme ve yasaydı. Uzun bir süre erkek kadını reddedebilirdi ancak kadının buna karşı eşdeğer bir gücü

yoktu. İngiltere'nin eski yasalarına göre koca, karısının *lord*u olarak sayılıyordu. Karısının hükümdarı olarak görülüyordu, o kadar ki bir adamın karısı tarafından öldürülmesi ihanet olarak isimlendiriliyordu ve intikamı çoğunlukla hükümdara karşı ihanet durumlarında olduğu şekliyle yakarak öldürme cezasıyla sonuçlanıyordu. Bu zalimlikler kullanımdan kalktığı için (zira çoğu ya hiçbir zaman ya da uygulama alanları bitene kadar resmen yürürlükten kalkmamıştı)[1] erkekler evlilik sözleşmesiyle ilgili şu an var olanların olması gerekenler olduğunu varsaymaktadır; ve bize sürekli olarak medeniyetin ve Hıristiyanlığın kadına haklarını geri verdiği söylenir. Bu sırada kadın ise kocasının gerçek kölesidir: yasal zorunluluklara göre, yaygın olarak köle olarak adlandırılanlardan farkı yoktur. Altarda kocasına hayat boyu itaat yemini eder ve yasalar çerçevesinde bütün hayatı boyunca ondan bunu yapması beklenir. Ahlakçılar itaat zorunluluğunun suç ortaklığı durumuna kadar geçerli olduğunu söyleyebilir ama şurası kesin ki bu zorunluluk bundan başka her şeyde geçerlidir. Kadın, kocasının en azından sözsüz onayı olmadan hiçbir eylemde bulunamaz. Kocası için olmadığı sürece hiçbir mülk edinemez: mirasla yoluyla bile olsa mülk onun olduğu an *ipso facto* (fiilen) kocasının olur. Bu açıdan İngiltere'deki örf ve adet hukukuna göre evli kadının yeri pek çok ülkenin yasalarındaki kölelerden daha kötü durumdadır: örneğin Roma yasasına göre bir kölenin, onun özel kullanımını garanti altına alan yasalar çerçevesinde özel mülkü olabilir. Bu ülkedeki üst sınıflar, yasaların dışında özel sözleşmelerle kadınlara cep harçlığı koymak gibi benzer fırsat tanımıştır. Babaların ebeveynlik duygusu, kendi cinsiyetlerinden olanlarla

[1] Bkz. 26 George II. böl 33, 1753; 20&21 Victoria, böl. 85, 1857; ve 24&25 Victoria. böl. 100, 1861.

paylaştığı sınıf duygusuna göre daha güçlü olduğu için bir baba genellikle kendi kızını, kendisine yabancı olan bir damada tercih eder. Anlaşmalar sonucu zenginler genellikle kadının vasiyet yoluyla geçmiş mülkünün tamamının veya bir kısmının kocasının mutlak kontrolü altında olmasını engellemeyi becermektedir; ancak bu yine kadının kontrolünde olmaz. Bu durumda en fazla, kocanın parayı hesapsızca tüketmesi engellenir ve bir yandan da paranın haklı sahibi onu kullanmaktan mahrum bırakılmış olur. Mülk her ikisinin de erişimi dışındadır: kadının kullanması açısından en olası görünen bu mülkten gelecek gelir ("onun özel kullanımına tahsis edilmiş" olarak isimlendirilir) mülkü sadece erkeğin teslim almasının önüne geçer. Bu gelir kadının eline geçmelidir; ancak eğer koca, bu gelir kadının eline geçtiği an kişisel şiddet yoluyla bu geliri ondan alırsa, ne cezalandırılabilir ne de iadeye mecbur bırakılabilir. Bu ülkenin yasalarına göre bir asilzadenin kendi kızına, onun kocasına karşı verebileceği en fazla güvence budur. Vakaların büyük çoğunluğunda anlaşma yoktur: bütün hakların, mülklerin ve aynı zamanda eylem özgürlüğünün bir tarafta toplanması katidir. Kadının sahip olduğu her şeyin kocasının olduğunu belirtmek için ikisine "yasalar önünde tek kişi" isimlendirmesi yapılır ama kadına dair paralel bir çıkarım hiçbir zaman yapılamaz. Bir sahibin kendi kölesinin veya büyükbaş hayvanlarının eylemlerinden sorumlu olması gibi, üçüncü kişiler karşısında karısının eylemlerinden sorumlu olduğunu belirtmek dışında, bu kural erkeğin aleyhine kullanılmaz. Evli kadınların genellikle kölelerden daha iyi muamele görmediklerini söylemiyorum; ama hiçbir köle, kelimenin tam anlamıyla, evli bir kadından daha köle değildir. Sahibine doğrudan bağlı olanlar dışında neredeyse hiçbir köle her saat ve her dakika köle değil-

dir. Genellikle bir asker gibi sınırlı görevleri vardır ve bunlar bittiğinde veya görev başında değillerken belli sınırlar çerçevesinde kendi zamanlarını kullanırlar; sahibin çok seyrek olarak özeline girdiği bir aile hayatı vardır. "Tom Amca"nın, ilk sahibinin emri altındayken "kulübe"sinde[1] kendi hayatı vardı; işi nedeniyle her gün evinden uzaklaşan her erkek gibi kendine ait bir ailesi olabiliyordu. Bu durum evli bir kadın için mümkün değildir. (Hıristiyan ülkelerinde) köle bir kadının kabul görmüş ve ahlaki bir zorunluluk olarak sayılan, sahibinin en yakın ilişki isteğini reddetme hakkı vardı. Evli kadınlar için bu geçerli değildir: kocasının ondan nefret ettiğini bilse de, kocasının günlük zevkleri arasında ona işkence etmek olsa da ve kocasından tiksinmemek mümkün değilmiş gibi gelse de, çok zorba birine zincirlenmiş olsa bile, kocası onu sahiplenebilir ve eğilimlerine rağmen hayvani bir işlevin aleti yapmak suretiyle, bir insana yapılabilecek en küçük düşürücü şeye onu zorlayabilir. Kendisi söz konusu olduğunda köleliğin en kötü tanımı altında tutulan kadının, sahibiyle ortak ilgi alanı olan çocuklarına karşı nasıl bir yeri vardır? Yasal olarak onlar *kocanın* çocuklarıdır. Sadece onun çocuklar üzerinde yasal hakkı vardır. Kadın, kocasının yetkisi dışında çocuklarına dair hiçbir eylemde bulunamaz. Kocası kendi isteğiyle kadını çocukların yasal koruyucusu yapmadıysa, kocanın ölümünden sonra bile kadının böyle bir hakkı yoktur. Serjeant Talfourd Yasası ile sınırlanıncaya kadar,[2] erkek, çocuklarını karısından uzaklaştırabilir, birbirilerini görmelerini veya yazışmalarını engelleyebilirdi. Bu evli kadının yasal durumudur. Bu durumdan kendini geri çekmesinin bir yolu

---

[1] Harriet Beecher Stowe. *Uncle Tom's Cabin*. 2 cilt, Boston, Jewett, 1852.

[2] 2&3 Victoria, böl. 54, 1839, Kısım 1.

yoktur. Kadın, kocasını terk ederse ne çocuklarını ne de hakkı olan başka bir şeyi alabilir. Eğer koca isterse kadını yasalar veya fiziksel güç ile geri dönmeye zorlayabilir ve kadının kazandığı veya ilişkileri dolayısıyla ona verilmiş herhangi bir şeye kendi kullanımı için el koyabilir. Sadece mahkemelerin hüküm verdiği yasal ayrılık, kadının, yirmi yıldır görmediği bir erkeğin günün birinde onun üstüne atılmayacağı veya ölümüne sebep vermeyeceği korkusu olmaksızın, kızgın zindancının (eski kocasının) gözetimi altına geri verilmemesini veya kazandığı herhangi bir şeyi kendi kullanımına ayırmasını sağlar. Yakın zamana kadar[1] mahkemeler tarafından bu yasal ayrılık yüksek zümrelerde olanlar dışındakilerin erişimi dahilinde değildi. Şimdi bile sadece terk etme ve aşırı zulüm durumlarında bu hak verilmektedir ve çok kolay verildiğine dair şikayetler her gün artmaktadır. Eğer bir kadın bir despotun kişisel uşağı olmak dışında hayatıyla ilgili herhangi bir beklentiden mahrum bırakılıyorsa ve umudunu, kendisini yalnızca bir köle yerine bir sevgili yapmak isteyen erkeği bulmaya bağlamalıysa, o halde kadının evlilik şansını sadece bir kez denemesine izin vermek onun kaderinin oldukça acı bir şekilde kötüleştirilmesidir. Bütün hayatı iyi bir sahip edinmeye bağlı olduğu için bu durumun doğal olarak devamı veya neticesi, onun bu kişiyi bulana kadar eş değiştirmesine izin verilmesi olmalıdır. Bu ayrıcalığa izin verilmesi gerektiğini söylemiyorum. Bu tamamen farklı bir yaklaşımdır. Benim şu anki amacım tekrar evlenme özgürlüğünü içeren "boşanma" sorununa girmemi gerektirmez. Burada tek söylediğim, esaret dışında hiçbir şeye izin verilmeyenler için esaretin özgür seçimi, yükün hafiflemesi açısından tek ve en yeter-

[1] 20&21 Victoria, böl. 85, 1857.

siz hafifletici etkendir. Bunun reddi, evli kadının köleye, hem de köleliğin hiç de hafif olmayan bir türüne benzemesini garantiler. Zira bazı köle yasalarına göre köle, birtakım kötü muamele koşulları altında yasal olarak kendisini satması için sahibini zorlayabilir. Ancak zina dışında hiçbir kötü muamele İngiltere'de evli bir kadını kendi işkencecisinden kurtaramayacaktır.

Abartmaya niyetim yok; zaten bu meselenin de abartılmaya ihtiyacı yok. Evli bir kadının yasal konumunu tasvir ettim; gerçekte gördüğü muameleyi değil. Çoğu ülkenin yasaları onları icra edenlerden çok daha kötüdür ve pek çoğu nadiren veya hiçbir zaman gerçekleştirilmemeleri dolayısıyla yasa olarak kalabilmektedir. Eğer evlilik sadece yasalara bakarak olması gereken haliyle kalsaydı toplum dünya üzerinde bir cehennem olurdu. Neyse ki pek çok erkeğin, zorbalığa yol açan dürtü ve eğilimleri kullanmamaya veya büyük oranda yumuşatmaya yarayan duyguları ve gayeleri var. Bu duygular arasında bir erkeğin karısıyla olan bağı, işlerin normal olduğu durumlarda görece en güçlü örnek olarak ortaya çıkıyor. Buna yaklaşan tek bağ, yani kendisiyle çocukları arasındaki bağ, istisnai durumlar dışında ilkiyle çelişki yaratmak yerine onu güçlendirir. Erkeklerin, yasalar izin verdiği çerçevede kullanabilecekleri tüm zorbalık gücünü kullanmak suretiyle zorlayarak yol açacakları bütün ızdırabı yapmamaları ve kadınların da bu ölçüde acı çekmemesi sonucunda, mevcut haliyle evlilik kurumunun savunucuları bütün adaletsizliğin gerekçeli olduğunu, gelen herhangi bir şikayetin yalnızca her büyük iyilik için ödenen bedel olan kötülüğe karşı suçlama olduğunu düşünür. Bu veya başka bir tiranlık türünün devamlılığıyla yasal olarak tamamen uyumlu olan uygulamadaki hafifletmeler, despotizme karşı bir müdafaa olmak yerine sadece insan doğasının en

kötü kurumlara karşı tepki vermek bağlamında nasıl bir güce sahip olduğunu ve insan doğasının iyi ve kötü tohumlarının kendilerini nasıl bir zindelikle yaydığını ve çoğalttığını kanıtlamaya yarar. Siyasi despotizm hakkında söylenemeyecek hiçbir şey ailedeki despotizm için de söylenemez. Her mutlak kral, penceresinden işkence edilmiş kullarının inlemelerini izlemez veya onları son paçavrasına kadar soyup yolda soğuktan titrer halde bırakmaz. Louis XVI'nın despotizmiyle Philippe le Bel, Nadir Şah veya Caligula'nın (Julius Sezar) despotizmleri aynı değildi; ama Fransız Devrimi'ni meşru kılmak ve onun dehşetlerini mazur göstermek için yeterince kötüydü. Evli kadınlar ve kocaları arasındaki yoğun bağ hakkında bir şeyler söylenecekse ev köleliği için de benzer şeyler söylenebilir. Antik Yunan'da ve Roma'da kölelerin kendi sahiplerine ihanet etmek yerine işkenceyle ölümü kabul etmeleri olağandışı değildi. Roma iç savaşlarını takip eden sürgünlerde kadınların ve kölelerin kahramanca sadıkken oğulların genellikle hain olmaya yatkın olduğu görülmüştür. Bununla birlikte Romalıların kendi kölelerine ne kadar zalimce davrandığını biliyoruz. Doğrusu, bu tür yoğun, zalimce olan bireysel duygular, çoğu yerleşmiş zalim geleneklerin yönetimi altındakiler dışında hiçbir yerde bu denli yüksek bir seviyeye ulaşmamıştır. İnsanlığın, kendilerinin dünyevi varlığını tamamen ezecek gücü kullanmaktan istemli olarak sakınanlara karşı en yoğun şükran duygusuna sahip olmaları hayatın bir ironisidir. Dini teslimiyet de dahil çoğu kişinin akıllarında bu duygunun ne kadar büyük bir yer tuttuğunu sorgulamak zalimlik olacaktır. Ancak her gün insanların Tanrıya olan minnettarlığının, Tanrının kendilerinden daha az merhamet gösterdiği hemcinsler düşünülerek uyarıldığını görüyoruz.

Savunulan kurum kölelik, siyasal mutlakiyet veya aile reisinin mutlakiyeti de olsa, onu hep en iyi zamanlarına bakarak değerlendirmemiz bekleniyor. Dolayısıyla bize bir yanda otoritenin diğer yanda boyun eğmenin sevecen uygulamalarına dair resimler sunuluyor; ona bağlı olanların gülümsemeleri ve hayır dualarıyla çevrelenmiş olan, onların iyiliği için her şeyi emreden üst akıl. İyi insanlar diye bir şey olmadığına dair iddiada bulunan birileri olsaydı bunların hepsi yerinde olurdu. İyi birinin mutlak hükümranlığı altında büyük bir iyilik, mutluluk veya şefkat olduğundan kim şüphe eder ki? Bir yandan da yasalar ve kurumların kötü değil iyi kişilere uyarlanması gerekir. Evlilik az sayıdaki seçkin bir kitle için tasarlanmış bir kurum değildir. Evlilik seremonisinin öncesinde erkeklerin, mutlak gücü uygulamak konusunda güvenilir olup olmadıklarını delillerle kanıtlamaları beklenmez. Genellikle toplumsal duyguları güçlü olan erkeklerin, karıları ve çocuklarına karşı şefkat ve yükümlülük bağları daha güçlüdür; başka toplumsal bağlara dair pek ilgileri olmayanların bir kısmında da bu geçerlidir. Ancak bir kişinin toplumsal duyguları, hiçbir bağa bağlı olmadığı ve toplumun *ultima ratio* (son çare) olarak yasal cezalandırma tehdidi dışında etkisi olmadığı seviyeye kadar inen bir şekilde, uzun ölçekli yoğunluk dereceleri içerisinde yer alabilir. En adi suçlu da sefil bir kadın da bağlıdır; onu öldürmek dışında herhangi bir gaddarlığı, oldukça tedbirli olması durumunda hiçbir yasal ceza tehlikesi olmaksızın gerçekleştirebilir. Bütün ülkelerin en düşük sınıflarında, bahsedeceğim tasvire uyan binlerce erkek bulunur. Evliliği dışında saldırıları dirençle karşılaştığı için diğer alanlarda yasal anlamda suçlu değildir. Dolayısıyla alışkanlık haline gelmiş fiziksel şiddet sadece onun zorbalıklarına karşı koyamayan veya ondan kaçamayan

mutsuz karısı üzerinde uygulanır. Karısının ona olan bağımlılığı, birinin hayat durumu tamamen kendi iyiliğine emanet edildiği için iyi davranmayı onur haline getirdiği, cömert bir hoşgörüye yol açmaz. Bunun yerine, yasalar, kadını erkeğe kendisinin olarak ve kendi zevki için kullanmak üzere verdiği için erkekten başkalarına karşı davranması şart koşulduğu şekilde davranması beklenmez. Yakın zamana kadar ev içi zorbalıkların en vahşi uçlarını bile cezasız bırakan yasalar son yıllarda onları baskılamak üzerine bazı zayıf girişimlerde bulunmuştur. Ancak bu girişimler çok az etki etmiştir ve onlardan pek bir şey beklemek mümkün değildir; çünkü kurban, infazcının gücü altında kaldığı sürece zorbalığı gerçek anlamda denetlemeyi varsaymak mantık ve deneyime ters düşer. Kişiye yönelik şiddete –veya ikinci bir ihlale- dair mahkumiyet, bir kadına doğrudan boşanmaya veya en azından yasal ayrılık hakkı kazandırmadıkça, bu "ağır cezayı gerektiren fiillere"[1] karşı yasal cezai uygulamalar savcı veya şahit eksikliğinden dolayı başarısız olacaktır.

Bütün büyük ülkelerde zalimlerden daha ileride olan erkeklerin yüksek sayısını ve bunun onları evlilik yasası yoluyla bir kurban bulabilmekten alıkoymadığını düşündüğümüzde, kurumların kötüye kullanımı yoluyla ortaya çıkan insan sefaletinin genişliği ve derinliği dehşet verici bir şey olarak ortaya çıkar. Ancak bunlar sadece uç örneklerdir. En düşük uçurumlardır ama onlara ulaşmadan önce birbirini izleyen üzücü derinlikler yer alır. Ev içi veya siyasi tiranlığı düşündüğümüzde, mutlak gaddarlar örneği, despot istediğinde gerçekleşmeyecek bir dehşetin olmadığını gösterir; bu da böylece daha az vahşi şeylerin ne kadar sıklıkla olduğuna dair bir

[1] Bkz. 24&25 Victoria, böl. 100, 1861, Kısım 43.

fikir verir. Şeytanlar melekler kadar enderdir; belki de daha enderlerdir: ancak insaniyet dokunuşu olan acımasız vahşilere oldukça sık rastlanması nadir bir durumdur. Bunları insan türünün herhangi bir değerli temsilcisinden ayıran geniş aralıkta hayvanlık ve bencilliğin farklı çeşit ve dereceleri için yer vardır. Doğası bu aralıkta yer alan insanlar genellikle dışarıdan medeniyet ve hatta kültür cilası altında, yasalarla barış içinde yaşar ve güçleri altında olmayan herkese karşı inandırıcı bir görünüş sergilerler. Ancak bu sırada kendi hakimiyetleri altında olanların hayatlarını bir azap ve yüke çevirirler. İnsanların çoğunun iktidar edinmesinin uygunsuz olduğuna dair basmakalıp sözlerini tekrarlamak bıktırıcı olacaktır. Yüzyıllarca süren siyasi tartışmalardan sonra herkesin ezbere bildiği bu vecizeyi kimse ne kadar adi ve acımasızca olursa olsun bütün yetişkin erkeklere verilmiş güçle ilişki kurarak düşünmez. Bir erkeğin, On Emir'i[1] ihlal ettiği bilinmediği veya kendisiyle ilişki içine girmeye zorlayamadıklarıyla olan ilişkilerinde saygıdeğer bir karakteri koruduğu için veya onunla kalmak zorunda olmayanlara karşı şiddetli hırçınlık patlamaları yapmadığı için evin kısıtsız ortamında nasıl davrandığına dair fikir öne sürmek mümkün değildir. En sıradan erkek bile karakterinin şiddetli, somurtkan, gizlenmemiş bencil yanını, kendi gücüne karşı gelemeyeceklere karşı korur. Daha güçlü olanların, onlara bağımlılarla olan ilişkisi bu karakter bozukluklarının bahçesidir: yaşadıkları başka her yere bu kaynaktan çıkmışlardır. Eşitlerine karşı aksi ve saldırgan olan bir adam, hiç şüphesiz korkutabildiği veya itaat etmeye zorladığı, kendinden aşağıda olanlar arasında yaşamıştır. Eğer genellikle söylendiği gibi en iyi haliyle aile sempati, hassasi-

[1] Mısırdan Çıkış 20.3-17.

yet ve sevecen bir kendini unutma okuluysa; ailenin şefi düşünüldüğünde, daha yaygın bir şekilde aile, fedakarlığın sadece belli bir biçimi, inatçılık, buyuruculuk, kontrolsüz bir vurdumduymazlık ile kaşarlanmış ve idealize edilmiş bir bencillik okuludur. Kadının ve çocukların önemsenmesi sadece bir erkeğin kendi çıkar ve sahiplendiklerinin bir parçası olarak yer alır ve onların bireysel mutluluğu, erkeğin en küçük tercihleri karşısında kurban edilir. Evlilik kurumunun mevcut şekline dair başka ne beklenebilir? İnsan doğasının kötü eğilimlerinin sadece müsamahaya yer verilmediği durumlarda sınırlar içinde kaldığını bilmekteyiz. Hemen herkesin, bir dürtü veya alışkanlıkla veya kasıtlı olarak, başkaları buna karşı direnmeye mecbur kalana kadar haddini aştığını bilmekteyiz. Bu insan doğasının ortak eğilimidir: mevcut toplumsal kurumların bir erkeğe, en azından bir kişiye –birlikte yaşadığı ve her zaman birlikte olacağı kişiye- karşı verdiği neredeyse sınırsız bir güçtür. Bu güç erkeğin doğasının en uzak köşelerindeki gizil bencillik tohumlarını arar ve uyandırır; en zayıf kıvılcımlarını ve içten içe yanan közlerini alevlendirir; ona diğer bütün ilişkilerinde bastırmayı ve gizlemeyi gerekli göreceği ve gizlemesi durumunda onun ikincil doğası haline gelecek karakter özelliklerine göz yumma konusunda izin verir. Bu sorunun başka bir yönü daha olduğunu biliyorum. Evli bir kadın eğer etkili olarak direnemiyorsa en azından aynı şekilde karşılık verebilir; erkeğin hayatını fazlasıyla rahatsız edebilir ve gücü onun baskın geldiği alanlarda ve gelmediği bazı alanlarda baskın çıkmasını mümkün kılar. Dırdır gücü veya cadaloz yaptırımı olarak isimlendirebileceğimiz bu kendini koruma aracının kaçınılmaz bir kusuru bulunur; bu araç genellikle en az zorba olan üstlere karşı ve en az hak eden bağımlılar lehinde işe yarar. Bu asabi ve

inatçı kadınların silahıdır: eğer güce kendileri sahip olsaydı bu güçlerini en kötü şekilde kullanırlardı ve zaten genellikle de bu gücü kötü bir amaç için kullanırlar. Sevecen olanlar böyle bir araç kullanamaz; alicenaplar ise böylesi bir aracı hor görür. Bunun kullanıldığı kocalar da genellikle daha nazik ve daha zararsız olanlarıdır; onlar provokasyonla bile otoritelerini daha katı bir şekilde kullanmak üzere uyarılamaz. Evli kadının uyumsuz olma gücü genellikle zorbalık karşıtlığı yaratır ve kurbanları da başta zorba olmaya en az yatkın olanlardır.

O zaman gücün yozlaştırıcı etkilerini azaltan ve onu gördüğümüz halindeki iyilikle uyumlu hale getiren nedir? Kadınsı albeninin bireysel durumlarda büyük etkisi olsa da durumun genel eğilimlerini değiştirmek konusunda çok az etkisi vardır. Zira kadınların bu gücü, genç ve çekici oldukları, genellikle cazibelerinin yeni olduğu ve aşinalık tarafından soluklaşmadığı durumlarda işler ve çoğunlukla da birçok erkek üzerinde o kadar da bir etkileri yoktur. Onu hafifleten gerçek nedenler zaman içerisinde büyümeyle gelen kişisel sevgidir; bu da ancak erkeğin doğası ona duyarlı olduğu, kadının karakteri de erkeği heyecanlandıracak kadar kafa dengi olduğu sürece geçerlidir. Diğer nedenler çocukları; (çok fazla sınırlamalar olmakla birlikte) üçüncü kişilere dair ilgileriyle ilgili genel ortak alakaları; kadının, erkeğin gündelik rahatı ve eğlencelerindeki gerçek önemi; bir erkeğin karısına şefkat duymasının temelini oluşturan, başkaları için duyarlı olma yetisi dolayısıyla karısına verdiği değer; son olarak da bütün insanların (kendilerini rahatsız etmediği sürece) etraflarındaki kişilerden doğal olarak aldıkları etkilerdir. Bu etki doğrudan üstelemeler veya kadınların duygu ve yaradılışlarının belli belirsiz etkisi yoluyla gerçekleşebilir. Aksi

yönde hareket eden eşit derecede güçlü kişisel bir etki ile etkisiz hale getirilmediği sürece bu faktörler ve araçlar bir kadının kocasının, yani kendi üstünün davranışları üzerinde tamamen aşırı ve mantıksız derecede hakimiyet kurmasına yol açabilir. Bu çeşitli yollar aracılığıyla evli bir kadın sıkça erkek üzerinde çok fazla güç kullanabilir; iyi yönde etkileme yetisi olmadığı şeyler hakkında erkeğin davranışlarına etki edebilir –kadının etkisi sadece bilgisiz değil aynı zamanda ahlaken yanlış taraf için kullanılıyor olabilir; bu gibi durumlarda erkek kendi telkinine bırakılsa daha iyi hareket edecektir. Ancak ne aile ne de devlet meselelerinde güç özgürlük kaybının bir telafisidir. Kadının gücü ona genellikle hakkı olmayanlar konusunda bir rol verir; kendi hakları konusunda iddiada bulunmasını sağlamaz. Bir sultanın en gözde kölesinin altında, zorbalık yaptığı kendi köleleri vardır; ama istenen şey ne onun kölelerinin olması ne de kendisinin köle olmasıdır. Kendi varlığını tamamen kocasına gömerek; ortak ilişkileri üzerinde hiç iradeye sahip olmayarak (veya kocasını iradesi olmadığını ikna ederek) ve erkeğin duygularını etkilemeyi hayat gayesi yaparak bir kadın, hiçbir zaman yargılama yetisi olmayan veya kendisinin de bazı kişisel taraftarlıkları ve önyargıları dolayısıyla etkilendiği konularda, kocasının davranışlarını etkilemeyle ve büyük olasılıkla çarpıtmayla tatmin olabilir. Bu nedenle şu anki haliyle karılarına en nazik şekilde davrananlar çoğu kez karılarının etkisi dolayısıyla ailenin dışına çıkan bütün meseleler hakkında kötü duruma düşebilirler. Kadına, bu alanın dışındaki şeyler konusunda yeri olmadığı öğretilir; böylece bu konular hakkında nadiren dürüst ve insaflı bir fikri vardır; dolayısıyla onlarla ilgilenmediği durumlar dışında herhangi bir meşru amaç için uğraşmaz. Siyasette doğru tarafın hangisi olduğunu ne bilir ne de

bununla ilgilenir. Ancak hangisinin para veya davet getireceği, kocasına bir unvan, oğluna bir yer veya kızına iyi bir evlilik kazandıracağı hakkında fikri vardır.

Bir toplum yönetim olmadan nasıl var olabilir diye sorulacaktır. Bir devlette olduğu gibi bir ailede de bir kişinin nihai hükümdar olması gerekir. Evli kişiler fikir ayrılığına girdiğinde kim karar verecektir? İki kişinin de dedikleri olamaz; ancak bir şekilde bir karara varılması gereklidir.

İki kişi arasındaki bütün istemli birlikteliklerde bir kişinin mutlak sahip olması gerektiği doğru değildir; bu kişinin kim olacağının yasa tarafından kararlaştırılmış olması ise daha yanlıştır. Evlilikten sonra en sık bulunan istemli birliktelik örneği iş ortaklığıdır. Her ortaklıkta bir ortağın meseleler üzerinde mutlak kontrolü olurken diğerlerinin onun hükümlerine itaat etme zorunluluğu olması gibi bir duruma ne rastlanır ne de bunun gerekli olduğu düşünülür. Kimse kendisine müdür sorumlulukları yüklerken sadece bir tezgahtar veya satıcının güçlerini ve ayrıcalıklarını tanıyan bir ortaklığa girmek istemez. Eğer yasalar diğer anlaşmaları da evlilikteki gibi düzenleseydi, bir ortağın ortak işleri yalnızca kendi özel meselesi gibi yönetmesi gerekirdi; diğerlerinin sadece tayin edilmiş güçleri olurdu ve bu durum da, örneğin güce sahip olanın en yaşlı olması gibi, genel bir yasal bir farza dayanırdı. Yasalar bunu hiçbir zaman yapmaz. Deneyim de ortaklar arasında teorik olarak bir eşitsizlik olmasına veya ortaklıkların kendi sözleşme maddelerinin dışına koyulmuş olanların dışında herhangi bir şarta dair gereksinimi olduğunu göstermez. Eğer yasalar bu şekilde işleseydi bile evliliği yöneten yasalarda olduğu gibi kıdemce aşağıda olan ortağın hak ve çıkarlarına karşı bir sorun teşkil etmezdi. Zira kıdemce aşağıdaki ortağın iş ilişkisinden çekilerek iktidarı

feshetme özgürlüğü vardır. Evli kadının ise böyle bir gücü yoktur; olsaydı bile neredeyse her zaman ona başvurana kadar ondan bütün tedbirleri alması istenirdi.

Her gün karar verilmesi gereken, kendiliğinden yavaş yavaş düzenlenemeyen ya da uzlaşmayı bekleyemeyen şeylerin bir iradeye bağlı olması gerekliliği doğrudur: sadece tek bir kişi idareye sahip olmalıdır. Ancak bu, irade sahibinin her zaman ayrı kişi olması gerektiği anlamına gelmez. Doğal düzenleme iki kişi arasında bir güçler ayrılığı olmasıdır: herkes kendi alanının yönetim bölümünde söz sahibidir ve sisteme veya ilkelere dair herhangi bir değişiklik iki tarafın da onayını gerektirir. Ayrım yasalar çerçevesinde ne düzenlenebilir ne de düzenlenmelidir; zira bireysel yetenekler ve uygunluklara dayanması gerekir. Eğer iki taraf da tercih ederse, günümüzdeki parasal düzenlemelerde olduğu gibi, bu atamayı evlilik sözleşmesiyle önceden yapabilirler. Bu ve diğer meselelerden dolayı sürtüşme ve anlaşmazlıkların yaşandığı mutsuz evlilikler olmadığı sürece bu gibi kararları karşılıklı rıza yoluyla almakta pek bir sıkıntı yaşanmayacaktır. Hakların paylaşımı doğal olarak görevlerin ve işlerin bölünmesini takip eder; bu da ya halihazırdaki rızayla ya da yasalarla değil ama ilgili kişilerin isteğine göre değiştirilmiş veya değiştirilebilecek olan yaygın gelenekler yoluyla olur. Yasal otoriteye verilmiş olabilen işlerin gerçek pratik kararı büyük ölçüde, şimdi olduğu gibi, karşılaştırmalı niteliklere dayanacaktır. Örneklerin çoğunda daha yaşlı olanın erkek olması dolayısıyla, hayatlarında en azından aralarındaki yaş farkının önemsiz hale geldiği bir döneme gelene kadar, üstünlük erkekte olacaktır. Doğal olarak bundan daha güçlü bir söz hakkı da eve gelir getiren eşte olacaktır. Bu kaynak dolayısıyla ortaya çıkan eşitsizlik, evlilik yasasına değil insan toplumunun genel şartlarına

bağlıdır. Gerek genel gerek özel olsun zihinsel üstünlüğün etkisi ve daha üstün karakter kararlılığı da eşit derecede önemli olacaktır. Günümüzde bu durum hep böyledir. Bu gerçek (iş ortaklıklarında olduğu gibi) hayat ortaklıklarının güç ve sorumluluklarının birbirleri arasındaki bir anlaşmayla başarılı olarak paylaştırılmasına dair kaygının ne kadar yersiz olduğunu ortaya koyar. Evlilik kurumunun başarısız olduğu durumlar dışında paylaşılmaktadırlar. Aradaki bağın başından beri bir hata olduğu ve bu bağdan kurtulmanın iki taraf için de bir nimet olacağı durumlar dışında, karar verme meselesi bir tarafa yetkinin tamamını verirken diğerinden tam itaat beklemek gibi bir hale gelmez. Farklılıkların dostane bir anlaşmayla çözülmesinin sadece tarafların yasal zorunluluk altında olduğu zaman gerçekleşebileceğini söyleyenler olabilir; zira insanlar arka planında itaat etmek zorunda bırakılabilecekleri bir mahkeme olduğunu bildikleri için tahkime boyun eğerler. Ancak örnekleri paralel hale getirmek için mahkemenin kararının yargılamak değil örneğin sanık gibi her seferinde aynı tarafa göre karar vermek olduğunu varsayalım. Bu durumda davacının yükümlülüğü neredeyse bütün hakem kararlarına uymak olurken, bunun tam tersi de davalı için geçerli olurdu. Yasanın kocaya verdiği despotik güç, kadının taviz vermek zorunda kalmasına neden olurken kocanın taviz vermesine yol açmaz. Makul kişiler arasında, bunu yapmak için fiziksel veya ahlaki zorunlulukları olmasa bile her zaman pratik bir uzlaşma vardır; (olumsuz örnekler dışında) bu durum birlikte yaşanan hayatın, iki kişinin de kabul edeceği şekilde istemli olarak düzenlenmesine yol açan doğal sebepleri gösterir. Serbest yönetimin bir taraf açısından despotizmin yasal temellerine dayandığı ve diğerininse buyruk altına girdiği, despotun verdiği bütün tavizlerin

sadece kendi isteği doğrultusunda, herhangi bir uyarı olmaksızın geri çağrılabildiği bir yasa hükmü meseleyi kesinlikle daha iyileştirmeyecektir. Hiçbir özgürlüğün kırılgan olduğu sürece pek değerli olmaması gibi, yasalar tek tarafa muazzam ağırlık verirken, iki kişi arasındaki düzenlemelerde birinin her şeyi yapmaya hakkı varken diğerinin, ilkinin keyfi olduğu durumlar dışında hiçbir hakkı olmadığı ve zorbalığın aşırıya vardığı noktalarda isyan etmek için güçlü bir ahlaki ve dini zorunluluk altında olduğu bir durumda, özgürlüğün şartlarının adil olması pek mümkün olmayacaktır.

Uçlara gidildiğinde ısrarcı bir muhalif, kocaların makul olmaya çalıştığını ve mecbur bırakılmadan karılarına karşı adil tavizler verdiklerini söyleyebilir. Onlara göre kadınlar aynı muameleyi yapmamaktadır; eğer kendilerine herhangi bir hak verilse başkalarının hiçbir hakkını tanımayacaklardır; erkeğin otoritesi dolayısıyla her şeye karşı uyumlu olmak konusunda taviz verilmese hiçbir konuda uyumlu olmayacaklardır. Bu yaklaşım, kadınlarla ilgili hicivlerin moda olduğu ve erkeklerin kadınları ne hale getirdiğiyle ilgili aşağılamanın akıllıca olduğunun düşünüldüğü nesiller öncesinde söylenebilirdi. Ancak günümüzde cevap vermenin değeceği kimse artık bu sözleri söylemeyecektir. Kadınların iyi duygulara ve en güçlü bağlarla bağlı oldukları kişilere karşı erkeklerden daha az duyarlı olduğu görüşü, günümüzde geçerli bir doktrin değildir. Aksine, kadınları eşit derecede iyi olarak değerlendirmeye tamamen karşı olanlar tarafından bize sürekli olarak kadınların erkeklerden daha iyi olduğu söyleniyor; böylece kadınların doğal olarak iyi olduğuna dair söylemler, bir zarara karşı iltifatlardan yüz buruşturmak gibi, bezdirici bir samimiyetsizlik olarak ortaya çıkıyor. Bu durum bu şekliyle, Gulliver'in, Lilliput'ların kralının kraliyet mer-

hamet kutlamalarını her seferinde en kanlı kararlarla ilişkilendirmesini anlatmasına benziyor[1]. Eğer kadınların erkeklerden daha iyi olduğu bir konu varsa o da kendi aileleri konusunda kendilerini feda etmeleridir. Ancak bunun üzerinde fazla durmuyorum zira bu durum ancak yaygın olarak kadınlara kendilerini feda etmek üzerine doğdukları ve yaratıldıkları öğretildiği müddetçe böyledir. Hakların eşitliğinin günümüzdeki yapay ideal kadın karakterini tanımlayan abartılı kendinden feragat etmenin önüne geçeceğini ve iyi bir kadının en iyi erkekten daha fazla fedakar olmayacağını düşünüyorum. Ancak buna karşılık erkekler de artık kendi iradelerinin diğer mantıklı bir kişinin yasası haline gelecek kadar büyük bir şey olduğuna dair öğreti sona erdiği için günümüzdekinden daha az bencil ve daha fedakar olacaklardır. Erkeklerin kendini beğenme kadar kolay öğrendiği hiçbir şey yoktur: bütün ayrıcalıklı insanlar ve sınıflarda bu olmuştur. İnsanlık ölçeğinde daha aşağılara indikçe bunu daha yoğun olarak görürüz; bu en çok da talihsiz bir kadın ve çocuklar dışında kimsenin üstünde olmayan ve üstüne çıkamayacak olanlar için geçerlidir. Onurlu istisnalar neredeyse diğer bütün insani zafiyetlerde nispeten daha azdır. Bu durumu kontrol altında tutması gereken felsefe ve din genellikle bunu savunmak zorunda bırakılır; sadece insanların eşitliğine dair duygu etkili olmaktadır. Bu duygu aslında Hıristiyanlık teorisinde yer alsa da bir insanın diğerine karşı keyfi tercihlerine dayanan ku-

---

[1] Bkz. Jonathan Swift, *Travels into Several Remote Nations of the World By Lemuel Gulliver*, 1726, ed Walter Scott. 19 cilt, Edinburgh, Constable. Londra White, Cochrane ve diğerleri; Dublin Cumming, 1814, cilt XII, ss. 95-6, Seyahat 1, Böl. Vii. [*Guliver'in Seyahatleri* adıyla Türkçeye çevrilmiştir, çev.: Süheyla Kaya, Can Yayınları, 9. Baskı, 2016, İstanbul]

rumları cezalandıran Hıristiyanlık tarafından asla öğretilmeyecektir.

Hiç şüphesiz düşünce eşitliğiyle tatmin olmayacak – kendi irade veya istekleri tek geçerli söz oluncaya kadar huzur bulmayacak erkekler olduğu kadar kadınlar da vardır. Bu tür insanlar boşanma yasası için uygun öznelerdir. Bu kişiler yalnız yaşamaya uygundur ve hiç kimse hayatlarını onlarla birleştirmek konusunda taviz vermeye zorlanmamalıdır. Ancak yasal bağımlılık kadınlar arasındaki bu tür karakterlerin daha az değil daha sık görülmesine yol açar. Eğer bir erkek bütün gücünü kullanırsa kadın tabii ki ezilecektir; ama eğer kadın müsamaha ile karşılanırsa ve kadının güç edinmesine izin verilirse onun kendi haklarını aşmasıyla ilgili bir sınır koyan hiçbir yasa olmayacaktır. Kadının haklarına karar vermek yerine teorik olarak ona hiçbir hak tanımayan yasalar, kadınların pratikte neye hakkı olduğunu ve ne elde edebileceğine dair ölçütleri ilan eder.

Yasalar önünde evli kişilerin eşitliği iki taraf için de bu ilişki biçiminin adil bir şekilde istikrarlı olmasını sağlayan ve ikisinin de mutluluğunu getiren tek yöntem değildir; ancak bir anlamda ahlaki görgü okulu olarak, insanlığın gündelik hayatını dönüştürmenin tek yoludur. Gelecek nesillerde duyumsanmasa veya yaygın olarak kabul görmese bile bu tek gerçek ahlaki duygu okulu eşitlerden oluşan bir toplumdur. İnsanoğlunun ahlaki eğitimi şimdiye kadar esas olarak güç yasasından ortaya çıktı ve neredeyse tamamen bu gücün yarattığı ilişkilere uyarlandı. Daha az gelişmiş toplumlarda insanlar eşitleriyle olan herhangi bir ilişkiyi nadiren tanımaktadır. Eşit olmak düşman olmaktır. En yükseğinden en düşüğüne toplum, bir merdiven olmak yerine uzun bir zincirdir; bu zincirde her bir birey en yakınındaki komşusunun ya üstünde ya da altında yer alır ve em-

retmediği yerde emirlere uymak zorundadır. Dolayısıyla mevcut ahlak anlayışları da bu emretme ve itaat etme ilişkisine uygundur. Ancak emretmek ve itaat etmek insan hayatının talihsiz ihtiyaçlarıdır; eşitlik içindeki bir toplum onun normal durumudur. Günümüzün modern hayatı geliştikçe emir ve itaat, hayatın istisnai gerçekleri ve eşit ilişkiler genel yasası haline gelmektedir. İlk çağların ahlakı, güce teslim olma zorunluluğuna dayanıyordu, takip eden dönemlerde zayıfın sabır hakkına ve güçlünün korunmasına dayanmaya başladı. Bir ahlaka uygun olan toplum ve hayat daha ne kadar süreyle bir başkası için geçerli olabilir? Geçmişte boyun eğme ahlakı, şövalyelik ve cömertlik ahlakı vardı; artık zaman adalet ahlakı zamanıdır. Geçmiş dönemlerde herhangi bir yaklaşım bir toplumda eşitliği yaratmak için kullanıldığında adalet, erdemin temeli olarak yerini almıştı. Antik çağdaki özgür devletlerde durum böyleydi. Ancak bunların en iyilerinde bile eşitler sadece özgür erkek vatandaşlarla sınırlıydı; köleler, kadınlar ve vatandaş olmamış kişiler güç yasasına bağlıydı. Roma uygarlığı ve Hıristiyanlığın ortak etkisi bu ayrımları ortadan kaldırdı ve (pratikte sadece kısmen olmakla birlikte) teoride insanlık göstergelerinin cinsiyet, sınıf ve toplumsal konumun üstünde olduğunu ilan etti. Eşitlenmeye başlayan bariyerler kuzey keşifleriyle tekrar yükseltilmeye başladı; zaten modern tarihin tamamı bu son dönemden itibaren yavaş bir zayıflama sürecini kapsar. Adaletin birincil erdem olacağı yeni bir düzene girmekteyiz; daha önce var olan eşitler ilişkisinin yanı sıra adalet bir sempati ilişkisini de içerir. Adalet artık eşitlerin kendilerini koruma içgüdüsüne değil eşitler arasındaki düzeyli bir sempatiye dayanıyor. Kimse bunun dışında kalmadığı için eşitlik ölçütü herkesi kapsayacak şekilde genişliyor. İnsanlığın kendi değişimlerini öngörmemesi ve

duygularını gelecek çağlara değil geçmişe uyarlaması yeni bir bilgi değildir. Türün geleceğini görmek her zaman entelektüel elitin veya onlardan öğrenmiş olanların bir ayrıcalığı olmuştur. Bu gelecek fikrine bağlı duygulara sahip olmak ise daha nadir bulunan bir elitin seçkinliği ve genellikle çektiği eziyet olmuştur. Kurumlar, kitaplar, eğitim, toplum, yeni olan geldikten çok sonraları bile hâlâ insanları eskiye göre eğitmektedir. Ancak insanların gerçek erdemi birlikte eşit olarak yaşamaya uygun olmaları; diğer herkes için rahatça kabul edecekleri dışında kendileri için hiçbir iddiada bulunmamaları; herhangi bir tür emri istisnai ve dönemsel gereklilik olarak görmeleri ve yönetmeyi, takip etmeyi nöbetleşe yapmaya hevesli bir toplumu tercih etmeleridir. Günümüzde oluşturulduğu şekliyle hayat bu erdemlerin yapılmasına izin vererek gelişmesine yardımcı olmaz. Aile, despotizmin erdemleri kadar kötülüklerinin de büyük oranda beslendiği bir despotizm okuludur. Özgür ülkelerde vatandaşlık eşitlik alanında bir toplum okuludur; ancak vatandaşlık modern hayatın sadece küçük bir alanını kaplar ve gündelik alışkanlıkların veya derin duyguların yakınına yaklaşmaz. Aile adil bir şekilde yaratılmış olsaydı, özgürlük erdemlerinin gerçek okulu olurdu. Diğer bütün her şey için yeterli bir okul olduğu kesindir. Her zaman için çocuklar açısından bir itaat, ebeveynler içinse emir okulu olacaktır. Gerekli olansa onun bir tarafta güç diğer tarafta itaat olmaksızın, sevgi içinde birlikte yaşam, eşitlik için sempati okulu olmasıdır. Bu ebeveynler arasında olmalıdır. Böylece eşlerin diğer ilişkilerine uyum için gerekli olan erdemlerle ilgili bir alıştırma, çocuklar için duyguları ve davranışlarıyla ilgili bir model olur. Zaten onların itaat yoluyla geçici eğitimi de bu duygu ile davranışları alışılagelmiş ve doğal kılmak üzerine tasarlanmıştır. İnsanlığın ahlaki

eğitimi, insan toplumunun normal yaradılışına uyarlanmış olan aynı ahlaki kural, aile içinde uygulanana kadar diğer bütün insani ilerlemelerin bir hazırlık olduğu yaşam şartlarına uyumlu hale gelemeyecektir. En yakınları ve sevdikleri üzerinde mutlak hakim olan erkeklerin herhangi bir özgürlük duygusu, hakiki ya da Hıristiyan bir özgürlük sevgisi değildir. Bu aksine, antik ya da Orta Çağdaki soyut anlamda kendisinin boyunduruk altında olmasından iğrenen ama kendi çıkar ve yücelmesi için başkaları üzerine fazlasıyla dayatma yapmaya hazır, yoğun bir itibar ve kendi kişiliğine önem verme duygusudur.

Mevcut yasalar altında pek çok evli insanın (ve tahminen İngiltere'deki üst sınıflarda daha büyük bir çoğunluğun) eşitlik yasası duygusu içerisinde yaşadığını kolaylıkla kabul ediyorum (ve bu da benim umutlarımın yegane temelidir). Ahlaki duyguları var olan yasalardan daha iyi olan bu kadar çok insan olmasaydı yasalar hiçbir zaman geliştirilemezdi. Bu tür insanların burada savunulan ve amacı sadece diğer bütün evli çiftleri onlara benzetmeyi amaçlayan ilkeleri desteklemesi gerekir. Ancak hatırı sayılır ahlaki değere sahip olan kişiler bile, düşünür olmadıkları sürece, yasalar ve uygulamaların, kişisel olarak deneyimlemedikleri kötülüklerin, herhangi bir kötülük yaratmadığını ama (yaygın olarak kabul görmeleri dolayısıyla) büyük ihtimalle iyilik yaptıklarını düşünmekte ve bu nedenle onlara itiraz etmenin yanlış olduğuna inanmaya hazırdır. Bununla birlikte bu tür evli insanların, kendilerini birleştiren bağın yasal şartlarını senede bir akıllarına getirmemeleri ve her alanda yasal olarak eşitmişçesine yaşayıp duyumsamaları dolayısıyla, kocanın ün salmış bir kabadayı olmadığı diğer bütün evli çiftlerde de aynı şartların geçerli olacağını düşünmeleri büyük bir hata olur.

Bunu varsaymak insan doğasına ve gerçeklere dair eşit derecede cehalet göstermektir. Bir erkek güce sahip olmaya ne kadar uygun değilse -başka bir kişinin üstünde onun istemli onayıyla bu gücü uygulamaya ne kadar az izinliyse- kendine yasa tarafından verilmiş olan gücün bilincinden hoşnut olmaya, yasal haklarını (kendisi gibi erkekler tarafından yapılmış) geleneklerin hoş göreceği seviyeye kadar kullanmaya ve sadece ona sahip olmanın verdiği duyguyla bu gücü kullanmaktan zevk almaya da o derece yatkın olacaktır. Dahası, alt sınıfların en doğal olarak acımasız ve ahlaki olarak eğitimsiz kısımlarında kadınların yasal köleliği ve iradelerinin bir araç olarak fiziksel boyun eğişi, erkeklerin karılarına karşı, ilişki halinde oldukları diğer hiçbir kadına veya insana karşı duyumsamadıkları bir çeşit saygısızlık ve aşağılama duyumsamasına yol açarken, kadının herhangi bir onur kırıcı davranış için uygun bir şahıs olarak görünmesine de yol açar. Gerekli imkanları olan duygunun izlerinin keskin bir gözlemcisi, bahsedilenlerin gerçek olup olmadığını değerlendirsin ve eğer bunun gerçekten yaşanıyor olduğu sonucuna varırsa insan aklının bu ahlaksız durumuna doğal olarak yol açan kurumlara karşı duyumsanabilecek tiksinti ve öfkeye hayret etmesin. Belki de bize başka bir savunmayla kabul etmek için çok kötü olan bütün diğer yerleşik gerçeklerin dinin emri olarak sunulması gibi, dinin itaat görevi dayattığı söylenebilir. Hakikaten de Kilise dini formlarında[1] bunu emreder ancak Hıristiyanlıktan bu emirleri çıkarmak zor olacaktır. Bize Aziz Paul'ün "Kadınlar, kocalarınıza itaat edin" dediği söylenir; ama bir yandan da "Köleler, efendilerinize itaat edin" de de-

[1] Bkz. "The Form of Solemnization of Matrimony," içinde *The Annotated Book of Common Prayer*, (ed. John Henry Blunt, 7. Basım, Londra, Oxford ve Cambridge, Rivingtons, 1876, s. 261-74) başlığı.

mektedir.[1] Mevcut yasalara karşı başkaldırı ne Aziz Paul'ün işiydi ne de amacı olan Hıristiyanlığı yaymayla bağıntılıydı. Havarinin bütün toplumsal kurumları bulduğu gibi kabullenmesi, "Tanrı tarafından buyurulmuş güçler"[2] sözünün tek Hıristiyan siyasi yönetim biçimi olarak askeri despotizmi desteklemesine işaret etmemesi gibi, doğru zamanda bu kurumların geliştirilmesiyle ilgili girişimleri kabullenmediği anlamına gelmez. Hıristiyanlığın mevcut yönetim biçimlerini ve toplumu kalıba sokmak, onları değişime karşı korumak için tasarlandığını öne sürmek, onu Müslümanlık ve Brahmanizm seviyesine indirmektir. Hıristiyanlık bunu yapmadığı içindir ki, Müslümanlık, Brahmanizm ve diğer dinler durağan veya (durağan bir toplum olmadığı için) düşüşteki grupların dinleri olurken, o insanlığın ilerici kısmının dini olmuştur. Hıristiyanlığın her çağında bunu yapmaya çalışan pek çok kişi olmuştur. Bizi İncil yerine Kuran'la bir çeşit Hıristiyan Müslümanlara çevirip bütün gelişmeleri yasaklamak isteyenler olmuştur. Bu kişilerin büyük gücü vardı ve pek çokları yaşamlarını onlara karşı direnirken feda etmek zorunda kalmıştı. Ancak direndik ve bu direnç bizi şu an olduğumuz hale getirdi; ileride ise bizi olacağımız hale getirecektir.

İtaat zorunluluğuna dair söylenenlerden sonra genel konunun içindeki özel noktaya –yani bir kadının kendi mülküne olan hakkına- dair herhangi bir şey söylemek neredeyse gereksizdir; zira bu incelemenin bir kadının miras ve kazanımlarının evlendikten sonra da öncesi gibi kendisine ait olması gerektiğine ikna edilmek için herhangi bir şeye ihtiyacı olanlar üzerinde bir etki bırakabilmesini ummaya ihtiyacım yok. Kural basittir: evli olmasalardı erkeğin veya kadının olacak herhangi bir

[1] Koloseliler, 3:18, 22.

[2] Romalılar, 13:1.

şey, evlilik sırasında kendi özel idarelerinde olmalıdır. Bu onları çocuklar için saklamak amacıyla anlaşma yoluyla mülkleri şarta bağlamaktan da azat eder. Bazı insanlar iki hayatın bir hayatta birleşmesiyle bağdaşmayan, para konularında ayrı çıkarlar fikrine duygusal olarak şaşırmaktadır. Kendi adıma, ben sahipleri arasında her şeyin ortak hale geldiği, tam bir duygu birlikteliği sonucunda ortaya çıkan malların ortaklığının en güçlü destekçilerinden biriyim. Ama bana ait olan her şeyin senin de olduğu ama seninkilerin benim olmadığı bir doktrine dayanan mallar doktrininden hiç haz etmiyorum ve dolayısıyla bundan faydalanacak olan kişi ben olsam bile herhangi biriyle böyle bir anlaşmaya girmeyi reddediyorum.

Sıradan bir gözlemci için kadınlara karşı gösterilen bu adaletsizlik ve zulüm diğerlerine göre çok daha belirgindir. Diğer kötülüklere müdahale etmeden düzeltilebilir ve ilk düzeltileceklerden biri olduğuna dair pek bir şüphe olmayacaktır. Amerikan Konfederasyonu'nun pek çok yeni eyaletinde ve bir kısım eski eyaletinde yazılı anayasalara bile kadınların bu bağlamdaki eşit haklarını güvence altına alan hükümler yazılmıştır.[1] Bu hükümler onlara imzalamadıkları bir güç aracı bırakarak, en azından mülkü olan kadınların evlilik ilişkisindeki yerini maddi olarak iyileştirmektedir. Ayrıca bir erkeğin bir kızın sadece parası için anlaşmasız olarak kendisiyle evlenmesi tuzağına düşürdüğünde ortaya

---

[1] Bkz. örn. *Teksas Anayasası* (1845, Bent VII, Kısım 19), John Sayles tarafından açıklanan *Teksas Eyaleti Anayasası*, (4. Basım, St Louis, Mo Gilbert, 1893, s. 209). *California Eyaleti Anayasası*, (San Francisco, *Alta California*, 1849, Bent XI, Kısım 14, s. 13). *Nevada Eyaleti Anayasası*, (1864, Bent IV, Kısım 31), parlementonun ilk turunda kabul edilen *Nevada Eyalet Yasaları*, (1864-65, Carson City, Nevada Kilisesi, 1865, s. 48) ve *Georgia Eyaleti Anayasası*, (1868, Bent VII, Kısım 2, Augusta, Ga Pughe, 1868, s. 11).

çıkan, evlilik kurumunun utanılacak şekildeki suistimalini engellemektedir. Ailenin masraflarının karşılanması mülke değil de kazanımlara dayandığında, erkeğin gelir kazandığı ve kadının ev içi giderleri yönettiği ortak düzenleme, iki kişi arasındaki en uygun iş bölümü gibi görünüyor. Eğer çocukları doğurma nedeniyle ortaya çıkan fiziksel ızdırap ve ilk yıllardaki tüm bakım ve eğitim sorumluluğuna ek olarak kadın, ailenin genel huzuru için kocasının kazançlarının dikkatli ve ekonomik uygulamasını üstleniyorsa, iş bölümünde kendi hakkı olan payı değil, ortak varlıkları için gerekli olan bedensel ve zihinsel sıkıntıdan oluşan daha büyük payı üstlenmektedir. Bunun üzerine daha fazla bir pay üstlenmesi nadiren onu bu sorumluluklardan azat eder, daha ziyade bunları hakkıyla gerçekleştirmesini engeller. Bu da ciddi bir meseledir; çünkü ilgilenemediği çocuklar ve ev işlerini başka kimse üstlenmez. Çocuklar arasında hayatta kalanlar kendileri nasıl büyüyebilirse öyle büyürler ve evin yönetimi o kadar kötü hale gelir ki kadının kazançlarının değerinde ekonomik anlamda ciddi bir gerileme söz konusu olur. İşlerin adil olduğu bir durumda kadının aile gelirine işgücüyle destek vermesi tercih edilesi bir gelenek değildir. Adil olmayan bir durumda onun bu şekilde yapması, yasal olarak efendisi olan erkek karşısındaki değerini arttırdığı için kadın açısından daha faydalı olabilir. Ama diğer yandan da bu erkeğin sahip olduğu gücü suistimal etmesini daha da ileri taşıyabilir; erkek kendi zamanını içmek ve aylaklıkla harcarken kadını çalışmaya zorlamak yoluyla onu ailenin masraflarını karşılamaya terk edebilir. Eğer bir kadının bağımsız mülkiyeti yoksa kazançlarının gücünün, kadının itibarı açısından temel bir yeri vardır. Ama itaat zorunluluğunun olmadığını gösteren şekilde evlilik eşit bir anlaşma olarak hazırlanmışsa; evlilik bağı

ondan baskı görenler üzerinde daha fazla mecburi kılınmıyorsa ve dolayısıyla eşit şartlardaki bir ayrılık (burada boşanmadan söz etmiyorum) ahlaki olarak buna hakkı olan her kadın tarafından gerçekleştirilebiliyorsa ve eğer bütün onurlu işlerin kendisine, erkeklere olduğu gibi açık olduğunu görüyorsa evlilik sırasında kendi becerilerinin bu şekilde bir kullanımına kendini korumak için ihtiyacı olmayacaktır. Bir erkeğin meslek seçmesi gibi bir kadının evlenmesinin de genel olarak onun bir hanenin yönetimini ve ailenin yetiştirilmesini kendine meslek olarak seçtiği düşünülebilir; zira, uzun yıllar ona bu amaçla ihtiyaç olunacak, ondan bununla ilişkili olmayan bütün diğer amaç ve meşguliyetlerden feragat etmesi beklenecektir. Bu temelde bakıldığında evli kadınların çoğu için ev dışındaki düzenli meslekler geçersiz hale gelecektir. Ancak genel kuralların tekil örneklere uyarlanması mümkün olmalıdır: eğer bir kadının diğer başka bir mesleğe uygun yetenekleri varsa, bu durumun evin hanımı olarak gündelik işlevlerinde yaratacağı aksamalara dair düzenlemeler yapıldığı sürece, evli olmasına rağmen bunu yapmasına izin verilmelidir. Bunlar, kamuoyu konu hakkında doğru olarak yönlendirildiği zaman, yasanın müdahalesine ihtiyaç olmadan kanaatle rahatça çözülebilecek meselelerdir.

Üçüncü Bölüm

Kadınların aile içindeki eşitliği konusunda benimle aynı fikirdeyseniz, sizi kadınların eşitliğinin diğer boyutu, yani şimdiye kadar daha güçlü cinsiyetin tekeli altında olan işler ve meşgalelere katılımları konusunda da ikna etmekte pek güçlük yaşayacağımı düşünmüyorum. Kadınların ev işlerinin dışındaki şeylerde yetersiz oldukları fikrinin sadece onları ev işlerine mahkum bırakmak amacıyla yaşatıldığına inanıyorum; çünkü henüz erkeklerin büyük çoğunluğu bir eşitle yaşama fikrine tahammül edemiyorlar. Bu durum olmasaydı, politika ve politik ekonomi konusunda fikri olan herkes, insan ırkının yarısını hem kazançlı meşgalelerden hem de neredeyse bütün yüksek toplumsal fırsatlardan aciz bırakmaktaki adaletsizliği kabul ederdi. Erkeklerin en alık ve basit olanlarının bile yasal olarak hakkı olan işlere kadınlar ya yetersiz bulunuyor ya da yeterli olanların bu işlerde çalışması, fırsatların sadece erkeklere sunulabilmesi için yasaklanıyor. Geçen iki yüzyılda, kadınların yetersizliğinin sebeplerinin açıklanması (nadiren) gerektiğinde, bu açıklama onların düşük zeka kapasitesi üzerinden yapılmadı, ki zaten kadınların günlük hayatın zorluklarının üstesinden gelişini görenler buna gerçekten inanmıyordu da. O günlerde bunun sebebi hep, kadınların yetersizliğinden çok, toplumun faydası olarak kabul edildi; ki aslında bununla kastedilen erkeklerin faydasıydı: tıpkı en çirkin suçların "devlet meselesi" diyerek açıklanması ve affedilmesi ile var olan otoritenin korunması gibi.

Günümüzde güç daha nazik bir dile sahiptir. Kimi eziyor ve baskılıyorsa, onların iyiliğini düşünüyormuş gibi yapar. Buna göre de, ne zaman bir şey kadınlara yasaklansa, hem bunun onların yetilerinin dışında olduğu hem bunu yapmaya çalışırlarsa gerçek mutluluk ve başarı yollarından uzaklaşacaklarını söylemek ve buna inanmak gerekli görülüyor. Bu sebebi inanılır (geçerli demiyorum) kılmak için çabalayanlar, argümanlarını gerçek deneyimlerden çok daha uzağa taşımak zorundalar. Ortalama bir kadının, ortalama bir erkekten daha az yetenekli, daha az zeki olduğunu söylemek ya da yüksek zeka gerektiren işler için erkeklerden çok daha az sayıda kadının uygun olduğunu söylemek yetmiyor: bu işler için uygun bir kadının var olmadığını söylemek, kadınların en yeteneklisinin bile bu işleri yapan erkeklerin en vasatından daha akılsız olduğu izlenimini yaşatmaları gerekiyor. Zira işteki performans, rekabetle ya da kamu yararına olacak herhangi başka bir yöntemle belirlenseydi, bu işlerin ortalama erkek seviyesinde ya da bu seviyeden daha vasat olan kadınların eline geçmesinden korkmak anlamsız olurdu. Bu süreçteki tek sonuç, böyle işlerde erkeklerden daha az sayıda kadının bulunması olur; ki zaten bu da kadınların çoğunun rekabetin bulunmadığı işleri tercih etmesinden dolayı beklenen bir sonuçtur. En şiddetli kadın karşıtları bile geçmişten günümüze kadınların çoğunluğunun, erkekler tarafından yapılan her şeyi istisnasız olarak başarılı ve ikna edici bir şekilde yapabilecek yetenekte olduğunun ispatladığına itiraz edemeyecektir. En fazla, bazı işlerde hiçbir kadının o işi en iyi yapan erkeklerin seviyesine yaklaşamadığını söyleyebilirler. Ama, zekaya bağlı işlerde kadınların o işin en yüksek seviyelerine ulaşamadığı çok az örnek bulabilirler. Ve bu da bu işlerde kadınların erkekle rekabet etme-

sinin engellenmesini bir zorbalık ve topluma zarar haline getirmeye yetmez mi? Bu işlerin çoğunlukla, işi kendilerinden daha iyi yapacak kadınlar tarafından ezilecek erkeklerle dolu olduğunu söylemekte biraz olsun doğruluk payı yok mu? Başka bir yerlerde, bu işleri kadınlardan daha iyi yapabilecek ama başka işlerle meşgul erkeklerin bulunuyor olabilmesi ne fark eder? Bu, bütün çekişmelerde olmaz mı? Önemli işler için bu kadar çok mu erkek bolluğu var? Bu yüzden mi toplum diğer yetenekli insanların hizmetlerini reddedebiliyor? Her boş görev için, her zaman elimizin altında bu görev için uygun bir erkek bulabileceğimizden bu kadar emin miyiz ki, insanlığının yarısının yeteneklerine, onları kullanmayı hiç düşünmeden engel koyarak hiçbir şey kaybetmeyeceğimizi düşünüyoruz? Ve onlarsız yapabilsek bile, onların ellerinden (sakatlık dışında) bütün insanlığın ahlaki hakkı olan kendi işini kendi tercihlerine göre seçme hakkını almamız, onların onur ve ayrıcalıklarını reddetmemiz adalete uygun mudur? Üstelik bu haksızlık sadece onlara değil, onların hizmetlerinden faydalanabilecek herkese yapılırken? Bir grup insanın doktor, avukat ya da parlamento üyesi olmasını reddetmek, sadece onları değil, doktor veya avukat çalıştıran ya da parlamento üyesi seçen herkesi yaralamak ve onları, rekabetin rakipler üzerindeki canlandırıcı etkisinden mahrum bırakmak ve daha kısıtlı seçeneklere zorlamaktır.

Belki de, kanaatimi detaylandırırken, kendimi kamu hizmetleri sınırları içinde tutmam yeterli olur; zira muhtemelen bunları açıklamada başarılı olursam kadınların diğer bütün işler için uygun oldukları da, bu işlere kabul edilseler de edilmeseler de, kabul görür. Ve burada da, diğerlerinden ciddi bir şekilde ayrılan ve kadınların haklarının, sorgulanan yeteneklerinden bağımsız oldu-

ğu bir görevi detaylandırarak başlayayım: genel ve yerel seçimlerdeki oy hakkı. Kamusal görevleri kimin yürüteceği hakkında yapılan seçimlere katılma hakkı, bu görevleri yürütmek için yarışmaktan tamamen farklıdır. Aday olmak için yeterli olmayanların oy hakkı da olmasaydı, hükümet gerçekten de dar bir oligarşi olurdu. Kimler tarafından yönetileceğini seçme sürecinde bir ses sahibi olmak, bu görevlerden sonsuza dek men edilmiş olsa bile herkesin hakkı olan bir kendini koruma yöntemidir; ve kadınların bu seçimi yapabilmeye uygun görülmesi, kadınlarla ilgili birçok konuda yasanın onlara bu hakkı vermesinde görülebilir; zira bir kadını hayatının sonuna kadar yönetecek olan erkeğin seçimi her zaman kendisi tarafından özgürce yapılıyor olmalıdır.

Kamusal görevler için seçim durumunda, seçme hakkını bütün gerekli güvenlik ve kısıtlamalarıyla sağlamak anayasanın görevi dahilindedir; ve kadınlara da erkeklere verilen güvencelerden fazlasının verilmesi gerekli değildir. Hangi şartlar ve hangi kısıtlamalar altında erkekler seçim sürecine katılıyorsa, aynı imkanı kadınlara da sunmamada bırakın adaletin kendisini, adaletin gölgesi bile yoktur. Bir sınıfın kadınlarının çoğunun, özellikle kadınların çıkarları hakkındaki konular dışında o sınıfın erkeklerinin çoğunun tercihinden uzaklaşması çok olası değildir; ve eğer tartışılan kadınların çıkarlarıysa o zaman kadınlar seçme hakkına, adil ve eşit muamele görmelerinin garantisi olarak ihtiyaç duyarlar. Bunu, sunmuş olduğum ilkeler dışında hiçbir anlaştığımız nokta olmayanlar bile bariz kabul edecektir. Her kadın bir eş ve her eş yasal olarak bir köle bile olsa, o yasalar tarafından en çok korunması gereken yine o kölelerdir; ve hepimiz, yasalar sahipler tarafından yazıldığında kölelerin ne kadar korunduğunu biliyoruz.

Kadınların sadece seçimlere katılması değil, aynı zamanda mevkilere gelmeleri ya da önemli kamusal sorumluluk almaları konusuna gelince, bu düşüncenin ele aldığımız pratik sorunun değerlendirilmesi için olmazsa olmaz olmadığına zaten dikkati çektim; zira bir meslekte başarılı olan herhangi bir kadın o meslek için vasıflı olduğunu gösterir. Kamusal görevlerde de, eğer ülkenin politik sistemi yetersiz erkekleri eleyecek şekilde tasarlanmışsa aynı şekilde yetersiz kadınları da eleyecektir; eğer bu şekilde tasarlanmamışsa kabul edilen yetersiz kişinin kadın ya da erkek olması durumu daha kötüleştirmeyecektir. Bu görevler için vasıflı olduğu kabul görmüş olan birkaç kadın bile varsa, kadınlara kapıları kapatan, onların yeterliliğini yargılayan yasaların genel geçerliliği doğrulanamaz hale gelecektir. Bu düşünce esas olmasa da, alakasız değildir. Bu fikrin önyargısız bir şekilde değerlendirilmesi kadınların yetersizliklerine karşı görüşlere güç katar ve onları pratik faydalarla destekler.

Gelin ilk önce kadınlar ve erkeklerin arasında bulunduğu varsayılan zihinsel farkların, eğitim ve şartların doğal sonucu olduğunu ve doğanın radikal bir ayrımına işaret etmediğini ispat edelim. Kadınları, göstermiş oldukları kapasiteye dayanarak oldukları ya da bilindikleri gibi değerlendirelim. Yapmış oldukları, en azından, yapabileceklerini kanıtlıyor. Erkeklere ayrılmış iş ya da nesnelere ne kadar alakasız, ne kadar uzak olarak eğitildiklerini ve yine de neler başardıklarını göz önüne aldığımızda, onların adına konuşurken ne kadar alçakgönüllü davrandığım görülebilir. Zira, bu durumda negatif örnekler bir şey göstermezken, pozitif örnekler son derece katidir. Henüz onların mükemmelliğinde yapıtlar vermediği için kadınlar arasından bir Homeros, Aristoteles, Michelangelo ya da Beethoven çıkması im-

kansızdır denemez. Bu negatif gerçek en iyi ihtimalle soruyu yanıtsız ve psikolojik tartışmalara açık bırakır. Ama bir kadının bir Kraliçe Elizabeth, bir Deborah[1] ya da bir Jeanne d'Arc olabileceği kesindir; zira bu bir çıkarım değil bir gerçektir. Var olan yasanın, kadınların yapmasını kısıtladığı şeylerin, aslında onların çok iyi yapabildiklerini kanıtladıkları şeyler olması da ilginçtir. Bir kadını, Shakespeare ya da Mozart'ın eserlerini yazmak konusunda kısıtlayan bir yasa yoktur. Ancak Kraliçe Elizabeth ya da Kraliçe Victoria tahtı miras olarak almasalardı asla Kraliçe Elizabeth'in kendini en büyükler seviyesinde kanıtladığı politik görevlerin en önemsizine bile layık görülmeyeceklerdi.

Eğer deneyime dayalı kanıtlardan, psikolojik analiz yapılmadan, bir sonuç çıkarılabiliyor ise bu, kadınların yapmasının yasaklanmış olduğu şeylerin tam olarak da yapmaya en yetenekli oldukları şeyler olduğu olur. Verilmiş olan çok az imkana rağmen yönetim konusundaki yetenekleri kendini inkar edilemez bir biçimde gösterdi; öte yandan kendilerine açık olan az sayıdaki alanda ise ciddi bir şekilde sivrilemediler. Tarihte, hüküm sürmüş olan kraliçe sayısının krallara oranla ne kadar az olduğunu hepimiz biliyoruz. Bu düşük sayının büyük oranı ise yönetmek için yetenekli olduğunu gösterdi; üstelik ülkelerinin zor dönemlerinde tahta geçmiş oldukları halde. Ayrıca çoğu zaman kadınlara atfedilen yeteneklerin dışında takdir görmüş olmaları da dikkate şayan bir husus. Yönetimlerinin katılığı, çalışkanlığı ve akıllılığıyla dikkati çektiler. Üstelik imparatoriçe ve kraliçelere, vekilharçları ve naipleri de eklediğimizde insanlık tarihindeki seçkin kadın yöneticilerin listesi büyük bir uzunluğa ulaşır.[2] Bu gerçek o kadar inkar kabul

---

[1] Bkz. Yargıçlar, 4-5.

[2] Bu, Avrupa'nın dışında Asya'yı da dikkate alırsak daha da doğru

etmez ki, uzun zaman önce birisi "kadınlar daha iyi yönetici olurlar, çünkü kralların emrinde kadınlar, kraliçelerin emrinde erkekler yönetir" diyerek bu tezi çürütmeye çalıştı ve kabul edilen bu gerçeğe hakaret etti.

Kötü bir şakayla tartışmak bir zaman kaybı olarak görülebilir; ama böyle sözler insanların aklında kalır ve sıkça erkeklerin bu sözü, sanki içinde bir hikmet varmış gibi söylediğini işittim. Her durumda, tartışmaya başlamak için iyi bir nokta olur. O zaman, ben de kralların altında kadınların yönettiği doğru değildir diyorum. Böyle durumlar tamamen istisnaidir ve zayıf krallar kadınların etkisi altında olduğu kadar erkeklerin de etkisi altında kötü bir yönetim göstermişlerdir. Bir kral, aralarındaki aşk ilişkisinden dolayı bir kadın tarafından yönetildiğinde, istisnalar olsa da iyi yönetim göstermesi ihtimali çok düşüktür. Ama Fransız tarihi işlerin yönetimini uzun yıllar boyunca, biri annesine biri de kız kardeşine vermiş olan iki kralı yazar:[1] ilki, 8. Charles,

---

olur. Bir Hindu prensliği sadece düzen baskı olmadan sağlanabiliyorsa güçlü, çalışkan ve ekonomik açıdan dikkatli bir şekilde yönetilebilir: eğer tarım yayılıyor ve halkın refahı artıyorsa, dört seferin üçünde bu bir kadının yönetimi altında gerçekleşir. Benim için tamamen beklenmedik olan bu gerçeği Hindu hükümetlerinin uzun süreyi kapsayan resmi belgelerinden derledim. Böyle çok örnek sunulabilir: Hindu yasalarına göre bir kadın hüküm süremese de, varis yasal yaşa ermediği sürece doğal vekilidir ve erkek hükümdarların hayatı hareketsizlik ve duygusal aşırılıklardan dolayı sıkça beklenmedik bir şekilde sonlandığı için kadınların vekilliği sıkça görülür. Bu prenseslerin hiç toplum içine çıkmadığını, bir perdenin arkasında olmadan hiç kendi ailelerinden olmayan bir erkekle konuşmadıklarını, okumayı bilmediklerini ve hatta bilseler de kendi dillerinde onlara politikanın inceliklerini anlatacak bir kitap bulunmadığını da dikkate alırsak, kadınların yönetmeye olan doğal yeteneklerini gösteren bu örnek son derece çarpıcı hale gelir.

[1] Kastilya'lı Blanche, 9. Louis'nin annesi, oğlunun hükmü sırasında birçok defa vekillik yaptı. Beaujeu Düşesi Anne, 8. Charles'ın kız

sadece küçük bir oğlan çocuğuydu, ama bu davranışıyla çağının kralları arasında en yeteneklisi olan babası 11. Louis'nin isteğini yerine getiriyordu. Diğeri, Aziz Louis, Charlemagne'dan bu yana görülmüş yöneticilerin en yeteneklisi ve en çalışkanıydı. Bu iki prenses de, dönemlerindeki hiçbir prens tarafından yakalanamayan bir başarı gösterdiler. Emrinde birçok yetenekli erkek olan, döneminin en kurnazı İmparator 5. Charles, ailesinden iki prensesi (daha sonra bir üçüncü de oldu)[1] arka arkaya Hollanda Valisi olarak atadı ve ömürleri boyunca bu görevi sürdürmelerine izin verdi. Üstelik kendisi bütün hükümdarlar arasında ülkesinin çıkarlarını kişisel duygularına kurban edecek son kişiydi. İkisi de son derece başarıyla yönetim gösterdi ve Avusturyalı Margaret çağının en yetenekli politikacılarından biriydi. Sorunun bir yanı için bu kadarı yeterli. Şimdi diğer tarafına bakarsak: "kadınların emrinde erkekler yönetir" dediğimizde bu, "erkeklerin emrinde kadınlar yönetir" dememizle aynı anlama mı sahiptir? Bu önermeden kadınların, yönetimlerindeki erkekleri kendi kişisel zevklerine dayanarak seçtiklerini mi anlamalıyız? Bu durum, 2. Catherine kadar adı çıkmış yöneticiler için bile nadir görülür; üstelik gerçekleştiğinde de bahsi geçen erkek etkisi kaynaklı iyi yönetimi bulmak mümkün değildir. Eğer, yönetimin kraliçenin emrindeki erkeklerin elinde daha iyi olduğunu varsayarsak, o halde demek ki kraliçeler emrindekileri seçme işini çok daha iyi yapabiliyordurlar ve kadınlar hem hükümdar hem de başba-

---

kardeşi hükmünün bir bölümünde 9. Louis tarafından istendiği gibi vekillik yaptı.

[1] Avusturya'lı Margaret, 5. Charles'ın teyzesi 1507 - 1530 yılları arasında, Macaristan'lı Mary, 5. Charles'ın kız kardeşi ve Macaristan'lı 2. Louis'nin dul eşi 1531 - 1552 yılları arasında, Parma Düşesi ve 5. Charles'ın kızı Margaret 1559 - 1567 yılları arasında vekillik yaptı.

kan pozisyonları için daha yeteneklidirler; zira bir başbakanın öncelikli görevi bizzat yönetmek değil, kamusal görevlerin her alanında işleri yapacak en yetenekli kişileri bulmaktır. Her zaman kadınların daha iyi olduğu kabul edilen, insanların karakterlerini içgüdüsel olarak süzebilme yeteneği, onları, diğer konularda eşitlik olduğu durumlarda her türlü yönetim işinin en önemli özelliği olan, görev verilecek kişilerin seçiminde erkeklerden daha ideal hale getirir. Prensipleri olmayan Catherine de Medici bile Chancellor de l'Hôpital'in değerini biliyordu. Ayrıca, birçok büyük kraliçenin, tamamen kendi yönetim yeteneklerinden dolayı büyük oldukları ve bu yüzden de onlara iyi hizmet edildiği de doğrudur. İşlerin genel kontrolünü kendi ellerinde tuttular ve doğru danışmanları dinlediklerinde de yönetimin önemli soruları karşısında doğru hükümler vererek kendilerini kanıtladılar.

Politikanın en yüksek görevleri için uygun olanların, daha basit görevler için yetersiz olacaklarını düşünmek mantıklı mıdır? Prenslerin eşleri ve kız kardeşleri ihtiyaç duyulduğunda prensler kadar yetenekli davranırken; devlet adamlarının, yöneticilerin, şirket yöneticilerinin ve kamusal kurumların müdürlerinin eşleri ve kız kardeşleri kocalarının ve kardeşlerinin yaptıklarını yapamaması doğal mıdır? Bu algının gerçek sebebi yeterince açıktır: prensesler, konumları itibarıyla erkeklerin ortalamasının altında değil, üstünde bulunurlar ve hiçbir zaman politikayla ilgilenmelerinin uygunsuz olduğunu işitmemişlerdir; aksine her kültürlü insana doğal gelen o özgür merak duygusu ile etraflarında olup biten önemli olayları takip edebilmiş ve bir gün bu olayların bir parçası olabileceklerini düşünmüşlerdir. Hüküm süren ailelerin kadınları, erkeklerle aynı ilgili alanlarına ve kendini geliştirme özgürlüğüne sahip olabilen yega-

ne kadınlardır: ve tam da bu durumda erkeklere göre herhangi bir aşağılık durumu bulunmamaktadır. Tam olarak nerede ve hangi oranda kadınların yönetme yetenekleri sınanmışsa, aynı oranda da yeterli bulunmuştur.

Bu gerçek, kadınların günümüze kadar olan davranışları, kendilerine özgü eğilimleri ve yetenekleri hakkında şu ana kadar dünyanın en kusurlu deneyimleriyle varılan genel sonuçlarla uyum gösteriyor. Böyle devam edeceklerini de söylemiyorum; zira şu ana kadar bir seferden fazla demiş olduğum gibi, kadınların ne oldukları, ne olmadıkları, ne olabilecekleri ya da ne olamayacakları hakkında doğal yasalar dışında söz söylemeyi küstahlık olarak görüyorum. Günümüze kadar, özgürce gelişme konusunda o kadar doğadışı şekilde baskılandılar ki, gerçek doğaları büyük oranda değişmemiş ve saptırılmamış olamaz; ve kimse de kadınların doğasının kendi yolunu erkeklerinki gibi özgürce seçebildiği ya da toplumun iki cinse de dayattığı şartlar dışında önüne yapay engeller çıkartılmadığı durumlarda iki cinsiyetin de karakterleri ya da kapasiteleri arasında ciddi bir fark olacağını söyleyemez.

Şimdi, iki cinsiyetin arasında şu an var olan ve en az tartışılabilir olan farkların bile sadece şartlar sonucunda oluştuğunu ve kadınların doğal kapasiteleri ile alakalı olmadığını göstereceğim. Ama, kadınlar için, deneyimlerimize de dayanarak, yeteneklerinin çoğunun pratik konularda olduğunu onlar hakkında yapılmış diğer genellemelere göre daha büyük isabet payıyla söyleyebiliriz. Bu önerme, şimdiki zamandaki ve geçmişteki bütün kadınlara uyarlanabilir. Bu kanı, günlük ve yaygın deneyimlerden gelir. Yetenekli bir kadının zeka kapasitesinin en karakteristik özelliklerini ele alalım. Hepsi, uygulamayı öne çıkarırlar ve kadınları bu yöne iter-

ler. Bir kadının içgüdüsel gözlem yeteneği ne anlama gelir? Bu, gerçekler hakkında hızlı ve düzgün bir içgörü demektir. Genel prensiplerle alakası yoktur. Kimse, bilimsel bir yasayı sezgiyle bulmamış, bir görev ya da sağduyu hakkında genel kurala sezgi yoluyla ulaşmamıştır. Bunlar, deneyimlerin yavaş ve dikkatli toplanmasıyla ulaşılabilen sonuçlardır ve deneyimi bizzat kendilerinin yaşaması gereken durumlar haricinde içgüdüleriyle öne çıkan erkekler ya da kadınlar bu alanlarda özellikle parlamazlar. Çünkü, içgüdüsel bilgelik adı verilen yetenekleri, onları kişisel gözlem yetenekleriyle ulaşabilecekleri genel gerçeklere erişmeye özellikle uygun hale getirir. Ne zaman ki, kadınlar diğer insanların deneyimlerine ulaşmak konusunda okuma ve eğitim yoluyla erkekler kadar şanslı olurlar (burada şans kelimesini olumsuz anlamda kullanıyorum çünkü kadınlar hayatta işlerine yarayabilecek her eğitimi kendi kendilerine almışlardır), o durumlarda başarılı olmak konusunda erkeklere göre daha donanımlıdırlar.

Fazla öğrenim görmüş erkekler var olan gerçekleri görmek konusunda daha yetersizdirler; zira gerçekten olanı değil, olmasını bekledikleri şeyi görmeye eğilimlidirler. Bu, yeteneği ne olursa olsun, bir kadında pek görülen bir durum değildir. "sezgi" kapasiteleri bunun olmasını engeller. Eşit deneyim ve genel yeteneklere sahip oldukları durumda, bir kadın çoğunlukla bir erkekten daha fazlasını görebilmektedir. İçinde bulunulan ana olan bu yakınlık, teorinin pratiğe döküldüğü noktada en önemli yetenektir. Genel prensipleri keşfetmek teorik yeteneklere bağlıdır; ancak teorinin uygulanamadığı özel durumları fark etmek ve ayırt etmek ise pratik yetenek gerektirir ve bu konuya kadınların özel bir yeteneği vardır. Prensipler olmadan doğru uygulama yapılamayacağını ve kadınların gözlem konusundaki ça-

bukluklarının, onların diğer yeteneklerinin arasında tuttuğu önemli yerin onları, aşırı çabuk genellemelere itebildiğini kabul ediyorum; ama kadınlar aynı şekilde gözlemleri daha geniş bir aralıkta yaptıkları zaman bu hataları düzeltmekte de aynı çabuklukta davranabilmektedirler. Üstelik bu hatayı düzeltici olarak da insanlığın birikmiş genel kültürüne danışılabilir; ki bu da tam olarak eğitimin en iyi sunacağı şeydir. Bir kadının hataları, tam olarak da akıllı ve kendini yetiştirmiş bir erkeğin hatalarına denktir: o, rutin içinde eğitilmiş bir erkeğin gözden kaçırdıklarını görebilir; ama uzun süredir bilinen şeyleri öğrenmeyi arzulama hatasına düşer. Tabii ki bir erkek, var olan bilgeliğin çoğunu edinmiştir; yoksa olduğu yere gelemezdi; ama öğrendiklerini tıpkı kadınlar gibi gelişigüzel bir şekilde ve parçalar halinde öğrenmiştir.

Ama, kadınların zihninin şimdiki zamana ve somut gerçeklere olan eğilimi, her ne kadar başlı başına hatalara neden olsa da aynı zamanda zıt konularda çok faydalı bir hata önleyici olabilir. Spekülatif zihinlerin en bariz niteliği de bu canlı gözlem gücünün ve kesintisiz, objektif gerçeklik duygusunun eksikliğidir. Bu eksiklikten dolayı, sadece kendi teorilerine net bir şekilde karşı gelen çelişkileri sıkça gözden kaçırmakla kalmazlar, aynı zamanda akıl yürütmenin amacını da gözden kaçırırlar ve zihinlerinin idealize edilmiş bile olsa gerçek insanlardan uzaklaşarak metafizik ya da kelime oyunları kaynaklı kişileşmiş gölgelere yönlenmesine izin verirler; üstelik bu gölgelerin de en önemli felsefi düşünceler olduklarını düşünürler. Hiçbir şey, deneyime dayalı verileri toplamak yerine, teori ve akıl yürütmelerini bilimsel kurallara ve davranış yasalarına çevirmeyi seven insanlara, düşüncelerini kendisinden daha yüksek bir kadının eşliği ve eleştirileriyle birlikte geliştirmekten

daha önemli olamaz. Bir erkeğin düşüncelerini gerçek nesnelerin ve doğa yasalarının sınırları dahilinde tutmak için hiçbir şey daha faydalı olamaz. Bir kadın, nadiren kontrolsüzce soyutlamalara düşer. Zihninin gruplardan çok kişilerle uğraşmaya alışık kısmı ve (buna yakından bağlı olarak) insanların o anki duygularına olan ilgisi, onu önce bir şeyin nasıl uygulanacağını ve insanları nasıl etkileyeceğini düşünmeye iter. Bu iki alışkanlık da onu, insanlığı düşünmeyen ve sanki gerçek varlıkların değil de bir zihin tarafından tasarlanmış hayali bir varlığın faydasınaymışçasına ilerleyen akıl yürütmelere inanmamaya iter. Böylece, kadınların düşünceleri erkeklerinkinin ayaklarını yere bastırmaya yararken, erkeklerinkiler de kadınların düşüncelerine derinlik ve boyut katar. Sonuç olarak, herhangi bir derinlikte, bir kadının bir erkek karşısında şu an bile eksik kalacağından ciddi şekilde şüpheliyim.

Kadınların zihinsel karakteristikleri kuramsal düşünme sırasında bile bu şekilde faydalı olsa da, asıl spekülasyon bittikten ve varılan sonuçları uygulama zamanı geldiğinde önemli olur. Daha önce açıklanmış sebeplerden dolayı kadınların, erkeklerde sık görülen, kendi kurallarının işlemediği ya da özel uyarlama gerektirdiği durumlarda bile kendi kurallarında ısrarcı kalma hatasına düşmesi pek olası değildir.

Şimdi, zeki kadınların kabul edilen üstünlüklerinden biri olan daha hızlı kavrayış yeteneğinden bahsedelim. Bu, sıkça fikirleri uygulamaya geçiren kişilere uygun bir kalite değil midir? Eylem sırasında her şey çabuk karar vermeye dayanır. Spekülasyonda ise böyle bir ihtiyaç yoktur. Sadece düşünen biri konuyu etraflıca değerlendirmek, daha fazla kanıt toplamak için zaman ayırabilir; felsefesini bir anda oluşturmasına gerek yoktur; fırsat kaçmıyordur. Yetersiz bilgiden en iyi sonuca varabilme

yeteneği felsefede kullanışsız değildir: bilinen bütün gerçeklerle kesin olmayan bir tezin oluşturulması daha fazla inceleme için genellikle ilk adımdır: Ama bu yeti felsefede asıl niteliğinden çok ikincil niteliğiyle işe yaramaktadır: zira filozof hem asıl sorun hem de yan sorunlar için istediği kadar zamanı harcayabilir. Filozofun gerekeni hızlı yapması için bir zorunluluk yoktur hatta tam tersine eksik fikirler mükemmelleşene ve varsayımlar teoriye dönüşene kadar konu üzerinde çalışmak için sabra ihtiyacı vardır.

Ancak, işleri genel gerçeklerle değil, tam tersine kaçabilen ve kaybolabilen kişisel gerçeklerle ilgili olanlar için hızlı düşünme yeteneği neredeyse düşüncenin kendisi kadar önemlidir. Olası bir eylem durumunda düşüncelerine hakim olamayan kişi hiç düşünmese de olur. Eleştiri yapabilir; ancak iş yapamaz. İşte bu tam da kadınların ve kadın gibi davranabildiğini itiraf eden erkeklerin mükemmelleştiği noktadır. Diğer tipte erkekler, ne kadar üstün yetenekli olsalar da, olaylara tamamen hakim olmakta ağır kalırlar: hızlıca yargılama ve düşünceleri eyleme dönüştürme, en iyi bilinen konularda bile, harcanan ciddi enerjinin birikim ve çalışmayla alışkanlığa dönüşmesinin sonucudur.

Belki de kadınların sinirsel olarak daha duyarlı olmasının şu bakımdan bir dezavantaj olduğu söylenecektir. Bunun onları hareketli, değişken ve anın etkisi altında kalmaya çok fazla müsait hale getirdiği; inat, dayanıklılık gibi konularda eksik bıraktığı; ev hayatının dışındaki işler için yeteneklerini kullanma konusunda yetersiz ve kararsız kalmalarına sebep olduğu iddia edilecektir. Bu cümlelerin, iş hayatının yüksek seviyelerinde kadınların var olmasına yapılan itirazların çoğunu özetlediğini düşünüyorum. Bu itirazların çoğu, boşa giden zihinsel bir enerjiden meydana gelir ve bu enerji faydalı bir işe

yöneltildiğinde itirazdalar da bitecektir. Genelde bunlar bilinçli ya da bilinçdışı birikimlerin sonucudur ve tıpkı "sinir krizleri" ya da bayılmalar gibi modası geçince kaybolacaklardır. Ayrıca, kadınlar birçok üst sınıf ailede olduğu gibi (yine de ülkemizde diğerlerine nazaran daha az olsa da) sera bitkisine benzer şartlarda yetiştirildiğinde, havada ve sıcaklıktaki dalgalanmalardan korunduklarında, dolaşım ve kas sistemlerini uyaracak ve geliştirecek her türlü uğraşıdan uzak kaldıklarında ve bu esnada sinir sistemleri, özellikle gelişim döneminde, doğal olmayan bir şekilde aktif tutulduğunda; veremden ölmeyen kadınların iç ve dış etkenlerden büyük problemler yaşamaları ve düzenli enerji gerektiren fiziksel ya da zihinsel herhangi bir işi yapabilecek kondisyona sahip olmamaları hiç şaşırtıcı değildir.

Ancak, eğer kapalı ve dar odalarda aşırı hareketsiz işlerde zincirlenmemişlerse, hayatlarını kazanmak için çalışarak büyüyen kadınlar bu ölümcül özellikleri göstermezler. Gençlik yıllarında erkek kardeşleriyle birlikte fiziksel eğitim ve serbestliği paylaşmış, yeterince temiz hava alan ve egzersiz yapan kadınlarda; aktif işlerden uzak kalmalarını gerektirecek aşırı sinirsel hassasiyet çok nadiren görülür. İki cinsiyette de belirli oranlarda, doğal yapılarından kaynaklanan alışılmadık sinirsel hassasiyetleri karakter özelliklerinin en belirgini olarak öne çıkan kişiler vardır. Bu bünye özelliği, diğer fiziksel özellikler gibi kalıtsaldır ve kızlara olduğu gibi oğullara da geçer; ancak sinirsel hassasiyetin erkeklerden daha çok kadınlara geçiyor olması mümkün ve olasıdır. Bunu bir gerçek olarak kabul edip devam edelim. O zaman şunu soralım: sinirsel hassasiyeti olan erkekler genelde erkeklerin yaptığı işler için yetersiz ve uygunsuz bulunur mu? Bulunmuyorsa, o zaman neden aynı hassasiyetlere sahip kadınlar yetersiz görülmelidir? Bu hassa-

siyet şüphesiz bazı işler için başarının önündeki bir engelken, bazılarında da yardımcı olur. Eğer bir görev bu hassasiyete uygunsa ve hatta bazen uygun değilse bile, o işte en parlak başarıyı gösterenler hassas erkekler olmuştur. İşleri yaparken, daha sakin mizaca sahip insanlara göre daha çok heyecanlanabilirler ve bu anlarda kendini gösteren yetenekleri onları öne çıkarır; kendi limitlerini de aşarlar ve başka zaman yapamadıkları işleri büyük bir kolaylıkla yapabilirler. Üstelik, bu heyecan, çok zayıf vücuda sahip insanlar dışında, hemen parlayıp iz bırakmadan kaybolan ve bir amacın peşinde istikrarlı bir şekilde gidilmesini engelleyen bir hal de değildir. Sinirsel hassasiyetin karakterinde uzun ve devamlı çalışmalar boyunca sürdürülebilir bir heyecan vardır. Ruh ile kastedilen budur. Safkan yarış atını yorgunluktan düşene kadar yavaşlamadan dörtnala koşturan budur. Birçok narin kadına, sadece kazıklarda yakılırken değil, sonsuz fiziksel ve zihinsel işkencelere maruz kalırken de asil bir şekilde sebatlarını koruma yeteneği veren budur.

Bu karaktere sahip insanların insanlığın liderliği ve yöneticiliği görevlerine uygunluğu barizdir. Büyük hatipler, büyük vaizler ve ahlaki tesirlerin etkileyici yayıcıları bu kumaştan yapılır. Bünyeleri bakanlar kurulundaki bir devlet adamı ya da bir yargıçtan beklenen yetenekleri sergilemek için gereken özellikleri barındırmıyor gibi görünebilir. Eğer kolayca heyecanlanabilen insanlar her zaman heyecanlı olsaydı bu doğru olabilirdi. Ancak bu tamamen bir eğitim meselesidir. Kuvvetli duygular kuvvetli iradenin parçasıdır: ancak o yönde geliştirilmesi gerekir. Öyle olduğunda da, sadece dürtüyle hareket eden değil, kendini de fethetmiş kahramanlar yaratır. Tarih ve deneyimler bize en tutkulu kişilerin, bu tutku eğitildiği zaman görev duygularında en katı davranan

kişiler haline geldiğini anlatır. Duyguları bir yöne eğilimli olduğu halde tam tersi yönde karar veren yargıç, adaletin yerini bulması konusunda duyumsadığı yükümlülük duygusundan faydalanarak elde ettiği güçle kendi üzerinde bir galibiyete ulaşır. Günlük hayattaki karakterinden bu yüce kişiyi çıkarabilen coşku, aslında köklerini onun günlük hayatındaki karakterinden alır. Bu istisnai durumdaki arzuları ve yetileri kendini karşılaştırdığı ve diğer zamanlarda ruh halini ve davranışlarını anlamak için kullandığı ideal haline gelir: günlük amaçları, insanın fiziksel doğası gereği sadece geçici olabilen bu heyecanlı anlar tarafından yoğurulur.

Irkların ve kişilerin deneyimleri, heyecanlı doğası olan kişilerin olmayanlara göre kuramsal ya da fiziksel işler için ortalamada daha az uygun olduklarını göstermez. Fransız ve İtalyanlar, doğaları gereği şüphesiz bir şekilde Germen ırklardan daha heyecanlıdırlar ve en azından İngilizlerle karşılaştırıldıklarında günlük hayatlarında ve alışkanlıklarında duygulara çok daha fazla yer vardır; ama bilimde, kamusal alanda, yasal itibarlarında ya da savaş alanında daha az mı başarılı olmuşlardır? Eski Yunanların, tıpkı günümüzdeki haleflerinin olduğu gibi insanlığın en coşkulu ırklarından biri oldukları konusunda bolca kanıt vardır. İnsanlığın hangi alanında mükemmellik göstermediklerini sormak gereksiz midir? Romalılar, eşit derece güneyli bir halk olarak aynı mizaca sahiptiler; ama Spartalılar gibi sahip oldukları milli disiplinleri onları tam tersi bir milli karaktere örnek yaptı; bu süreçte doğal duygularının büyük gücü, bu yapay mizacı yaratırken kendini gösterdi.

Eğer bu örnekler, coşkulu bir halkın neye dönüşebileceğini anlatıyorsa İrlandalı Keltler de kendi hallerine bırakıldıkları zaman ne olduğu konusunda en iyi örneği verirler (tabii yüzyıllardır kötü hükümetlerin yöneti-

minde, Katolik Kilisesi'nin eğitimi altında ve hatta Katolik dinine samimi bir inanış içerisinde yaşayanların kendi hallerine bırakıldıkları ne kadar söylenebilirse). Bu sebeplerden dolayı İrlandalıların karakteri olumsuz bir örnek olarak alınmalıdır; yine de bir birey için tüm koşullar olumlu olduğunda hangi insanlar çok yönlü ve çok farklı itibar için büyük bir kapasite göstermiştir? İngilizlerle karşılaştırılan Fransızlar, İsviçrelilerle karşılaştırılan İrlandalılar, Almanlarla karşılaştırılan Yunanlılar ya da İtalyanlar gibi erkeklerle karşılaştırılan kadınların da ortalamada aynı şeyleri yaptıkları ve bazı özel örneklerde de mükemmelliğe ulaştığı görülebilir. Üstelik, eğitimleri ve yetiştirilmeleri mizaçlarına bağlı eksikliklerinin altını çizmek değil onları düzeltmek üzerine kurulduğunda sadece istisnalarda değil her konuda herkes kadar başarılı olabilecekleri konusunda en ufak bir şüphem bile bulunmuyor.

Bunlara rağmen, kadınların zihninin erkeklerinkine göre daha hareketli olduğunu, aynı sürekli enerjiyi uzun süreli olarak bir noktaya yöneltmekten aciz olduğunu, bir konuda mümkün olan en yüksek noktaya ulaşmaktansa dikkatlerini birçok konu arasında dağıtmaya daha uygun olduklarını varsayarsak; bunun ancak kadınların şu anki halleri için (üstelik de çok fazla sayıda ve önemli istisnalarla) doğru olduğu söylenebilir ve ancak bu, zihinsel bütünlüğün tam olarak da vazgeçilmez olduğu konularda ve uğraşılarda en üst seviyeye ulaşmış erkeklerin gerisinde kalmalarının sebebini açıklayabilir. Yine de, bu fark kadınların ulaşabildiği mükemmellik tipini sadece kısıtlar, mükemmelliğe ulaşmalarını imkansız kılmaz ya da bunun değerini azaltmaz. Zihnin tamamını bir fikre adayarak ve tek bir işe konsantre olarak çalışmasının, insanın kabiliyetlerinin teorik çalışmalar için bile normal ve sağlıklı düşünme şekli

olduğunun ispatlanması gerekir. Bu özel konsantrasyon ile spekülasyon konusunda kazanılanların, zihnin hayattaki diğer amaçlarda kaybedilenden daha fazla olduğuna inanıyor, teorik düşüncede bile bir konudan uzaklaşıp geri dönmenin, onun üzerinde kesintisiz bir şekilde çalışmaktan daha iyi olduğunu düşünüyorum.

Bütün pratik konularda, en yüce amaçlardan en alçakgönüllülerine kadar, bir konudan diğerine, aktif düşünce akışını kaybetmeden, geçebilmek çok daha kıymetli bir yetidir ve kadınlar, sahip olmakla suçlandıkları hareketlilik sayesinde bu yetiye doğuştan sahiptirler. Belki buna doğuştan sahiptirler ama bu yetiyi kesinlikle eğitim ve pratikle geliştirmişlerdir; zira kadınların uğraşılarının neredeyse tamamı zihnin üzerinde bir dakika bile durmadan başka konulara geçmesini ve daha detaylı düşünmenin daha sonraya atılmasını gerektiren küçük ama çok sayıda detayların yönetilmesinden oluşur. Kadınların, erkeklerin düşünmeyi denememek için çeşitli bahaneler bulacakları kesin olan zamanlarda ve şartlarda gösterdikleri düşünce kapasitesi sıkça dikkat çekmiştir: bir kadının zihni sadece küçük şeylerle meşgul olabilse bile asla boş kalmaz; ama bir erkeğinki ise hayatının işi olarak seçtiği bir konuyla uğraşmadığı zamanlarda sıkça boş kalır. Bir kadının olağan hayatının işi küçük detaylardır ve dünya dönmeyi ne kadar bırakabilirse o da bunları düşünmeyi o kadar bırakabilir.

Ama (denir ki) bir erkeğin zihinsel kapasitesinin bir kadınınkinden fazla olduğu konusunda anatomik bir kanıt vardır: erkekler daha büyük bir beyne sahiptirler. Buna ilk cevabım, bu iddianın şüpheli olduğu yönünde. Hiçbir yöntemle bir kadının beyninin bir erkeğinkinden küçük olduğu ispatlanmamıştır. Eğer bu sonuca, ortalama kadının bedeninin ortalama erkeğinkinden genelde daha küçük boyutlarda olmasından yola çıkılarak

varıldıysa, bu kriter bizi garip sonuçlara götürür. Yani buna göre, uzun boylu ve büyük kemikli bir erkek küçük bir erkeğe göre zeka bakımından çok daha üstün olmalıdır ve hatta bir fil veya bir balina bütün insanlığı mucizevi bir şekilde aşmalıdır. İnsanda beynin büyüklüğü, anatomistlere göre, bedenin ya da kafanın boyutlarına göre çok daha az değişiklik gösterir ve birine bakılarak diğerinin boyutu hakkında bir çıkarım yapılamaz. Bazı kadınların beyinlerinin erkeklerinki kadar büyük olduğu kesindir. Birçok beyni tartmış olan birinin gördüğü en ağır, hatta Cuvier[1]'inkinden (bir önceki en ağırı) bile ağır olan beynin bir kadına ait olduğunu söylediği bilgim dahilindedir. Sonrasında, beyin ve zihinsel kapasite arasındaki ilişkinin henüz tam olarak anlaşılamadığı ve hatta büyük tartışmaların konusu olduğunu belirtmeliyim. Beyin kesinlikle düşünce ve duyguların maddesel organıdır ve (beynin değişik bölümlerini değişik zihinsel işlevlere bağlayan büyük çözülmemiş tartışmayı ayrı tutarak) eğer bir organın boyutu onun işlevinden tamamen bağımsız olursa ve bu enstrümanın büyüklüğünden kaynaklanan bir düşünce gücü artışı oluşmuyorsa, bunun bildiğimiz bütün genel yaşam ve organizasyon kurallarına bir istisna olacağını kabul ediyorum.

Ama asıl istisna ve anormallik, eğer söz konusu organ etkisini sadece büyüklüğüyle gösterseydi de aynı derecede büyük olurdu. Doğadaki bütün hassas işleyişler arasında -ki en hassasları hareketli canlılar ve onların sinir sistemleri de uzak ara en hassas yapılardır- uygulamadaki etkiler fiziksel parçaların kalitesine bağlı olduğu kadar bu parçaların miktarına da bağlıdır ve eğer bir organın işleyişindeki kalitesi yaptığı işlerin inceliği

---

[1] Bkz. Rudolph Virchow, *Untersuchungen uber die Entwickelung des Schadelgrundes*, Berlin, Reimer, 1857, s. 101.

ve hassaslığıyla ölçülecekse, elimizdeki bulgular ortalama kadının beyninde ve sinir sistemindeki ustalık ve kalitenin ortalama erkeğinkinden fazla olduğunu gösterir. Doğrulaması zor olan soyut kalite farklarını dikkate almazsak bir organın etkinliği sadece büyüklüğüne değil, aynı zamanda faaliyetlerine de bağlıdır: bu konuda da organın içinden geçen kan akışına bağlı olarak hem beynin uyarılması hem de kendini tamir etmesi konuları için yaklaşık bir ölçüm imkanına sahibiz. Erkeklerin beyni büyüklük bakımından öne çıkarken kadınların beyninin etkinlik bakımından öne çıktığını varsaymak şaşırtıcı olmazdı; ki bu iki cinsiyetin de zihinsel işleyişlerine uyan bir teoridir. Günlük hayatta gözlemediğimiz farklar, bizi analoji üzerine kurulan bu varsayımın sonuçlarını beklemeye iter. İlk bakışta erkeklerin zihinsel işlemlerinin daha yavaş olması beklenebilir. Kadınlar kadar çabuk düşünemez ya da duyumsayamazlar. Büyük vücutlar harekete geçmek için daha fazla zamana ihtiyaç duyarlar. Öte yandan, bir kere çalışmaya başladıktan sonra erkeklerin beyni daha çok iş görebilir. Bu da ilk varsayımımızla uyumludur: konudan konuya atlamakta güçlük çekerken bir konuya yorulmadan, güç kaybetmeden daha uzun süre konsantre olabilirler. Ve sıkça erkeklerin mükemmelleştiği işlerin tek bir düşüncenin üzerinde uzun süre hantal ve ağır bir çalışma gerektirenler olduğunu, kadınların ise çabuk yapılması gereken işleri iyi yaptıklarını görmüyor muyuz? Bir kadının beyni daha çabuk yorulur, daha çabuk tükenir; ama bitkinlik derecesine bağlı olarak da kendini daha çabuk toplaması beklenir. Bu kuramın tamamen bir varsayım olduğunu tekrar ediyorum: sadece iki cinsiyetin zihinsel kapasiteleri, ortalama kuvvetleri ve zayıflıkları arasında doğal farklar olduğu teorisinin kesin olarak ispatlandığını ve bu farkların ne olduğunun kesin ola-

rak bilindiği inancını reddettim. Üstelik, karakter oluşumunun psikolojik yasaları en genel şekliyle bile henüz bu kadar az incelenmişken ve bilimsel olarak uygulamalar bu kadar az yapılmışken; karakter farklılıkları yaratan dış etmenlerin çoğunu göz ardı etme alışkanlığı varken; bu etmenler gözlemciler tarafından dikkate alınmıyorken; ve bir insanı soyut ya da somut dünyada diğerinden ayıranın ne olduğunu insanların diğer insanlarla ve toplumla ilişkilerinde arayan doğal tarih ve zihinsel felsefe okulları tarafından kibirli bir bakışla hor görülüyorken bu inancın ispatlanması mümkün değildir.

Kadınların doğası üzerine yapılan genellemeler herhangi bir düşünce ya da analizden yoksun oldukları ve ilk deneyime dayalı farkındalıklar üzerine oluşturuldukları için komik noktalara gelirler ve kadınlar hakkındaki fikirlere ve onların tabi oldukları toplumsal şartlara bağlı olarak ülkeden ülkeye değişirler. Bir Doğulu, kadınların doğaları gereği alışılmışın dışında şehvetli olduğunu düşünür, bu da Hint yazılarındaki şiddet ve tacizin temelini oluşturur. Bir İngiliz ise soğuk mizaçlı olduklarını düşünür. Kadınların dönekliği konusundaki yazıların çoğu Fransız kaynaklıdır; 1. Francis'in beyitlerinden gelir.[1] İngiltere'de ise kadınların erkeklere göre daha sabit oldukları sıkça dikkat çeker. Kadınların ortaya koydukları uyumsuzluk, İngiltere'de

---

[1] "Toute femme varie" 1. Francis'in yorumu Chambord'daki odasında taşa kazınmış olduğu Brantôme Lordu Pierre de Bourdeille tarafından görülmüştür. *Les vies de dames galantes (1666), Mémoires de Messire Pierre de Bourdeille, Seigneur de Brantôme,* (10. Fasikül, Leyden, Sambix le jeune, 1655-1722, 3. Kitap, 233. sayfa). Ancak Mill "beyit"ten bahsettiğine göre büyük ihtimalle Victor Hugo'nun *"Le Roi s'amuse"* (Paris, Renduel, 1832, s. 129) oyunundaki 1. Francis'i düşünüyor: "Souvent femme varie (kadın sıkça değişir) / Bien fol est qui s'y fie (oldukça delidir kim ona güvenir ki)''

Fransa'ya göre daha uzun zamandır yüz kızartıcı olarak görülür; üstelik İngiliz kadınların görüşleri daha uzun süredir bastırılmaktadır. İngiliz erkeklerinin sadece kadınlarda değil, erkeklerde ve hatta bütün insanlarda doğal olanı ya da olmayanı yargılamak için özellikle uygunsuz şartlarda olduklarına da dikkat etmek gerekir: en azından deneyimleri İngilizlerle kısıtlıysa; zira hiçbir yerde insan doğası orijinal kökenlerini bu kadar az göstermemektedir. Hem iyi hem kötü anlamda, İngiliz'ler diğer bütün modern halklara göre doğadan daha uzaktırlar. Onlar, diğer insanlara göre çok daha fazla medeniyet ve disiplinin ürünüdürler. İngiltere, toplumsal disiplinin kendisiyle çatışanları fethetmekte değil ama bastırmada en başarılı olduğu ülkedir. İngilizler diğer insanlardan çok daha fazla oranla kurallara göre yaşarlar, hatta onlara göre duyumsarlar. Başka ülkelerde, öğretilmiş fikirler ya da toplumun ihtiyaçları en baskın güç olabilirler, yine de kişilerin dürtüleri kendilerini gösterebilir ve hatta kurallara direnebilir: kural, doğadan daha kuvvetli olabilir ama doğa hep oradadır. İngiltere'de ise kural bir dereceye kadar kendini doğanın yerine koymuştur. Hayatın büyük kısmı, kuralların kontrolü altındaki eğilimleri takip ederek değil, kurallara uymanın dışında başka eğilimler olmadan geçer.

Şimdi bunun şüphesiz iyi bir yönü var; ama berbat olan bir kötü yanı da var: İngiliz erkeklerini kendi deneyimlerine dayanarak insanların doğası hakkında hüküm verme konusunda özellikle kötü donanımlı yapıyor. Başka yerlerdeki gözlemcilerin mesul olabilecekleri hatalar başka bir tiptedir. Bir İngiliz erkeği insan doğası konusunda cahildir; bir Fransız ise önyargılıdır. İngiliz erkeğinin hataları negatiftir; Fransız bir erkeğinki ise pozitif. Bir İngiliz erkeği var olmayan şeyleri ister; çünkü onları hiç görmez. Fransız erkeği ise onların her za-

man ve mutlaka olması gerektiğini düşünür; çünkü onları görmektedir. Bir İngiliz erkeği doğayı bilmez; çünkü onu gözlemleme fırsatı olmamıştır. Bir Fransız erkeği ise doğa hakkında çok şey bilir ancak sıkça hata yapar; çünkü doğayı sadece sofistike ve sapmış haliyle görür. Zira, toplum tarafından dayatılan yapay durum, gözlemin konusu olan şeyin doğal eğilimlerini iki farklı şekilde gizler: doğayı bastırarak ya da onu dönüştürerek. Bir durumda geriye gözlemlenebilecek sadece tüketilmiş bir posa kalmıştır; öbüründe ise görülecek çok şey vardır; ama serbestçe gelişeceği yönden başka herhangi bir yönde gelişmiştir.

Kadınlar ve erkekler arasında var olan zihinsel farklılıkların ne kadarının doğal, ne kadarının yapay olduğu; doğal farklılıkların gerçekten olup olmadığı ve bütün yapay farklılık etkenleri geri çekilse altından nasıl bir doğal karakter çıkacağı bilinemez demiştim. İmkansız dediğim şeyi yapmayı deneyecek değilim; ancak şüphe varsayımları engellemez ve kesinliğe ulaşmak imkansız olsa da, yine de belirli bir ihtimal dahiline varmak mümkün olabilir. İlk nokta olan, yani gerçekten gözlemlenmiş olan farklılıkların kaynağı, spekülasyon yaratmaya en yatkın olanıdır; ve ben bu konuya, bir sonuca varabileceğimiz tek yol olan dış etkilerin zihinsel sonuçlarını takip etmek suretiyle yaklaşacağım. Bir insanın doğadan ayrıldığında ne olacağını değerlendirmek için onu içinde bulunduğu koşulların yarattığı durumdan ayıramayız; ama kendisinin ve çevresindeki şartların ne olduğunu tartıp, birinin diğerini yaratmasının mümkün olup olmadığına bakabiliriz.

O zaman, fiziksel gücü istisna kabul ederek kadınların bariz bir şekilde erkeklerden eksik olduğunu gözlemlemenin mümkün olduğu tek durumu ele alalım. Felsefe, bilim ya da sanat alanında ilk sırayı almış hiçbir ya-

pıtın altında bir kadının adı olmamıştır. Kadınların bunları yapmasının imkansız olduğunu varsaymadan bunu açıklamanın bir yolu var mıdır?

İlk olarak, deneyimlerin bu soru için yeterli zemin oluşturup oluşturmadığına bakalım. Kadınlar felsefe, bilim ya da sanattaki kapasitelerini kullanmaya başlayalı, bazı çok nadir istisnalar dışında, neredeyse üç jenerasyon oldu. Ancak bu jenerasyonda denemelerinin miktarı arttı; buna rağmen şimdi bile İngiltere ve Fransa dışında sayıları aşırı derecede az. Zevkleri ve toplumsal pozisyonları bu alanlarda çalışmaya uygun olan kadınlar arasında birinci dereceden yaratıcı sanat ya da spekülasyon yetisine sahip bir zihnin bu kadar düşük ihtimallere rağmen bu kadar kısa sürede ortaya çıkması beklenebilir miydi sorusu, bu durumda geçerli bir sorudur. Üzerinden yeterince zaman geçmiş konularda kadınlar, mükemmelliğin en üst noktası dışında, özellikle en uzun süredir uğraşmakta oldukları edebiyat konusunda (düz yazıda ve şiirde) harcanan zaman ve rekabet edilen erkek sayısından beklenebileceği şekilde önemli işler yaptılar ve saygı gören ödüller aldılar. Geriye dönüp, sadece birkaç kadının bu konuda çalıştığı bir zamana bile bakarsak bu az sayıdaki kadınların çok saygı gören başarılar elde ettiğini görebiliriz. Yunanlar her zaman Sappho'yu büyük şairleri arasında saymışlardır; hatta Pindar'ın hocası olduğu söylenen Myrtis'i ve ondan beş defa şiir ödülünü koparmış olan Corrina'nın da bu büyük isimlerle karşılaştırılabilecek kadar değer gördüğünü söyleyebiliriz. Aspasia felsefi bir yazı bırakmamıştır; ancak Socrates'in ona akıl danıştığı ve fikirlerini uyguladığı kabul edilen bir gerçektir.

Modern zamanlarda kadınların eserlerini düşünür ve onları edebi ya da sanatsal alanlarda erkeklerinkiyle karşılaştırırsak, gözlemleyebileceğimiz eksiklik esasında

önemli bir noktada yoğunlaşır: bu da orijinallik eksikliğidir. Bu tam bir eksiklik değildir; ne de olsa zihnin yarattığı her şeyin kendine özgü bir değeri vardır; ne de olsa ortaya çıkan eser zihnin bir yaratımıdır, başka bir şeyin kopyası değildir. Düşünenin gözlemlerinden ya da entelektüel süreçlerinden ortaya çıkan orijinal düşünceler, -bir yerden ödünç alınmamış olma anlamında- kadınların yazımlarında bolca vardır. Ancak kadınlar henüz yeni düşünce okulları yaratarak büyük ve ışık saçan ya da sanatta daha önce düşünülmemiş koridorlar açan ve yeni düşünce okulları yaratan temel fikirlerden üretmemişlerdir. Eserleri daha çok var olan tarzları takip etmiş ve var olan tiplerden çok sapmamıştır. Eserlerinde görülen altta kalmışlık da bu noktadadır: yapma aşamasında, düşüncenin detaylarıyla uygulanmasında ve stilin mükemmelleştirilmesinde bir eksiklik yoktur. Bütünlük ve detaylara dikkat açısından bakıldığında, en iyi romancılarımız çoğunlukla kadınlar olmuştur ve modern edebiyatın tamamında Madame de Staël'in tarzından daha dokunaklı bir düşünce tarzı ya da saf sanatsal mükemmellik bakımından tarzı sinir sisteminde Haydn ya da Mozart'ın bir senfonisi gibi işleyen Madame Sand'in şiirlerinden daha iyi bir örnek yoktur.

O zaman, sadece fikir yürütme adına; dünyanın var olduğu, tarımda ilerlemelerin olduğu, muhteşem ve faydalı yeni doğrulara çok az çalışma, çok az bilgi birikimi ve sadece deha gücüyle ulaşılan bir dönemde kadınların kuramsal düşüncelerle pek ilgilenmediklerini hatırlayalım. Hypatia'dan Reformasyon günlerine kadar, meşhur Heloisa böyle bir başarıyı gerçekleştirme ihtimali olan tek kadındı ve onun başına gelen şanssızlıklar nedeniyle insanlığın ne kadar büyük bir düşünce kapasitesinden mahrum kaldığını da bilemiyoruz. Ondan bugüne, orijinallik kolay şartlarda mümkün olsa

bile, ciddi düşüncelere zaman ayıran çok sayıda kadın olmadı. Orijinal yeteneklerin gücüyle erişilebilecek bütün düşüncelere ulaşıldı ve yüksek seviyede herhangi bir orijinalliğe, çok ciddi disiplinli ve önceki birikimler hakkında ciddi bilgiye sahip zihinler tarafından bile nadiren ulaşılabiliyor. Sanırım günümüzde orijinal fikirleri bulanların çoğunun, seleflerini en iyi bilenler olduğuna ve bundan sonra da böyle olacağına dikkati çeken Mr. Maurice olmuştu.[1] Şu an binaya eklenecek her yeni taşın, ondan önce gelmiş olan birçok taşın üzerine konması gereklidir; ve uzun bir tırmanma ile malzemeyi taşıma süreci, yapının şu anki halinde görev almak isteyen herkes tarafından göze alınmalıdır. Böyle bir süreçten geçmiş kaç kadın vardır? Kadınlar arasında belki de sadece Mrs. Sommerville önemli bir matematiksel keşif yapacak kadar matematik hakkında bilgilidir; onun da ömrü boyunca isimlerini böyle bir buluşla duyurmuş olan iki üç kişiden biri olmaması kadınların bu konuda erkeklerden daha aşağı olduğuna kanıt mıdır? Politik ekonomi bir bilim olduğundan beri, iki kadın bu konuda işe yarayan eserler yazacak kadar bilgi sahibi oldular; aynı süre içinde bu konuda yazı yazan sayısız erkek vardır; bundan daha fazlasını söylemeye gerek var mıdır?[2] Şimdiye kadar hiçbir kadın büyük bir tarihçi olmamıştır; peki hangi kadın bunun için gerekli bilgeliğe sahip olmuştur? Hiçbir kadın büyük bir filolog olmamıştır; peki hangi kadın Sanskrit ve Slavonik'i, Ulpila'nın Gotik'ini ya da Perslerin Zend Avesta'sını çalış-

---

[1] Frederick Denison Maurice, "Review of James Montgomery's Pelican Island Westminster Review", VIII, Ekim 1827, 309-15.

[2] Mill büyük olasılıkla şu iki yazarı kastediyor: Jane Marcet, *Conversations on Political Economy* (Londra Longman ve diğerleri, 1816) ve Harriet Martineau, *Illustrations of Political Economy*, (9. cilt, Londra, Fox, 1832-34).

mıştır? Eğitim görmemiş dehalarda orijinalliğin değerini, pratik konularda bile biliyoruz. Bu, daha önce keşfedilmiş ve arkasından birçok mucit tarafından mükemmelleştirilmiş bir şeyi en temel halinde tekrar icat etmek anlamına gelir. Kadınlar da erkeklerin şu an orijinal olmak için ihtiyaç duydukları hazırlığa sahip olduklarında, onları orijinallik kapasiteleri konusunda yargılamanın zamanı gelecektir.

Bir konuda diğerlerinin fikirlerini enine boyuna incelememiş bir kişinin, doğal bilgeliğinden kaynaklanan, önerebildiği ama ispatlayamadığı, fakat olgunlaştığında insanlığın birikimine önemli bir katkı haline dönüşecek sezgisel bir önerisi olması şüphesiz rastlanabilen bir durumdur; ama o durumda bile bahsi geçen bilgilere sahip birisinin bu fikri alıp, deneyip, bilimsel ya da pratik bir şekle dönüştürüp, bilim ya da felsefenin var olan gerçekleri arasında bir yere koyması gerçekleşmeden bu fikrin hakkı verilemez. Böyle yerinde fikirlerin kadınların aklına gelmediği mi varsayılıyor? Her tipte zeka seviyesine sahip kadınların aklına elbette bu tür fikirlerin yüzlercesi geliyor. Ancak, gerekli birikime sahip bir koca ya da arkadaş tarafından değerlendirilip dünyaya sunulmadan çoğunlukla kayboluyorlar; kaybolmayanları da fikrin gerçek sahibinin değil, geliştirenin imzasıyla ortaya çıkıyor. Erkeklerin ortaya attığı orijinal fikirlerin kaçının bir kadın tarafından önerildiğini, ancak bu fikirlerin erkekler tarafından denendiğini ve doğruluğu görülünce öne çıkarıldığını kim söyleyebilir? Kendi durumumdan bir yargıya varacak olursam, oldukça büyük oranı.

Tamamen varsayımdan, kelimenin dar anlamıyla edebiyata ve güzel sanatlara dönersek, kadınların edebiyatının genel kavramları ve özellikleriyle erkeklerinkinin bir kopyası olmasının çok bariz bir sebebi var.

Neden Roma edebiyatı, eleştirmenlerin doygunluk verecek şekilde söyledikleri gibi, orijinal değil ama Yunan edebiyatının bir taklididir? Basit bir sebepten: Yunanlar önce geldiği için. Eğer kadınlar erkeklerden farklı bir ülkede yaşasalardı ve onların yazdığı hiçbir şeyi okumamış olsalardı kendi edebiyatlarına sahip olurlardı. Dolaysıyla yeni bir edebiyat yaratmadılar çünkü zaten var olan, ileri seviye bir edebiyatın varlığını gördüler. Antik zamanların birikimi olmasaydı ya da Rönesans gotik katedrallerin yapımından önce ortaya çıkmış olsaydı o zaman katedraller hiç yapılmazdı. Fransa ve İtalya'da, antik edebiyatı taklit etmenin, orijinal yaratımı durdurduğunu görüyoruz. Bütün kadın yazarlar erkeklerin öğrencileridir. Bir ressamın erken dönem resimleri, Rafael'in bile olsalar, ustasınınkilerin tarzından ayırt edilemezler. Mozart bile ilk zamanlarında o ihtişamlı orijinalliğini göstermez. Yetenekli bir birey için yıllar ne anlama geliyorsa, kitleler için de nesiller o anlama gelir. Eğer kadınların edebiyatı, doğal eğilimlerinin farklarına dayanarak erkeklerinkinden farklı bir toplu karaktere sahip olacaksa, o halde kadınların kendilerini kabul edilen modellerin etkisinden kurtarabilmesi ve kendi dürtüleriyle yol alabilmesi için gerekli bir zaman geçmelidir. Ama, benim inandığım gibi kadınların erkeklerden farklı doğal eğilimleri olmadığı ve dehalarının erkeklerinkinden farklı olmadığı ispatlanırsa; her kadın yazarın kendi bireysel eğilimleri olmasına rağmen şu anda var olan edebiyatın etkisi tarafından bastırılan bu bireyselliğinin kendisini bu etkiden kurtarabilecek kadar gelişebilmesi için de nesiller geçmesi gerekecektir.

Kadınların orijinal düşünce konusundaki eksikliklerinin kanıtı en çok güzel sanatlarda ortaya çıkar: zira kamuoyu kadınların bu konuyla uğraşmasını engellemez; aksine onları cesaretlendirir ve eğitimleri de bu konuyu

atlamak yerine, özellikle varlıklı sınıflar içinde, çoğunlukla güzel sanatları kapsar. Yine de, bu alanda bile erkekler tarafından ulaşılan yüksek ustalık seviyesine gelmekte diğer alanlardan daha fazla geride kalmışlardır. Yine de bu alandaki eksiklik, diğer alanlara göre güzel sanatlarda özellikle ortaya çıkan profesyonel kişi sayısının amatör sayısına göre ciddi fazlalığından başka bir açıklamaya ihtiyaç duymaz. Eğitimli sınıflardaki kadınlar neredeyse her yerde güzel sanatların şu ya da bu dalıyla ilgilenmişlerdir; ama hayatlarını kazanmak ya da toplumsal statülerini belirlemek için değil. Kadın sanatçılar hep amatördür. İstisnalar da sadece genel doğruyu destekleyen tiptedir. Kadınlar müzik öğrenirler; ancak beste yapmak için değil, sadece bestelenmiş bir parçayı çalabilmek için; ve buna uygun olarak da erkekler müzikte, kadınlara göre sadece bestekar olarak üstündürler.

Kadınların, bir noktaya kadar da olsa bir meslek ya da ömür boyu süren bir meşguliyet olarak yaptıkları tek güzel sanat tiyatrodur ve bu konuda da erkeklerden üstün değillerse bile eşit görülürler. Adil olmak adına, sanatın herhangi bir dalındaki kadınların ürettiklerini, o dalı meslek olarak yapmayan erkeklerinkiyle karşılaştırmak gerekir. Örneğin beste yaparken, kadınlar da mutlaka amatör erkekler kadar güzel şeyler yapmışlardır. Şu anda meslek olarak ressamlığı seçen çok az ama çok az kadın var ve şimdiden bu konuda beklendiği kadar yetenekli olduklarını göstermeye başladılar. Erkek ressamlar bile (Mr. Ruskin izin verirse) son yüzyıllarda iz bırakan eserlere imza atmadılar ve yenilerini yapmaları için de belli ki uzun bir zaman geçmesi gerekecek. Eski ressamların modernlere olan üstünlüğünün en büyük sebebi eskiden daha üst sınıftan erkeklerin bu konuyla ilgilenmiş olmasıdır. 14. ve 15. yüzyıllardaki

İtalyan ressamlar dönemlerinin en donanımlı erkekleriydiler. En büyükleri, tıpkı Yunanistanlı büyükler gibi ansiklopedik bilgilere ve yeteneklere sahipti. Ama onların zamanında, erkeklerin düşüncesine göre, güzel sanatlar bir erkeğin mükemmellik seviyesine gelebileceği en önemli konuydu ve onun sayesinde erkekler, şu an sadece politika ve askeri yeteneklerle gelinen en üst noktalara gelebiliyorlar, hükümdarların arkadaşları ve en soyluların eşitleri olabiliyorlardı. Günümüz çağında ise aynı kapasitedeki erkekler hem kendi şöhretleri hem de modern dünyanın yararı adına yapacak daha önemli şeyler buluyorlar ve bir Reynolds ya da bir Turner (ki onların büyük insanlar arasındaki yerini belirtme hakkını kendimde görmem) kendini nadiren bu sanata adıyor.

Müzik ise farklı bir konu, zihinsel kapasiteye aynı derecede bağımlı değil, daha çok yetenek gerektiriyor. En büyük bestekarlardan hiçbirinin kadın olmayışı da şaşırtıcı olarak düşünülebilir. Ama bu doğal yeteneğin bile büyük eserler yaratmak için kullanılabilmesi için çalışma ve profesyonel olarak kendini bu işe adamak gerekiyor. Erkekler arasından bile birinci sınıf bestekarlar çıkaran tek ülkeler Almanya ve İtalya'dır ve bu iki ülkede de gerek genel gerek özel eğitim seviyelerinde kadınlar Fransa ve İngiltere'nin çok arkasında kalmıştır. Bu ülkelerde kadınların pek de eğitilmemiş olduğunu ve zihinlerini pek ince işler için kullanmadıklarını söylersek çok da abartmış sayılmayız. Ve bu ülkelerde müzikle ilgilenen erkeklerin sayısı yüzlerle, hatta binlerle anılırken, kadınlarınki tek haneli rakamlarda kalır. Bu durumda da, ortalamalar doktrinine göre en az elli dâhi erkeğe, bir dâhi kadından daha fazlasının karşılık gelmesini bekleyemeyiz ve son üç yüzyılda ne Almanya'da ne de İtalya'da elli dâhi müzisyen yetişmedi.

Saymış olduklarımızın dışında, kadınların, iki cinse de açık olan ilgi alanlarında bile neden erkeklerin gerisinde kaldığını açıklayan başka sebepler de vardır. Mesela çok az kadının bu meşgaleler için zamanı vardır. Bu bir paradoks gibi görünebilir; ancak şüphe götürmeyen bir toplumsal gerçektir. Kadınların zamanının ve düşüncelerinin çoğu onlardan beklenen pratik işlerin gerçekleştirilmesine harcanır. Kadınların öncelikli işlerinin arasında, ailenin ve ev harcamalarının denetimi vardır. Genelde bu işler, her ailede olgun ve deneyimli bir kadını meşgul eder; tabii eğer aile bu işleri kiralayacakları bir aracıya aktaracak ve bununla birlikte gelen israfa ve kötüye kullanmalara tahammül edecek kadar zengin değilse. Bir ailenin denetimi fiziksel olarak diğer işler kadar yorucu değilse bile, zihin için külfetlidir: devamlı ihtiyatlı olmayı, hiçbir detayı gözden kaçırmamayı gerektirir ve sorumlu kişinin günün hiçbir saatinde kendini kurtaramadığı sorunlar ve bunlara bulunması gereken çözümleri gerektirir. Eğer bir kadın kendini bu görevlerden kurtaracak pozisyona ve öneme sahipse bile, ailesinin diğer insanlarla, yani toplumla olan ilişkisinden sorumludur. Bahsetmiş olduğumuz sorumluluklardan kurtulsa bile bu görev ona akşam yemeği partileri, akşamüstü partileri, sabah ziyaretleri, mektup yazma ve bunun beraberinde gelen diğer işleri yükler. Üstelik bütün bunlar toplumun sadece kadınlara yüklediği, düşündürücü, "kendini dayanılmaz kılma" görevinin üzerine gelir. Yüksek sınıftan akıllı bir kadın için bile adab-ı muaşeret kuralları ve konuşma sanatına hakim olmak yeterince meşgul edicidir.

Konunun sadece dışarıdan görünen kısmına yaklaşırsak, kendi kıyafetlerine ve hatta belki de kızlarınınkine de önem veren kadınların iyi giyinmek için (pahalı değil ama zevkli, doğal ve yapay uyumluluk içinde) sarf et-

tikleri sürekli ve büyük bir enerji, herhangi bir sanat, bilim ya da edebiyat dalında sonuç elde etmek için fazlasıyla yeterlidir. Üstelik bu enerjiyi sarf etmek bu işlere ayırabilecekleri zaman ve zihin gücünün büyük kısmını da tüketir.[1] Onlara çok önemliymiş gibi aktarılan bu pratik görevlere harcadıkları boş zamanı, enerjiyi ya da zihinsel kapasiteyi sanata ya da teorik düşünceye ayırmış olsalardı, kadınların, erkeklerin büyük çoğunluğundan çok daha fazla orijinal fikirleri olurdu.

Ama hepsi bu da değil. Bir kadının, üzerine düşen bütün görevlerin dışında zamanını ve yeteneklerini ihtiyacı olan herkesin emrine sunması da beklenir. Bir erkeğin, böyle beklentilerden kendisini kurtaracak bir mesleği olmasa bile eğer bir arayışı varsa vaktini ona ayırması kimsenin gücüne gitmez: bu meşgale, ona, kendisine yöneltilecek her isteği reddetmek için geçerli bir sebep oluşturur. Ama bir kadının işleri, özellikle de mecburiyetten değil seçtiği için yaptıkları, onun toplumun beklentileri adı verilen işlerden uzak kalması için yeterli sebep oluşturur mu? En zorunlu ve kabullenilmiş görevleri belki nadiren bir sebep oluşturabilir. Bir

---

[1] "Erkeklerin doğruya ya da neyin doğru olduğuna dair bir fikre ulaşmalarını sağlayan kafa yapısı aynı zamanda süslerde, takılarda ve diğer sabit sanat konularında da geçerlidir. Aynı mükemmeliyet merkezi ikisinde de bulunur. Bu örneği iyi ve kötü zevkleri barındıran modayla açıklarsak: Elbisenin parçaları devamlı büyükten küçüğe, uzundan kısaya doğru yön değiştirir ama elbisenin genel formu değişmez, bir bakıma tamir edilmiş olsa da yine aynı elbisedir; moda da bu narin temel üzerinde durmaktadır. En büyük başarıyla yeni buluşlara imza atan da, en zevkli giyinen de muhtemelen diğer konuda aynı başarıyı gösterecek, benzer derecede başarılı buluşlar yapacak ya da sanatın en yüksek dallarında aynı doğru zevki bulacaktır." Sir Joshua Reynolds, *Discourses* (1776), *Discourse* VII, Edmond Malone'un *Works* (ed. Edmond Malone, 4. Basım 3. Cilt, Londra, Cadell and Davies, 1809, Cilt 1. s. 230-1) adlı eserinden alınmıştır.

kadının, kendi görevlerini bir başkasının keyfi ihtiyaçlarının üzerinde tutabilmesi için ailede bir hastalık ya da alışılmışın dışında şartlar gereklidir. Kadının her zaman birilerinin, hatta herkesin işaretiyle verilecek göreve hazır olması beklenir. Eğer bir çalışması veya merakı varsa, o konuya ayırabilmek için, kazara oluşabilecek her türlü küçük anın peşinde koşması gerekir. Bir gün yayımlanacağını umduğum kitabında, takdir gören bir kadın,[1] kadınların yaptığı her şeyin gerçekten de garip zamanlarda yapıldığını yazar. Bu durumda kadınların sürekli dikkat ve konsantrasyon gerektiren işlerde en yüksek seviyeye gelmemesi şaşırtıcı değil midir? Felsefe ve hatta her şeyin üzerinde sanat böyledir: düşünce ve duyguların adanması dışında her zaman çalışarak el alışkanlığı edinilmeli ve en yüksek yeteneğe ulaşılmalıdır.

Bütün bunlara eklenebilecek bir düşünce daha vardır. Çeşitli sanat dallarında ve zihinsel işlerde bir kişinin geçimini kazanabileceği bir profesyonel seviye, bir de yapanları ölümsüz kılacak eserlere imza atma seviyesi vardır. İlkine ulaşabilmek için o sanatı profesyonel olarak icra etmek isteyen kişilerin yeterli motivasyonu vardır; ikincisine ise devamlı ya da hayatta bir dönemde şöhret arzusu olmadan ulaşmak mümkün değildir.

Bundan daha azı, en büyük doğal yeteneğe sahip dâhi kişinin bile en mükemmel eserleri verebilmesi için elzem olan uzun ve ağır çalışmaları yapmak için yeterli bir motivasyon kaynağı olmayacaktır. Şimdi, doğal ya da yapay sebeplerden, kadınların pek azı şöhret için bu hevese sahiptir. Hırsları genellikle daha dar sınırlara

---

[1] Florence Nightingale, *Suggestions for Thought to the Searchers after Truth among the Artizans of England,* (3. Cilt, Londra'da Eyre and Spottiswoode'de basılmış, ancak yayınlanmamıştır; 1860, cilt 2, s. 392).

hapsolmuştur. Aradıkları etki en yakınlarının üzerindedir. Arzuları gözleriyle gördükleri tarafından beğenilmek, sevilmek, hayran olunmaktır; ve bunu sağlayacak yeterli bilginlik ve sanatkarlık onları neredeyse her zaman tatmin eder. Bu, kadınları yargılarken göz ardı edebileceğimiz bir karakter özelliği değildir. Bunun kadınların doğasında olduğuna inanmıyorum; bu sadece onların içinde bulundukları şartların doğal sonucudur. Erkeklerde şöhret aşkı, eğitimleri ve çevreleri tarafından cesaretlendirilir, "güzellikleri küçümsemek ve zahmetli günler yaşamak" soylu zihinlerin bir özelliği olarak görülür; bu hastalık derecesinde yaşansa bile[1] aynı zamanda şöhretin, hırs yaratan bütün nesnelere ulaşmayı sağlamasıyla beslenir. Üstelik bu nesneler arasında kadınlar da vardır; ama aynı zamanda şöhretin bu ödülleri kadınlara kapalıdır ve kadınların şöhret arzusu cüretkar ve uygunsuz görülür. Üstelik, toplum kadının görevlerinin hep günlük hayatındakilere yönelik olduğunu, kadının kendi rahatını onlar için feda etmesi gerektiğini söylerken, bir kadının arzusunun en yakındakilerinin onun üzerinde bıraktığı izlenime odaklanmaması mümkün müdür? Yakın arkadaşlarımızın takdiri, erkekler için olduğu gibi kadınlar için de önemlidir; ama toplum öyle bir düzen kurmuştur ki kadın için toplumun takdiri normal şartlarda ancak kocasının ya da erkek tanıdıklarının aracılığıyla mümkünken, kadın kendini bir birey olarak önemli kılmayı başarması ya da erkeklerin uzantısından farklı bir karaktere bürünmesi durumunda aynı takdiri göremez.

Her kim ki ailevi ve toplumsal pozisyonların zihnin üzerindeki etkisini en azından tahmin etme yetisine sahiptir, o kişi, eksik olma iddiaları da dahil, kadın ve

---

[1] John Milton, *Lycidas* (1638), *Poems upon Several Occasions, The Poetical Works* (Londra, Tonson, 1695, s. 2, 70-2) eserlerine gönderme.

erkek arasındaki farkların sebeplerini bu etkide bulabilir.

Ahlaki farklara gelirsek, entelektüel farklardan ayrı olarak baktığımızda avantajın kadınlar lehine verildiğini görürüz. Kadınların, erkeklerden daha ahlaklı oldukları söylenir. Bu, kadınları acı bir şekilde gülümseten boş bir iltifattır; zira hayatta iyinin kötüye itaat ettiği, üstelik bunun normal ve doğal kabul edildiği başka hiçbir durum yoktur. Bu boş lafın tek faydası varsa o da erkekler tarafından gücün insanı bozduğunun itiraf ediliyor olmasıdır; zira bu gerçeğin, eğer gerçekse, gösterdiği tek doğru budur. Ve hizmet etmenin, şiddet uyguladığı zamanlar dışında, her iki taraf için de yozlaştırıcı olsa da hizmetçiyi efendiye göre daha az bozduğu doğrudur. Keyfi güç tarafından sınırlandırılmak, kısıtsız bir şekilde keyfi güç uygulamaya göre daha sağlıklıdır. Kadınlar, erkeklere göre cezai yasalara çok daha az tabi olurlar ve erkeklere oranla suçluların çok daha küçük bir kısmını oluştururlar. Aynı şeyin, aynı doğrulukla zenci köleler için söylenebileceğinden de şüphe etmiyorum. Başkalarının emri altında olanlar, eğer efendilerinin amaçları ve komutları dahilinde değilse, pek suç işleyemezler. Dünyanın, özellikle okumuş insan kitlesinin, toplumsal şartların etkilerini görmezden gelerek gösterdiği körlüğün, kadınların zekasını küçümsemekten ve onların ahlaklarını övmelerinden daha dikkat çekici bir örneğini bilmiyorum.

Kadınların ahlaki üstünlükleri konusundaki geçerli hükmü, ahlaki olarak önyargılı olmaya daha yatkın oldukları konusundaki inanışla birlikte değerlendirebiliriz. Kadınlar, bize söylendiğine göre, taraf tutuşlarını dizginleyemezler ve önemli konulardaki kararları, kendi sempati ve antipatilerinden etkilenir. Bu iddianın doğru olduğunu varsaysak bile, kadınların kişisel duy-

gularından, erkeklerin aldıkları kararlarda kendi kişisel çıkarlarından etkilenmelerine kıyasla, daha sık etkilendiklerinin ispatlanması gerekir. Bu durumdaki en büyük fark ise erkeklerin kendi ve toplum yararına olan görevlerinden sapmasının sebebi kendi çıkarları iken, kadınların sebebi (kendi ilgi alanlarının olmasına izin verilmediği için) genellikle bir başkası olur. Ayrıca dikkate alınmalıdır ki, kadınların toplumdan gördüğü eğitim onlara sadece kişisel ilişki kurdukları insanlardan sorumlu olduklarını ve dolayısıyla sadece onların haklarını savunmaları gerektiği duygusunu verir. Kadınlar, daha büyük kitleleri ilgilendiren fikirler ya da ahlaki idealler hakkındaki en temel konulara ise bu sebepten uzak kalırlar. Onlar hakkındaki bu yakınma da bu şekilde açığa kavuşur: kadınlar sadece kendilerine öğretilen ve yapmalarına izin verilen tek şeyi son derece sıkı sıkıya takip etmektedirler.

Ayrıcalıklı kişilerin sahip oldukları imtiyazlar, imtiyazsızlar tarafından ancak zorla gündeme getirilebildiği için cinsiyetler arasındaki ayrımcılık hakkındaki konular, toplumun geneli tarafından kadınların bu konudan pek de şikayeti olmadığını dile getirmek dışında pek ilgi görmeyecektir. Bu gerçek, erkeklere bu haksız ayrıcalıklara biraz daha uzun süre sahip olma hakkı verse de, onları daha haklı hale getirmez. Doğuda bir haremdeki kadınlar nasıl Avrupalı kadınların özgürlüğüne sahip olmadıkları için şikayet etmiyorsa, aynı şey bunun içinde söylenebilir. Onlar da bizim kadınlarımızın katlanılamaz bir şekilde cüretli ve erkeksi olduğunu düşünürler. Halbuki erkekler toplumun düzeninden ne kadar nadiren şikayet ederler; üstelik bir de dünyanın başka yerinde işlerin nasıl yürüdüğünü bilmeselerdi muhtemelen daha da az şikayet ederlerdi. Kadınlar ise hemcinslerinin genel durumundan şikayet etmezler -ya

da ederler; zira şikayetçi ağıtlar, kadınların yazılarında sık sık görülür ve hatta bu yakınmaların pratik bir amacının olmadığına inanılan zamanlarda bu durumla daha da sık karşılaşılırdı. Kadınların bu şikayetleri de tıpkı erkeklerin hayat hakkındaki genel mutsuzluklarından bahsedişi gibidir: yani suçlama ya da değişikliği getirme amacı taşımazlar. Ama kadınlar, kocalarının sahip olduğu güçten şikayet etmese de, her biri kendi kocasından ya da arkadaşlarının kocalarından şikayet eder. Bütün hizmetkarlık durumlarında, özellikle de özgürlük hareketlerinin başlangıcında bu aynıdır. Köleler önce lordlarının gücünden değil zorbalığından şikayet etmişlerdir. Avam halk, özgürlük mücadelesine önce bazı yerel ayrıcalıkları talep ederek başladı; sonra onayları olmadan vergiye tabi olmamayı talep ettiler; ama o noktada kralın otoritesini paylaşmayı son derece küstahça bulmuşlardı. Kadınların durumu da, şu anda kabul gören kurallara itiraz etmenin, bir kulun kralına başkaldırmasına denk tutulduğu tek örnek. Kocasının onaylamadığı bir harekete katılan kadın, bir havari bile olamadan şehit haline gelecektir; zira kocası onun katılımını durduracak yasal güce sahiptir. Önemli sayıda erkek kadınlara katılmaya hazır olmadan, kadınların kendilerini özgürlük hareketine adaması mümkün değildir.

Dördüncü Bölüm

Geriye, şimdiye kadar tartışılan sorulardan daha az önemi olmayan ve kanaatleri ana noktada bir şekilde sarsılmış olan muhalifler tarafından ısrarlı bir şekilde sorulacak bir soru kalıyor. Geleneklerimiz ve kurumlarımızda önerilen değişikliklerden ne gibi iyilikler beklemeliyiz? Kadınlar özgür olsa insanlık daha iyi durumda olur mu? Eğer olmayacaksa neden zihinleri rahatsız ederek soyut bir hak adına toplumsal bir devrim yapmaya yeltenelim?

Kadınların evlilikteki durumlarına dair önerilen değişiklik söz konusu olduğunda bu sorunun sorulması az bir olasılıkla beklenir. Tekil kadınların tekil erkeklere olan bağlılığından kaynaklanan sayısız acı, ahlaksızlık ve her türlü kötülük gözden kaçmayacak kadar korkunçtur. Düşüncesiz veya samimi olmayan kişiler sadece uçtaki veya herkesin gözü önündeki örnekleri hesaba katarak kötülüklerin istisnai olduğunu söyleyebilir; ancak kimse varlıklarını veya çoğu durumda yoğunluklarını göz ardı edemez. Ve güç devam ettiği sürece ondan kaynaklanan suistimallerin denetim altına alınamayacağı açıktır. Bu iyi veya yeterince saygıdeğer erkeklere verilen veya sunulan bir güç değil, bütün erkeklere verilen bir güçtür; en acımasız ve suçlu olanlarını da kapsar. Denetim değil kanaat vardır ve bu tür erkekler genellikle kanaatin değil kendilerine benzeyen diğer erkeklerin yakınlığındadır. Bu tür erkekler yasaların bütün yaptıklarına dayanmasını zorlayan insanlara karşı acımasızca zulmetmiş olmasaydı, toplum cennet benzeri bir hale gelirdi. Erkeklerin kötücül eğilimlerini zapt edecek ya-

salara gerek olmazdı. Astraea sadece dünyaya dönmüş olmaz, en kötü erkeğin kalbi onun tapınağı haline gelmiş olurdu. Evlilikteki itaat yasası modern dünyanın bütün ilkeleriyle ve bu ilkeler dolayısıyla yavaşça ve acı vererek ortaya çıkan bütün deneyimlerle büyük bir çelişki içindedir. Günümüzde zenci köleliğinin kaldırılmış olmasıyla birlikte, bu kölelik çeşidi bir insanın bütün yetilerinin, bu kişinin kendi gücünü sadece bu güce maruz kalan kişinin iyiliği için kullanacağı umudu içinde, bir başka insanın insafına bırakıldığı tek örnektir.

Dolayısıyla konunun bu kısmında *cui bono* (kimin yararına) sorusu büyük olasılıkla sorulmayacaktır. Bize kötülüğün iyilikle dengeleneceği söylenebilir ama iyilik gerçeği herhangi bir tartışmaya gereksinim duymaz. Daha büyük soru konusuna gelindiğindeyse, yani bir kadının engellerinin ortadan kaldırılması –vatandaşlık söz konusu olduğunda erkeklerle eşit olarak tanınmaları, onlara bütün onurlu mesleklerin ve bu meslekleri niteleyen eğitim ve öğretim imkanlarının açılması- söz konusu olduğunda, eşitsizliğin adil veya meşru savunması olmadığı bilgisinin yeterli olmayacağı pek çok kişi olacaktır; bu kişilere, eşitsizliğin ortadan kaldırılmasıyla elde edilecek faydalar anlatılmalıdır.

Buna cevap vermeye ilk olarak, en yaygın ve her yeri saran insan ilişkilerinin adaletsizlik yerine adaletle düzenlenecek olması faydasını sayarak başlayabilirim. Bu şekilde insan doğası için gelecek muazzam kazancı, sözlere ahlaki anlam yükleyen herhangi bir kişinin bu açık ifadeden daha net bir şekilde herhangi bir açıklama veya örneklemesi pek mümkün değildir. İnsanoğlunda yer alan bütün bencil eğilimler, kendini beğenme ile haksız yere kendini tercih, kaynağını ve kökünü erkeklerle kadınlar arasındaki ilişkinin günümüzdeki durumundan alırken temel besinini buradan edinir. İnsanoğ-

lunun en ciddiyetsiz ve boş veya en cahil ve vurdumduymazı olsa bile kendine ait bir erdem veya herhangi bir gayreti olmayan bir erkek çocuğunun sırf erkek olarak doğduğu için, muhtemelen her gün, gerçek anlamda daha üstün olduğunu duyumsayacağı, insan ırkının yarısının ve onların her birinin üzerinde daha yüce bir hakkı olduğunu düşünmesini düşünün. Bütün davranışları içinde bir kadının kılavuzluğunu alışkanlık haline getirse bile, bu erkek eğer bir ahmaksa o zaman kadının kendisine yetenekleri ve muhakemesi açısından eşit olmadığını düşünecektir. Eğer bir ahmak değilse de daha kötüsünü yaparak kendisini kadının üstünde görecek ve dolayısıyla onun üstünlüğünü göz ardı ederek kendisinin emir vermeye hakkı olduğunu, kadının da itaat etmek zorunda olduğuna inanacaktır. Bu dersin erkeğin karakteri üzerindeki etkisi nasıl olacaktır? Ve görgülü sınıflardaki erkekler çoğu zaman bu durumun erkeklerin zihninde ne kadar muazzam bir yer edindiğinin farkında değildir. Doğru düşünceli ve soylu insanlarda eşitsizlik mümkün olduğunca ve başta çocukların görüş alanı olmak üzere görüş dışında bırakılmıştır. Erkek çocuklarından babalarına karşı olduğu gibi annelerine karşı da itaat beklenmektedir. Bu çocukların kız kardeşlerini baskı altına almalarına izin verilmez ve kız kardeşlerinin de onlara karşı bağımlı olmasına alışık değillerdir. Aksine, kadınlara karşı şövalyelik duyguları ön plana çıkartılırken, bu şövalyeliği gerektiren bağımlılık arka planda bırakılır. Dolayısıyla üst sınıflardaki iyi yetiştirilmiş gençler genellikle durumun kötü etkilerinden erken yaşlarında uzak olurlar ve sadece erkekliğe ulaştıklarında, yani olduğu haliyle gerçeklerle karşılaştıklarında bunları deneyimlerler. Bu insanlar farklı yetiştirilmiş bir erkek çocuğunun zihninde bir kadına karşı olan üstünlük düşüncelerinin ne kadar erken ortaya

çıktığının, bir okul çocuğundan bir diğerine bunun nasıl aşılandığının, bir gencin ne kadar erken dönemde annesine karşı hoşgörü duygusuna sahip olsa bile ona gerçekten saygı duymaksızın ondan daha üstün olduğunu düşündüğünün ve bir ortaklık veya hayat paylaşarak onurlandırdığı bir kadının üzerinde ne kadar yüce ve sultan benzeri üstünlük tasladığının pek farkında olmazlar. Bütün bunların bir erkeğin varoluş şeklini bir birey ve toplumsal bir varlık olarak saptırmadığı düşünülebilir mi? Bu durum, soyu dolayısıyla kral olan bir kişinin veya bir soylunun sırf bu şekilde doğduğu için diğer herkesin üzerinde olduğu duygusuyla paralellik taşır. Bir kocayla karısı arasındaki ilişki bir lord ile derebeyi arasındaki ilişkiye benzer; ancak, evli bir kadın derebeyine kıyasla daha sınırsız bir itaat altında bulunur. Bununla birlikte derebeyinin karakterinin, bu boyun eğişten, iyi ya da kötü, etkileniyor oluşu, lordun bundan daha kötü etkilendiğini göstermeye yardım eder. Bu noktada lordun, kendisine ait herhangi bir erdemi veya işgücü olmasa bile sırf Figaro'nun dediği gibi doğma zahmetini gösterdiği için derebeylerinin aslında kendisinden daha üstün olduğuna veya en az kendisi kadar insanlar üzerinde yönetmek üzere yerleştirildiğine inanmaya yönlendirilmiş olup olmamasının bir önemi yoktur.[1] Bir hükümdarın veya feodal asilin kendini beğenmişliği bir erkeğin kendini beğenmişliğiyle benzeşir. İnsanlar çocukluktan itibaren kendilerini övmeksizin kazanılmamış ayrıcalıklara sahip olarak büyümezler. Ayrıcalıklarını erdem ile kazanmamış olduklarını ve bunlarla denk olmadıklarını düşünerek tevazu gösterenler genelde az sayıdadır. Diğerleri ise kendi

[1] Bkz. Pierre Augustin Caron de Beaumarchais, *La folle journee ou Le mariage de Figaro* (1785, in *Oeuvres completes*, 7 cilt, Paris: Collin, 1809, Cilt II. S. 274, cilt III. 13-15).

başarılarından değil tesadüfi faydalarından beslenen gururdan, gururun en kötü biçiminden ilham alır. Her şeyden önce, diğer cinsiyetten üstün olmanın duygusu, onlardan birinin üzerinde kurulan kişisel otoriteyle birleştiğinde bu durum, karakterinin en önemli noktaları vicdan ve şefkat olan kişiler için bir hoşgörü okulu haline gelirken diğer erkekler için kibirlilik ve küstahlık öğretilen bir akademi ya da gymnasium olur. Bu erkekler hemcinsleriyle, yani kendi eşitleriyle olan ilişkilerinde mutlaka karşılaşacakları direnç ile sınırlanmış olduklarında, bu mecburi kısıtlanmanın acısını onlara hoşgörü göstermek zorunda olan bahtsız karılarından arada sırada bir intikam duygusuyla çıkarırlar.

Yukarıda verilen örnek ile ev içi yaşamın kökenlerinin, toplumsal adaletin temel ilkelerine zıt düşen bir ilişki üzerinden tanımlanmasının duygular üzerindeki yönlendiriciliğini bir düşünün. İnsanın doğası dolayısıyla bu durum öyle muazzam ayartıcı bir etki yaratır ki, bu ilişkinin ortadan kaldırılmasının yaratacağı büyük gelişmeyi hayal etmemizi zor hale getirir. Eğitim ve medeniyetin güç yasasının karakteri üzerindeki etkenlerini adalet yasaları ile değiştirmeye çalışan her şey, düşmanın kalesine saldırılmadığı sürece yüzeyde kalır. Ahlak ve siyasetin modern işleyiş ilkesine göre davranış ve sadece davranış, saygıyı hak eder; erkeklerin ne olduğu değil ama ne yaptıkları onların itaat taleplerini tayin eder; doğum değil yetenek, iktidar ve otoritenin tek meşru hak talebidir. Eğer hiçbir insanın diğeri üzerindeki mutlak hakimiyetine izin verilmeseydi, toplum bir taraftan zapt edilmesi gereken karakter özelliklerini yaratmakla uğraşmazdı. İnsanlığın dünya üzerindeki varoluşu boyunca ilk defa bir çocuk, olması gerektiği gibi eğitilmiş ve büyüdüğü zaman da bu yoldan ayrılmaması için bir ihtimale kavuşmuş olurdu. Ancak zayı-

fın üzerinde güçlünün iktidar hakkı toplumun kalbinde olduğu sürece, zayıfın dışarıyla olan ilişkilerini eşitleme çabaları her zaman yokuş yukarı bir mücadele olacaktır. Zira adalet yasaları ve Hıristiyanlık yasaları hiçbir zaman bir insanın en temel duygularına sahip olmayacak, aklı yattığı zaman bile onlara karşı çıkmaya çalışacaktır.

Kadınları istihdamları konusunda serbest bırakarak ve onlara diğer insanlarla aynı meslek alanlarının, ödüllerin ve teşviklerin yolunu açarak yeteneklerini özgürce kullanmalarını sağlamanın ikinci faydası da insanlığın yüksek hizmeti için kullanılabilecek zihinsel yetki bütününü iki katına çıkarmak olurdu. Şimdi kamu öğretmeni veya kamusal ve toplumsal meseleler alanının herhangi bir dalındaki yönetici gibi insanlığın faydalanabileceği ve genel gelişimi teşvik edecek şekilde iş gören nitelikli bir kişi varken, kadınlara da bu hakkın tanınmasıyla bu alanlarda iş gören kişi sayısının ikiye yükselme fırsatı ortaya çıkardı. Günümüzde herhangi bir türlü zihinsel üstünlük her yerde ihtiyacın altında bulunmaktadır. Yapılması önemli miktarda yetenek isteyen herhangi bir şeyi yapacak insanları bulmak o kadar zordur ki, dünyanın sahip olduğu toplam yetenek miktarının yarısını geri çevirmek oldukça ciddi bir kayba yol açar. Bunun çoğunluğu halihazırda ve herhangi bir durumda ev içi yönetimde ve kadınlara açık olan birkaç meslekte istihdam edilir; dolaylı faydanın geri kalanı ise pek çok bireysel örnekte kadınların erkekler üzerindeki kişisel etkisi üzerinden kazanılır. Ancak bu faydalar kısmidir; alanları son derece sınırlıdır. Kabul edilmeleri halinde bir yandan insanlık zekasının toplamının yarısını özgürleştirerek kazanılacak taze bir toplumsal güç elde edilecek, diğer yandan rekabet yaratılarak erkeklerin zekasına bir uyaran eklenmiş olacaktır; veya (daha

iyi bir tabirle) öncelik elde etmeyi beklemelerinden önce onu hak etmeleri için bir gereklilik dayatılacaktır.

İnsan türünün entelektüel gücüne ve onun meselelerinin iyi yönetimi için mevcut olan zeka miktarına katılım, kısmen kadınların daha iyi ve tamamlanmış entelektüel eğitimiyle sağlanacak, bu da dolayısıyla erkeklerle olan *pari passu* (eşit değerliliği) geliştirecektir. Kadınlar genel olarak işletme, kamu işleri ve daha yüksek spekülasyon meseleleriyle toplumdaki erkeklerle eşit derecede yetenekli olarak yetiştirilecektir. İki cinsiyetten birinden, sadece diğerleri tarafından yapılan veya düşünülenleri anlamanın ötesinde kendileri değerli bir şey düşünecek veya yapacak şekilde nitelikli seçkin bir azınlık, becerilerini geliştirmek ve kendilerini eğitmek üzere o veya diğer cinsiyetteki kişilerle tanışabilecektir. Bu şekilde kadınların eğitim seviyelerini erkeklerle eşitleyerek ve birinin diğerinin gerçekleştirdiği bütün ilerlemelere katılmasını sağlayarak, kadınların hareket alanını sürekli olarak genişletecektir. Ancak bundan bağımsız olarak bariyerin ortadan kaldırılmasının da en yüksek değerde eğitsel bir erdemi olacaktır. Bütün düşün ve eylem konularının, genel ve sadece özel ilgi içinde olmayan her şeyin erkeklerin işi olduğu ve kadınların bunlardan –çoğunluğundan kesin olarak mahrum bırakılmış ve onlara izin verilen küçük alanda soğukça tahammül edilmiş şekilde- uzaklaştırılması gerektiği fikrinden kurtulmakla birlikte, bir kadın diğer herhangi biri gibi insan olarak görüldüğünde, kendi ilgi alanlarını seçmeye yetkin olduğuna, insanlar için ilgi çekici olan ne varsa diğer herhangi bir kişi gibi bununla ilgilenebilmeye teşvik veya davet edileceğine dair bilinç edinecektir. Bu kadın ayrıca bireysel bir fikre dayanan bütün insani endişeleri etkileme çabasına -bunlara gerçekten katılmaya çalışmış olsa da olmasa da- yetkin olduğunu

düşünecek ve sadece bu bile kadınların yeteneklerinin muazzam bir şekilde genişlemesi ve ahlaki duygularının alanının büyümesi üzerinde etkili olacaktır.

İnsan meselelerinin yürütülmesi için mevcut bireysel yetenek miktarına eklemlenmek dışında, ki günümüzde kesinlikle doğanın bize sunduğunun yarısını hariç tutmanın bedelini karşılayacak kadar fazlaca bulunmamaktadır, kadınların fikri, insan inancı ve duygusunun geneli üzerinde daha büyük değil, daha faydalı bir etki yaratacaktır. Benim daha büyük demek yerine daha faydalı deme sebebim, kadınların kamuoyunun genel gidişatını etkilemesinin her zaman, veya en azından bilinen en eski devirlerden beri oldukça sık karşılaşılan bir durum olmasındandır. Annelerin oğullarının erken dönemdeki karakterlerini etkilemeleri ve genç erkeklerin kendilerini genç kadınlara beğendirme isteği, kaydedilmiş bütün zamanlarda karakter oluşumunun önemli birer öğesi olmuş ve medeniyetin ilerleyişinin temel bazı adımlarını etkilemiştir. Homeros'un döneminde bile τρωάδας ελκεσιπεπλος (Trôdas helkesipeplous [Truvalı kadınlara]) yönelik αίδώς (aidos, [hürmet]), büyük Hector'un eylemlerini etkileyen kabul görmüş ve güçlü bir nedendir.[1] Kadınların ahlaki etkisinin etkili olduğu iki yöntem vardır. Öncelikle yumuşatıcı bir etkisi vardır. Şiddet kurbanı olmaya en çok eğilimli olan kişiler doğal olarak bu yumuşatıcı etkinin alanını daraltma ve aşırılığını yatıştırmaya doğal olarak eğilimli olmuştur. Savaşmayı öğrenmeye tabi tutulmamış olanlar doğal olarak ayrılıkları çözmek için savaşmak dışındaki diğer yöntemleri desteklemeye eğilmiştir. Genel

[1] Homer, *The Iliad*, Londra Heinemann, Cambridge, Mass, Harvard University Press, 1946, Cilt 1. s. 294, VI, 441-2 [*İlyada* adıyla Türkçeye çevrilmiştir, çev.: Azra Erhat, A. Kadir, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 4. Baskı, 2016, İstanbul]

olarak bencil tutkuya göz yumulması dolayısıyla ciddi acılar çeken kimseler, tutkuyu dizginlemeye olanak sağlayan herhangi bir ahlaki yasanın en büyük destekçileri olmuştur. Kadınlar kuzeyli fatihlerin, daha önceki öğretilerin hiçbirinde olmadığı kadar kadınların lehinde olan Hıristiyanlık öğretisini benimsemeleri konusunda etkili bir şekilde aracı olmuşlardır. Anglosaksonların ve Frankların din değiştirmesinin Ethelbert ve Clovis'in[1] eşleriyle başlamış olduğu söylenir. Kadınların fikirlerinin etkili olduğu diğer dikkat çekici biçimse kendileri o alanda eğitilmemiş olduklarından dolayı koruyucularında bulunmasına ihtiyaç duydukları, erkeklerin yeteneklerine güçlü bir uyarıcı olmaktır. Cesaret ve askeri erdemlerin pek çoğu, erkeklerin kadınlar tarafından beğenilme arzusuna büyük oranda borçlu olmuştur. Uyarıcı, bu üstün nitelikler sınıfının ötesine de geçmiştir; zira konumlarının doğal bir etkisiyle, kadınların beğenisi ve tercihi erkekler tarafından takdir edilmektedir. Kadınlar tarafından uygulanan iki ahlaki etkinin karışımından şövalyelik ortaya çıkmıştır: şövalyelik, bir yanda savaşçılık özelliklerinin en üst standartlarını içerirken bir diğer yandan da tamamen farklı bir erdem sınıfını içerir; yani genel olarak asker olmayan ve savunmasız sınıflara kibarlık, cömertlik ve özveri ile özelde kadınlara yönelik özel bağlılık ve tapınma. Bu kadınları diğer savunmasız sınıflardan ayıran şey, kendilerini itaate zorlamak yerine onların beğenilerini kazanmak için çalışanlara yüksek mükafatlar verme gücüdür. Ne yazık ki şövalyeliğin uygulanması teorik standardını karşılayamamıştır ve genel olarak uygulamanın teorinin gerisinde kalması nedeniyle çok daha zayıf olmuştur. Buna rağmen insanlığın ahlak tarihinin en değerli anıt-

[1] Kentli Bertha ve Franklar'dan Clotilda.

larından biri olarak varlığını sürdürmektedir. Toplumsal şartlarının ve kurumlarının gelişimi için ahlaki bir ideal yaratmak ve onu etkilemek, oldukça dağınık ve dengesiz bir toplumun ortak organize çabasının harika bir örneğidir. O derece ileridedir ki temel hedefinde tamamen hüsranı yansıtır, bununla birlikte hiçbir zaman tamamen işlevsiz olmamıştır ve takip eden bütün dönemlerdeki düşünceler ve duygular üzerinde oldukça algılanabilir (ve çoğunlukla) yüksek değeri olan bir iz bırakmıştır.

Şövalyelik ideali kadınların duygularının insanlığın ahlaki yetişmesi üzerindeki etkisinin tepe noktasıdır: eğer kadınlar itaat altında kalacaklarsa şövalyelik standardının sona ermiş olması acınası bir durumdur; çünkü şövalyelik, kadınların bağımlılığının cesaret kırıcı etkilerini hafifletici gücü olan tek standarttır. Ancak türün genel durumundaki değişiklikler şövalyelik ahlakının yerini tamamen farklı bir idealin almasını kaçınılmaz hale getirmiştir. Şövalyelik, iyi ya da kötü her şeyin bireysel nezaket ve cömertliğin yumuşatıcı etkileri altında bireysel kahramanlığa dayandığı bir toplum durumuna ahlaki öğelerin eklemlenmesi girişimiydi. Modern toplumlarda, meselelerin askeri bölümü de dahil her şey, bireysel çabayla değil sayıların birleşik işlemleriyle kararlaştırılır; bu sırada toplumun temel uğraşı savaşmaktan ticarete, askeri hayattan endüstriyel hayata doğru yönelmiştir. Yeni hayatın gereklilikleri eskinin cömertlik erdemlerinden daha ayrıcalıklı değildir; ama artık onlara tamamen dayanmamaktadır. Modern zamanların ahlaki hayatının asıl temelleri adalet ve sağduyu olmalıdır; diğer herkesin haklarına saygı ve kendine özen gösterme yeteneği. Şövalyelik toplumda cezasız kalan kötülük biçimlerinin herhangi birine karşı yasal engeller koymadı; en fazla yaptığı övgü ve hay-

ranlık araçlarını, birkaç erkeğin yanlış yerine doğru olanı yapacağı şekilde desteklemek oldu. Ancak ahlakın gerçekten dayanması gereken şey onun cezai yaptırımlarıdır –yani insanları kötü hareket etmekten caydıracak güçtür. Toplumun güvenliği sadece doğru davranışı onurlandırmak üzerine kurulamaz: çoğu insan üzerinde bunun zayıf bir yönlendiriciliği vardır; bir kısmı üzerinde ise herhangi bir gücü bile yoktur. Modern toplum her türlü kötü davranışı, medeniyetin ona bahşettiği üstün gücün düzgün kullanımı ile bastırabilir ve bu şekilde hayatı, toplumun (artık savunmasız değil yasalar tarafından korunmuş olan) daha zayıf üyeleri için daha dayanılır hale getirir. Bunu yaparken de zulmetme konumunda olanların şövalyelik duygularına bel bağlamasına ihtiyaç bırakmaz. Şövalyelik karakterinin güzellikleri ve zarafetleri hâlâ eskiden oldukları gibidir; ama zayıfların hakları ve insan hayatının genel huzuru günümüzde daha emin ve sabit bir dayanağa sahiptir; veya daha ziyade evlilik ilişkisi dışında hayatın her ilişkisinde bu şekildedir.

Şu anda kadınların ahlaki etkisi daha az gerçek değildir; ama artık o kadar belirgin ve kesin bir karakteri yoktur: daha ziyade kamuoyunun genel etkisine daha yakından karışmıştır. Sempatinin yayılması ve erkeklerin kadınların nazarında parlaması arzusu süresince, kadınların duygularının –duyguları teşvik etmek ve cesaretlendirmek ile cömertlik geleneklerini devam ettirmek yoluyla- şövalyelik idealinden arta kalanların canlı tutulması üzerinde büyük etkisi olmaktadır. Bu karakter noktalarında standartları erkeklerden daha yüksektedir; adaletin niteliği konusunda ise bir miktar aşağıdadır. Özel hayatın ilişkilerine dair genel olarak onların etkisinin daha yumuşak erdemlerinin özendirici ve daha acımasız olanlardan vazgeçtirici olduğu söyle-

nebilir; tabii böyle olsa bile bu yargının, bireysel karakterin ortaya çıkartacağı değişikliklere bağlı olarak ele alınması gerekir. Çıkar ve ilke arasındaki çatışma gibi erdemin, hayatın meselelerine bağlı olduğu daha büyük örneklerde kadınların etkisinin oldukça karışık bir karakteri vardır. İlgili ilke, kadınların dini ve ahlaki eğitiminin kuvvetli bir şekilde vurguladığı az konudan biriyse, erdem için kuvvetli destekleyicilerdir. Kocaları ve oğulları, genellikle bu uyaran olmadan gerçekleştiremeyecekleri özveri eylemleri ile onlardan etkilenirler. Ama günümüzdeki eğitim ve konumlarına göre kadınların aklına sokulan ahlaki ilkeler sadece erdem alanının küçük bir kısmını kaplar ve –belli eylemleri yasaklamaları ve düşünceler ile amaçlara yönelik olarak pek olumlu ilişkileri olmamaları dolayısıyla- temelde olumsuzdurlar. Korkarım ki kadınların etkisinin, aileye özel faydalar vaat etmeyen amaçlara gayret etme özverisini teşvik etmek veya desteklemek konusunda pek bir etkisi olmadığı söylenmelidir. Faydalarını görmeyi öğrenmedikleri, erkeklerini onlardan ve aile çıkarlarından uzaklaştıran projeler konusunda cesaret kırdıkları için onları suçlamak çok da yerinde değildir.

Ancak kadınların, eylem alanlarının bir miktar genişlemesinden ve dikkate değer sayıdaki bir kısım kadının kendi aile ve evlerinin ötesine geçen meseleler alanında kendilerine yer edinmesinden bu yana, kamusal ahlak değerlerini şekillendirmek konusunda bir miktar etkileri olmuştur. Kadınların etkisi modern Avrupa hayatının en belirgin iki alanında bir hayli çoktur: savaş konusunda isteksizlik ve hayırseverlik alanında denetim düşkünlüğü. İkisi de mükemmel özellikler olmakla birlikte, ne yazık ki, eğer kadınların etkisi bu duygulara genel olarak verdiği teşvik konusunda değerliyse, özel uygulamalarda verdiği yönlendirme çoğu zaman en azından

yararlı olduğu kadar da zarar vericidir. Özellikle hayırseverlik alanında kadınlar tarafından işlenen iki alan, dini misyoner çalışmaları ve bağış işleridir. Kendi ülkelerinde dini misyonlar, dini düşmanlıkları daha da keskin kılma yoludur; dış ülke misyonları ise genellikle bir hedefe, misyonerlerin kullandıkları yöntemler dolayısıyla ortaya çıkabilecek vahim zararları bilinmeden veya bunlarla ilgilenilmeden körü körüne saldırmayı içerir. Bu zararlar hem dini amacın kendine hem de diğer herhangi bir amaca yönelik vahim sonuçlar doğurabilir. Bağış konusunda ise doğrudan ilgili kişiler üzerindeki etki, genel iyiliğe yönelik nihai sonuçla tamamen çatışma içinde olmaya eğilimlidir. Kadınlar, sempatik duygularını metheden herhangi bir bağış veya hayırseverliğin nihai zararlı eğilimlerini göremez veya kabul etmek istemezler. Bu durum onların –genel idrak yerine duyguları kapsayan- eğitiminin ve bütün hayatlarına işlemiş olan, insan sınıfları üzerindeki uzak sonuçlardan ziyade bireyler üzerindeki anlık sonuçlara bakmalarına yol açan alışkanlığın bir sonucudur. İnsanların hayatlarının gözetimini kendi ellerinden almak ve onları kendi hareketlerinin nahoş sonuçlarından kurtarmayı içeren büyük ve artan miktardaki aydınlanmamış ve basiretsiz iyi niyet, bireysel refah ve toplumsal erdem için gerekli olan öz-saygı, kendine yardım ve kendini kontrolün kökenlerini baltalamaktadır. İyilik yapmak yerine zarar getiren bu kaynakların ve hayırsever duyguların israfı, kadınların katkıları ile muazzam bir şekilde artar ve onların etkisiyle teşvik edilir. Bu hata büyük ihtimalle, insanlara yardım etmek için projelerin yönetiminde olan kadınlar tarafından yapılmamaktadır. Kimi zaman kamu bağışlarını yöneten kadınlar –bu gerçeğe dair ve doğrudan ilişki içinde olduklarının zihinleri ve fikirlerine dair görüşleri olanlar, ki kadınlar genelde bu konuda

erkeklerden daha üstün konumdadır- verilen yardımların cesaret kırıcı etkilerini görüp erkek siyasi ekonomistlere dersler bile verebilmektedirler. Ama sadece paralarını veren ve bu paranın yarattığı etkiyle yüz yüze getirilmeyen kadınların bunları öngörmesi nasıl beklenebilir ki? Kadınların mevcut durumu içine doğan ve bundan memnun olan kadınlar bağımsızlığın değerini nasıl anlayabilir? Kendisi bağımsız değildir, ona bağımsızlık öğretilmemiştir, onun kaderi her şeyi başkalarından edinmektir; dolayısıyla neden kendisi için yeterince iyi olan bir şeyi bir fakirden beklesin ki? Onun alıştığı iyilik kavramları daha üstün olandan gelen nimetlerdir. Kendisinin özgür olmadığını ama fakirlerin özgür olduğunu unutur. İhtiyaçları olanlar hak edilmeden verilirse bu ihtiyaçları kazanmak için mecbur bırakılmayacaklardır. Herkes herkese bakamaz ama insanların kendilerine bakmak için bir miktar istekli olması gerekir. Fiziksel olarak buna uygun oldukları durumlarda kendilerine yardım etmek için yardım almaları sonunda gerçek anlamda bir hayır yaratır.

Bu düşünceler, kadınların genel yargının oluşmasındaki rolünün, daha genişletilmiş yönlendirmeler ile gerçekleşen toplumsal ve siyasi özgürleşme yoluyla fikirlerinin etkilediği şeyleri pratik olarak tanımaları sonucunda ne kadar faydalı bir hale evirileceğini gösterir. Ama her birinin kendi ailesine etkisi yoluyla gerçekleşen gelişme yine de daha dikkate değer olacaktır.

Baştan çıkmaya en çok maruz kalan sınıflarda bir erkeğin karısının ve çocuklarının, hem karısının doğrudan etkisi hem de erkeğin ailesinin gelecek refahına dair olan kaygıları dolayısıyla, erkeği dürüst ve saygın tutma eğiliminde olduğu söylenir. Bu, ahlaksız olmaktan ziyade zayıf olanlar için doğru olabilir ve hiç şüphesiz çoğu zaman da böyledir ve bu faydalı etki eşit yasalar

altında korunur ve güçlenir. Bu etki kadının esaretine dayanmaz; aksine, daha alttaki erkek sınıflarının kendi güçlerine bağlı olanlara karşı duyumsadıkları saygısızlık dolayısıyla azaltılır. Ancak sınıfsal kademelerde daha yükseldikçe tamamen farklı bir hareket gücü grubuyla karşılaşırız. Evli bir kadının, kocasının ülkede tasvip edilen ortak standardın altına düşmesini engelleme konusunda bir etkisi olur. Bir yandan da eşit derecede kuvvetli olarak bu standardın üstüne çıkmasını da engelleme eğilimindedir. Evli bir kadın ortak kamuoyunun destekçisidir. Kendisinden entelektüel açıdan daha zayıf bir kadınla evli olan bir erkek, kamuoyunun kendisinden beklediklerinin ötesine geçmek konusundaki bütün niyetlerine karşı bu kadının daimi bir boş ağırlık veya daha da kötüsü bir direnç olduğunu görür. Böyle bir ilişki içinde olanların engin erdeme ulaşması pek mümkün değildir. Kendisi gibi müşterek seviyenin çok daha üstünde bir eşe sahip olma şansı olmayan birisi için, eğer kitlelerden farklı bir fikri varsa –daha onların idrak etmedikleri gerçekleri görmüşse veya onların sözde tanıdığı gerçekleri duyumsayarak insanlığın genelinden daha bilinçli olarak onlar konusunda eylem almak isterse- bu tür düşünce ve arzular konusunda evlilik en ağır ayak bağlarından biridir.

Çünkü, ilk etapta her zaman toplumsal sonuçlar veya maddi araçlar gibi kişisel çıkarların ve hatta geçim kaynaklarının da risk altında olup feda edilmesi gereklidir. Bu ödünler ve riskleri kendisi karşılamak için hevesli olabilir ama bunu ailesine dayatmadan önce bekleyecektir. Ve ailesi bu durumda karısı ve çocuklarıdır; zira her zaman oğullarının da kendisi gibi duygulara sahip olacağını, kendi eksik olanlarla nasıl yapabiliyorsa onların da istekli olarak onlarsız yapabileceğini umut eder. Ama kızları için durum böyle değildir; çünkü onların

evliliği buna bağlı olabilir. Bu ödünlerin verildiği şeylere katılamayan veya onları anlamayan karısı ise -verilen ödünün değerini anlamış olsa sadece güven duyarak kocasının iyiliğini düşünürdü-bunu anlamaması dolayısıyla erkeğin duyumsamış olabileceği coşku veya kendini övme duygusuna katılamaz. Ödün vermeye istekli olduğu şeyler karısı için her şeyi yapan, bencil olmayan bir adam bunun sonuçlarını karısına yansıtmadan önce daha fazla durup tereddüt etmeyecek midir? Eğer mesele yaşamdaki rahatlıklar değil de toplumsal itibar kaygılarıysa onun vicdanı ve duyguları üzerindeki yük yine de ağır olacaktır. Karısı ve çocukları olan her kimse Mrs. Grudy'ye[1] rehineler vermiştir. Erkek bu nüfuzlu kişinin tasvip etmesine karşı ilgisiz olsa bile bu, karısı için büyük bir önem de taşıyabilir. Bir erkek genel kanının üzerinde düşünebilir veya kendisi gibi düşünenlerden yeterince telafi bulabilir. Ama kadın ona bağlıdır ve erkek ona herhangi bir telafi sağlayamaz. Kadının neredeyse en sabit eğilimi olan, kendi etkisini toplumsal itibarda aynı seviyede olanlara yöneltmesi, bazen kadınlara karşı bir suçlamaya neden olur ve bu, kendi karakterlerindeki güçsüzlük ve çocuksuluğa dair tuhaf bir özellik olarak gösterilir; ki bu da büyük bir adaletsizlik göstergesidir. Toplum varlıklı sınıflardaki kadınların bütün hayatını sürekli bir fedakarlık haline getirir. Ondan doğal eğilimlerinin hepsini durmaksızın engellemesini ister ve bunun karşılığında ona, çoğunlukla bir çeşit

---

[1] Mill Francis Bacon'un "Of Marriage and Single Life" (1612), içindeki (*Works*, Cilt VI, s. 391) yazısındaki bir deyişle Thomas Morton'un *Speed the Plough* (Londra, Longman and Rees, 1800) içindeki deyişsel bir hale gelmiş bir karakteri bir arada kullanıyor. 18. yüzyılda yazılmış olan bir tiyatro oyunu karakteri olan Mrs. Grundy, son derece geleneksel ve bilgiçlik taslayan kişileri tanımlamak için İngilizce'de kullanılan mecazdır –çn.

şehitlik de diyebileceğimiz, saygınlık kazandırır. Bu saygınlık kocasınınkine ayrışmaz bir şekilde bağlıdır ve kadın bunun bedelini ödedikten sonra ikna edici olmayan bir nedenden dolayı onu kaybedebileceğini görür. Bütün hayatını buna feda etmiştir ve dünya tarafından kabul görmeyen veya izin verilmeyen – ki herkes kendisiyle bunun bir çılgınlık veya daha kötü bir şey olduğu konusunda hemfikirdir- bir heves, gariplik veya acayiplik uğruna kocasının onu feda etmesine izin vermeyecektir. Bu ikilem özellikle kendi fikirlerini paylaştıkları kişiler arasında onları öne çıkaracak yetenekleri olmayan ama fikirleri desteklediği için inançlarını açıkça söyleyen, zamanını, emeğini ve kaynaklarını vererek onuru ve bilinciyle ona hizmet etmek zorunda olduğu duygusuna sahip çok değerli erkekler için daha zordur. Bu durum en çok da bu tarz bir adamın, rütbesi ve pozisyonu dolayısıyla en iyi kabul edilen bir topluma dahil olmadığı ama ondan tamamen de men edilmediği durumlarda olur. Bu en iyi topluma kabul edilmesi, insanların onu kişisel olarak nasıl gördüğüyle ilişkilidir; toplumun tavrını belirleyenler tarafından kabul edilmez görülen fikirleri ve toplum içindeki davranışları etkili bir bariyer olarak yer alacaktır. Pek çok kadın (oldukça hatalı bir şekilde on kadından dokuzu) kendisinin ve kocasının -iyi bildikleri ve onarla aynı yaşam sınıfına mensup olanların bulunduğu- yüksek sosyeteye taşınmalarını, kocasının talihsizce bir muhalif olması veya düşük radikal siyasetle ilgilenmek gibi bir itibara sahip olması dışında hiçbir şeyin etkilemediğini düşünür. George'un bir görevlendirme veya yer edinmesini veya Caroline'in avantajlı bir denk haline gelmesini, kendisinin ve kocasının davetler veya başkaları kadar hak ettiğini düşündüğü şeref payeleri almalarını engelleyen şeyin bu olduğunu düşünür. Her evde bilfiil uygulanan

veya sözü edilmeden aynı güçte işleyen böyle bir etkinin varlığında, insanların genel olarak modern zamanların belirgin bir özelliği haline gelen saygınlık vasatlığı içinde olmaları şaşırtıcı mıdır?

Doğrudan kadınların engellerinin değil ama bu engellerin bir kadın ile bir erkek arasında yarattığı eğitim ve karakter farklılıkları bütününün değerlendirilmesini gerekli kılan başka bir zarar verici mesele vardır. Hiçbir şey düşünce ve eğilimlerin birleşimine evlilik hayatının ideali kadar elverişsiz değildir. Birbirinden tamamen farklı insanlar arasındaki özel ilişki gereksiz bir hayaldir. Farklılıklar çekici olabilir ama benzerlik ilişkiyi korur ve bir çift birbirine benzediği oranda bir diğerine mutlu bir hayat sunabilir. Kadınlar erkeklerden çok farklıyken, bencil erkeklerin eğilimler arasında hayat boyu sürecek bir çatışmayı başlamadan önlemek için her konuya kendi tercihleri yönünde karar verecek şekilde keyfi gücü kendi ellerinde tutma ihtiyacı duyması şaşırtıcı değildir. İnsanlar son derece farklı olduğunda gerçek bir çıkar kimliğine sahip olamazlar. Çoğu zaman evli bir çiftin görevinin en yüksek noktalarına dair vicdani fikir ayrılığı bulunur. Bu durumun olduğu bir evlilik birleşiminde gerçeklik var mıdır? Kadının samimi bir karakteri olduğu zaman bu durum nadir değildir ve kadının, kocasından sonraki tek otorite olarak boyun eğmesi gereken rahip tarafından düşünce ayrılığında desteklendiği Katolik ülkelerinde bu oldukça yaygındır. Meydan okunmaya alışık olmayan, alışılmış güç yüzsüzlüğü ile rahiplerin kadınlar üzerindeki etkisi, kendiliğinden kötü olmasından ziyade kocalara karşı rakip bir otorite olması ve onun yanılmazlığına karşı bir isyana yol açması dolayısıyla Protestan ve Liberal yazarlar tarafından eleştirilmektedir. İngiltere'de benzer farklılıklar kimi zaman Evanjelik bir kadının farklı nitelikteki

bir erkekle birlik olduğu durumlarda gerçekleşir. Ama genellikle bu tür bir muhaliflik, kadınların fikirleri sadece Mrs. Grudy'nin fikirlerine veya kocalarının onlara söylediklerine indirgeyerek savuşturulur. Fikir ayrılığı olmadığı zaman sadece beğeniye dayalı farklılıklar evlilik hayatının mutluluklarından büyük ölçüde uzaklaşmak için yeterli olabilir. Erkeklerin aşıkane eğilimlerini uyarabilse de cinsiyetlere özgü farklılıkların eğitim farklılıkları yoluyla artması evlilikte mutluluğa yol açmaz. Eğer evli çift iyi yetişmiş ve terbiyeli insanlarsa birbirlerinin zevklerini hoş görebilirler; peki karşılıklı hoşgörü insanların evlenirken gözettiği bir şey midir? Bu eğilim farklılıkları eve dair ortaya çıkan bütün sorularla ilişkili olarak şefkat ve yükümlülüklerle sınırlamadığı sürece doğal olarak çiftin isteklerini ayrıştıracaktır. Eşlerin bulunmak istedikleri bir toplumda ne kadar büyük bir farklılık olmalıdır! Her ikisi de kendi zevklerini paylaşan ortaklar isteyecektir. Birine uygun kişiler, diğeri için ya önemsiz ya da kesinlikle nahoş olacaktır; evli insanlar, Louis XV'in dönemindeki gibi evin farklı alanlarında yaşamadıkları ve tamamen farklı ziyaretçi listelerine sahip olmadıklarından dolayı onlar için ortak bir kimse olmayacaktır. Çocuklarının yetiştirilmesi konusunda da her iki kişinin farklı istekleri olması kaçınılmazdır. İkisi de çocukları kendi zevk ve duygularına göre yetiştirmek isteyecektir. Sonunda ya uzlaşı olacak ve birinden biri için az miktarda tatmin duygusu yer edecek veya kadın, çoğu zaman acı bir cefayla boyun eğecek ve istemli veya istemsiz olarak bu boyun eğişin gizli etkisi kocasının amaçlarına karşı süregelecektir.

Bu duygu ve eğilim farklılıklarının sadece kadınların erkeklerden farklı yetiştirilmesi dolayısıyla olduğunu ve tahayyül edilebilecek herhangi bir koşul altında bu çeşit tercih ayrılıklarının yaşanmayacağını varsaymak tabii ki

son derece ahmakça olur. Ama yetiştirilmekten kaynaklanan ayrımın bu farklılıkları muazzam bir derecede arttırdığını ve tamamen kaçınılmaz hale getirdiğini söylemek de yerinde olur. Kadınlar şu anki gibi yetiştirildiğinde, bir erkek ve bir kadın gündelik hayatın zevkleri ve istekleri konusunda nadiren gerçek bir anlaşma içinde olacaktır. Bunun umutsuz bir durum olduğunu düşünerek, gündelik hayatlarının samimi ilişkilerinde bir toplumu toplum yapan ilişki bağı olarak tanınan *idem velle, idem nolle* (aynı arzulara, aynı hoşnutsuzluklara) sahip olma girişimlerinden vazgeçerler. Veya eğer bir erkek buna sahip olmayı başarırsa bunu, *velle* veya *nolle*si olmayan, biri ona bir şey yapmasını söylediğinde buna uymaya hazır, tamamen boş birini bularak yapar. Bu hesap da başarısız olmaya meyillidir; aptallık ve ruhsuzluk her zaman bu kişilerden güvenle beklenen bağlılığın garantisi değildir. Ancak öyle olsaydı da bu ideal bir evlilik mi olurdu? Bu durumda bir erkek üst derece bir hizmetçi, bir hemşire veya bir metresin dışında evlilik yoluyla ne edinmektedir? Diğer yandan da hiçbir şey olmamak yerine iki kişi olmak bir şeyse, iki kişide birbirine bağlı ve ilk başta çok farklı değillerse, sempatiyle birlikte aynı şeylerin sürekli olarak ortaklaşa deneyimlenmesi, ikisinin de birbirine ilginç gelen şeylerle ilgilenmesi dolayısıyla açığa çıkmamış kabiliyetlerini ortaya çıkartır. Bu, bir yandan her ikisinin de zaman içerisinde değişmesi ama daha ziyade ikisinin de doğalarının kendilerininkine ek olarak diğerinin zevk ve kabiliyetlerini alması dolayısıyla, zevk ve karakterlerinin yavaşça birbiri içinde benzeşmesine yol açar. Bu sıkça gündelik hayatında çok fazla birlikte olan aynı cinsiyetten iki arkadaş arasında olur. Eğer iki cinsiyetin yetiştirilişleri gerçek anlamda uygun bir birleşim kurulmasını neredeyse imkansız hale getirmeseydi, bu durum evli-

likte de aynı şekilde olurdu. Eğer bu durum düzeltilebilmiş olsaydı, kişisel zevklerden kaynaklanabilecek farklılıklara rağmen en azından genel bir kural olarak hayatın büyük amaçlarına dair mutlak bir birliktelik ve fikir birliği olurdu. Her iki insan da büyük amaçları hedeflerse ve birbirine bu konularda yardımcı ve cesaretlendirici olursa kendi zevklerine dair küçük meseleler onlar için önem taşımamaya başlar. Bu da güçlü bir arkadaşlık, süregelen bir karakter, hayat boyu keyif almaktan ziyade birbirine keyif vermekten gelen bir keyfe yol açar.

Buraya kadar evlilik birleşiminin kadın ile erkek arasında sadece benzeşmezliği dolayısıyla zevkler ve faydalar üzerindeki etkilerinden bahsettim; ancak kötü eğilim, bu benzeşmezlik daha aşağı statüde olma durumunu içerdiğinde daha da ağırlaşır. Salt benzeşmezlik sadece iyi niteliklerin farkı anlamına geldiğinde, rahata karşı bir engel teşkil etmek yerine ortak gelişim yolunda bir fayda olabilir. Her biri diğerine has niteliklere özendiği, arzuladığı ve sahip olmak istediğinde farklılık ilgi çeşitliliği yerine artan bir kimliğe yol açar ve her birinin diğeri için değerli olmasını sağlar. Ancak biri diğerinden zihinsel yeteneği ve yetiştirilmesi bağlamında daha aşağıdaysa ve aktif olarak diğerinin seviyesine çıkmak için yardım almaya çalışmıyorsa, bu ilişkinin daha üst seviyede olanının gelişimi açısından etkisi gerileticidir; mutsuz bir evlilikten ziyade oldukça mutlu bir evlilikte daha da fazla bu durum geçerlidir. Entelektüel olarak daha üstün olan birinin daha zayıf olan birine kendini kapatması, onu tek yakın ilişkisi olarak seçmesi cezasız kalmamaktadır. İlerlemeyen herhangi bir toplum geriler; daha yakın ve tanıdık olan durumlarda bu daha da güçlüdür. Gerçekten de daha üstün olan bir erkek bile (deyim yerindeyse) ilişkisinin

kralıysa gerilemeye başlar ve en sürekli ilişkisinde kendisinden daha zayıf bir kadınla evli olan bir erkek için de bu her zaman böyledir. Bir yandan kendi öz tatmini sürekli olarak desteklense de, diğer yandan da kendisinden daha bayağı ve sınırlı olan duygu biçimlerinin ve bir şeylere bakma yollarının içine fark etmeden çekilir. Evliliklerdeki bu belalı durum, diğerlerinden artarak şiddetlenmesi dolayısıyla ayrışır. Erkeklerin kadınlarla gündelik hayatlarındaki ilişkileri daha önce olduğundan çok daha yakın ve eksiksiz hale gelmiştir. Erkeklerin hayatı daha evle ilişkili olmaya başlamıştır. Eskiden zevkleri ve tercih ettikleri meslekler diğer erkekler arasında, erkeklerle birlikteydi; karıları hayatlarının sadece küçük bir bölümünü teşkil ediyordu. Günümüzde medeniyetin ilerlemesiyle birlikte ve pek çok erkeğin geçmişte dinlenme zamanlarını işgal eden kaba saba eğlencelere ve şenlikli aşırılıklara karşı genel yargının oluşmasıyla –kocayı karısıyla bağlayan görev karşılıklılığına dair modern duygunun gelişen haliyle- birlikte erkek eviyle ve içindekilerle kendi kişisel ve toplumsal keyifleri için daha fazla ilgilenmeye başladı. Kadınların eğitiminin türüne ve derecesine dair yapılan iyileştirmeler, onları bir derece kocalarının fikirleri ve zihinsel zevkleri konusunda can yoldaşı haline getirse de, pek çok durumda hâlâ daha aşağı konumda kalmaya devam ettiler. Dolayısıyla erkeğin zihinsel birliktelik isteği genel olarak hiçbir şey öğrenmediği bir birliktelikle karşılanmış oldu. Gelişmeyen ve uyarmayan bir birliktelik (başka şekilde olsa aramak zorunda kalacağı) güçler bağlamında eşitler ve yüksek hedefleri olan arkadaşlardan oluşan bir topluma döndü. Büyük gelecek vaat eden genç erkeklerin gelişimlerinin evlendiklerinin akabinde durduğunu veya kaçınılmaz olarak yozlaşmaya başladığını görüyoruz. Eğer bir eş kocasını ileri itmiyorsa

onu her zaman geri çekiyordur. Bu erkek, karısının ilgilenmedikleriyle ilgilenmeyi bırakır, onları daha fazla arzulamaz ve sonuç olarak eski heveslerine uyumlu bir toplumu beğenmemeye ve ondan sakınmaya başlar. Böylece zihnine ve yüreğine dair yüksek yetileri etkinliğini yitirir. Aileyle yaratılan bu yeni ve bencil meraklara denk gelen bu değişim sonucunda yıllar içerisinde sıradan gösterişler ve maddi hedeflerin dışında bir şey istememiş kişilerden somut anlamda farklı olmayan bir hale gelir.

Fikirleri ve hedefleri aynı olan, aralarında en iyi haliyle eşitlik, güçlerin ve yeteneklerin benzeşmesi ve –her birinin diğerine saygı besleme lüksüne sahip olduğu ve dolayısıyla gelişme yolunda yönlendirme ve yönlendirilme konusunda dönüşümlü yer edinmenin keyfine varabildikleri- karşılıklı üstünlüğü olan kültür düzeyi yüksek iki kişinin evliliğini tasavvur etmeyi denemeyeceğim. Buna sahip olanlar için tasavvur etmeye gerek yoktur; ve sahip olamayanlar içinse bu sadece bir heveslinin rüyası olarak görünecektir. Ancak en güçlü kanaatime dayanarak sadece bunun bir evlilik ideali olduğunu söyleyebilirim. Bundan farklı bir kavramı destekleyen veya onunla ilişkili bütün yargı ve hedefleri başka bir yöne çeviren bütün fikirler, gelenekler ve kurumlar hangi bahaneyle renklendirilmiş olurlarsa olsun, ilkel barbarlığın kalıntılarıdır. İnsanlığın ahlaki yenilenmesi, sadece toplumsal ilişkilerin temeli olan eşit adalet hükmüne bağlandığı ve insanlar en güçlü sempatilerini haklar ve yetiştirilme bağlamında eşitlikten yana geliştirdikleri sürece gerçekten başlayabilir.

Buraya kadar cinsiyetin ayrıcalıkları yetkisiz kılan ve bağlılığa işaret eden bir şey olmasına son verildiği takdirde dünyanın kazanacağı faydaların bireyselden ziyade toplumsal olduğundan bahsettim; bunlar genel

düşünme ve hareket etme gücünün artışını ve erkeklerin kadınlarla birlikteliğinin genel şartlarındaki iyileşmeyi içeriyordu. Ancak türün özgürleştirilmiş yarısının kişisel mutluluğuyla ortaya çıkacak olan kelimelerle anlatılamayacak olan doğrudan faydayı -yani başkalarının iradesine boyun eğen bir hayata karşı akılcı özgürlük içinde bir hayata sahip olmayı- ihmal etmek meseleyi olduğundan önemsiz göstermeye neden olacaktır. Yiyecek ve giyinme gibi temel ihtiyaçlardan sonra özgürlük, insan doğasının öncelikli ve en güçlü isteğidir. İnsanlığın yasasız olduğu zamanlarda isteği yasaların olmadığı bir özgürlüktür. Görevin anlamını ve mantığın değerini anlamayı öğrendikleri zaman kendi özgürlüklerinin gerçekleşmesinde bunlar tarafından yönlendirilmek ve sınırlanmak konusunda daha fazla eğilimli olurlar. Özgürlüğü daha az istemeleri gibi bir durum yoktur; bu yönlendirici ilkelerin temsilcisi ve tercümanı olarak, başkalarının iradesini kabul etmek zorunda olduğu duygusunu bırakırlar. Aksine, mantığın en çok işlendiği ve toplumsal görev fikrinin en güçlü olduğu toplumlarda bireylerin hareket özgürlüğü en üst seviyede olarak belirtilmiştir. Her bir bireyin kendi davranışlarını görev duyguları çerçevesinde yönetmesi, bu tür yasalar ve toplumsal engellemeleri kendi bilinci çerçevesinde görmesi böyle toplumlarda olur.

Kişisel bağımsızlığını bir mutluluk unsuru olarak gören kişi, bu bağımsızlığa kendinden kattıklarının önemini de değerlendirmelidir. Kendisi için değerlendiren bir adam ile başkalarını değerlendiren aynı adam arasında farkın daha büyük olduğu başka bir konu yoktur. Diğerlerinin hareket özgürlüklerine izin verilmediğine dair şikayetçi olduklarını işittiğinde, yani kendi iradeleri kendi meselelerinin düzenlenmesinde yeterince etkili değilse, eğilimi o kişilerin şikayetlerinin ne olduğunu,

ne tür bir hasara maruz kaldıklarını ve kendi meselelerinin hangi yönden kötü yönetildiğini sorgulamak olacaktır. Bu sorulara cevap vermek konusunda yetersiz kalırlarsa bu şikayetleri kulak ardı edecek ve şikayetlerini mantıksal hiçbir şeyin tatmin etmediği bu insanları hayalperest mızmızlar olarak görecektir. Ancak kendisi için karar verirken farklı bir yargı standardı bulunur. Bu durumda kendi çıkarlarının bir vasi tarafından yönetimi, kendi duygularını tatmin etmeyecektir. Karar veren erkten kendini kişisel olarak dışlaması şikayetlerin en büyük kaynağı olacak, kötü yönetim sorunsalı açısından bile bu erki gereksiz hale getirecektir. Bu durum uluslarda da aynıdır. Özgür bir ülkenin hangi vatandaşı özgürlüğünden feragat etme karşılığında iyi ve yetenekli bir yönetimin sözünü dinler ki? Kendilerine ait olmayan bir irade tarafından yönetilen bir halk arasında iyi ve yetenekli yönetimin yer alabileceğine inansa bile, kendi kaderine bağlı olarak kendi ahlaki sorumluluğundaki çalışma bilinci, kamu işlerinin detaylarında duyumsadıkları büyük terbiyesizlik ve kusurlara karşı bir telafi olmayacak mıdır? Erkek bu bağlamda kendini nasıl duyumsuyorsa, kadınların da tam anlamıyla aynı şekilde duyumsadığından emin olmalıdır. Herodot'un zamanından günümüze özgür yönetimin[1] –bütün yetilere verdiği cesaret ve canlılık; zekaya ve duygulara sunduğu daha büyük ve yüce hedefler; daha az bencil yardımseverlik ve meydana çıkardığı daha sakin ve geniş görev görüşleri ile genel olarak bireyi ahlaki, ruhani ve toplumsal bir varlık olarak yücelten daha yüce bir platform gibi- yüceltici etkisine dair bugüne kadar ne söylenmiş veya yazılmışsa, erkekler için olduğu kadar kadınlar için de son zerreciğine kadar aynıdır. Bu

[1] Bkz. *Herodotus*, Londra Heinemann, New York, Putnam's Sons, 1926-30, Cilt II. s. 105-7, III. 80.

şeyler bireysel mutluluğun önemli parçaları değil midir? Herhangi bir erkek, çocukluk çağından –sevdiği ve saydığı büyüklerinin vesayeti ve denetiminden– çıkıp erkekliğin sorumluluklarına girerken hangi duygulara sahip olduğunu hatırlasın. Bu tıpkı ağır bir yükten ayrılmış olmanın veya acı vermese bile engelleyici bağlardan kopmanın yarattığı fiziksel etki gibi değil midir? Daha öncesine nazaran iki kat daha canlı, iki kat daha insan gibi olduğu duygusuna sahip değil midir? Ve kadınların bu duyguların hiçbirini deneyimlemediğini mi tahayyül etmektedir? Kişisel gururun memnuniyetleri ve küçük düşürmelerinin, erkeklerin çoğunda, başkaları değil de kendileri söz konusu olduğunda diğer herhangi bir doğal insan duygusuna göre daha az bir şekilde davranış nedeni veya gerekçesi olarak dinlendiği çarpıcı bir gerçektir. Belki de bunun nedeni erkeklerin kendi meseleleri söz konusu olduğunda bu duyguları pek çok başka niteliğin adı altında övmeleri dolayısıyla bu duyguların kendi hayatlarında ne kadar güçlü etkisi olduğunun bilincine nadiren varmaları olabilir. Kadınların hayatları ve duygularında da bunların daha az etkisi olmadığından emin olabiliriz. Kadınlar en doğal ve sağlıklı yönde bastırılmak üzere eğitilirler; ancak iç ilkeleri farklı bir dışa dönük tarzda kalmaya devam eder. Özgürlüğü engellenen aktif ve enerjik bir zihin güç için arayışta olacaktır. Kendisine yönetim hakkı verilmeyen kişi, kişiliğini diğerlerini kontrol etmeye çalışarak ortaya koyacaktır. Herhangi bir insanın kendilerine dair değil başkalarına bağlı bir varlık içinde olmasına izin vermek, diğerlerine kendi hedefleri doğrultusunda boyun eğdirmeye fazlasıyla prim vermeye yol açar. Özgürlüğe ulaşmak değil de güç umut edilebildiğinde, insan arzusunun en büyük hedefi güce sahip olmaktır. Kendi meselelerinin örselenmemiş yönetimini kendile-

rinin yapmasına olanak tanınmamış olanlar, yapabildikleri takdirde başkalarının meselelerine kendi amaçları için karışarak bunu telafi edeceklerdir. Bu da kadınların kişisel güzellik, giyim ve görünüş konusundaki tutkusunu ve bundan kaynaklı ortaya çıkan zarar verici lüks ve toplumsal ahlaksızlık türündeki bütün kötülükleri açıklar. Güç sevgisi ve özgürlük sevgisi arasında sonsuz bir zıtlık vardır. Daha az özgürlüğün olduğu yerde güç tutkusu daha coşkun ve vicdansız olacaktır. Bütün bireylerin güç olmadan hayatlarını sürdürebildikleri bir durumda başkaları üzerinde iktidar sahibi olma arzusu ortadan kalkacaktır. Bu da sadece kişisel kaygılar açısından özgürlüğe saygı duymanın kökleşmiş bir prensip haline geldiği durumlarda geçerlidir.

Ama kişisel yeteneklerinin özgürce yönlenmesi ve kullanımı öz saygı açısından bir mutluluk kaynağı olmanın yanı sıra, bu yeteneklerin kösteklenmesi ve kısıtlanması durumu da sadece kadınlar için değil bütün insanlar için bir mutsuzluk kaynağıdır. Hastalık, yoksulluk ve suçluluktan sonra hayattan keyif almaya son verebilecek en önemli şey de kişinin yeteneklerini kullanabileceği bir mecra arayışıdır. Ailelerine bakan kadınlara, bunun dışında bir ilgi alanları varsa, bu genellikle yeterli olur; ancak peki ya onlara uygun olduğu söylenerek alay konusu edildikleri işleri bile yapamayan ve sayısı gitgide artan kadınlar? Peki ya çocuklarını ölüm ya da ayrılık nedeniyle kaybetmiş kadınlar? Çocukları büyümüş, evlenmiş ve kendi evlerini kurmuş kadınlar? İşle zenginleşmiş bir hayattan sonra emekli olarak keyifli günler geçireceklerini uman, ancak eski ilgi alanlarının yerine yenilerini edinemedikleri için sıkıntı, melankoli ve erken ölümün pençesine düşen çok fazla erkek vardır. Ama hiç kimse, topluma borçlu oldukları söylenen işleri -çocuklarını uygun birer erkek ve

kadın olarak yetiştirmek, gerektiği süre boyunca bir evin işlerini yönetmiş olmak gibi- yerine getirdikleri halde kendilerini adadıkları bu tek meşgale tarafından terk edilen ve genç kız çocukları ya da gelinleri kendi evlerinin işlerinden onların lehine vazgeçmediği sürece kendilerine uygun işler bulamayan kıymetli ve kendini adamış kadınların paralel durumlarını dikkate almıyor. Dünyanın tek toplumsal işi olarak gördüğü sorumluluklarını onurlu bir şekilde bırakanlar için bu kesinlikle çok zor bir durumdur. Bu kadınlar ve benzer görevleri hiç almamış, hayatlarını gelişecekleri uğraşılara ve işlere sahip olmadıklarının bilinciyle yaşayan başkaları için yapılabilecek tek iş, din ve hayır işleridir. Ancak dinleri de, her ne kadar duygulara ve seremonilerin uygulanmasına bağlı olsa da, hayır işleri dışında bir eylem içermez. Hayır işleri için çoğu doğuştan uygun olmalarına rağmen faydalı bir şekilde ya da en azından zarar vermeden çalışabilmeleri için eğitim, çeşitli hazırlıklar, yetenekli bir yöneticinin bilgisi ve düşünme gücü gerekir. Hayır işlerini faydalı bir şekilde yapan bir kişinin hükümetlerde yapamayacağı çok az iş vardır. Bu durumda ve başka örneklerde (özellikle onlara emanet edilen çocukların eğitiminde) kadınların yapmasına izin verilen görevler, onlara yasaklanmış olan diğer görevler için gereken eğitim ve yetiler olmadan yapılabilecek işler değillerdir. Durumun böyle olması toplumun büyük bir kaybıdır. Bu noktada hoşlanmadıkları konularda fikirleri cevaplamaktansa bu konulara dair gülünç portreler çizmeyi daha kolay bulanlar tarafından kadınların eksikliklerinin gündeme getirilişinde gördüğümüz ilginç yönteme de dikkat çekeyim: Kadınların iş yapma konusundaki yeteneklerinin ve tedbirli tavsiyelerinin devlet işlerinde bazen faydalı olabileceği önerildiği zaman, şakayı seven bu kişiler

yirmili yaşlardaki kızların ya da yeni gelinlerin dikiş odalarından, oldukları hallerini hiç değiştirmeden Avam Kamarası'na taşınmalarından bahsederek akıllarınca komiklik yapmaktadırlar. Erkeklerin Parlamento'ya ya da benzer bir sorumluluk gerektiren pozisyona bu kadar erken yaşta seçilmediklerini ise nedense unuturlar. Sağduyu ise böyle görevlerin kadınlara önerilmesi durumunda adayların, evlilik hayatlarında özel bir meşguliyeti olmayanlar veya başka bir işi tercih edenler (ki bazı kadınlar şimdi bile evlilik işlerini ulaşımları dahilinde olan bazı onurlu işlere tercih etmektedirler); gençliğinin en güzel yıllarını kendilerini aday oldukları bu işlere uygun hale getirmekle geçirmiş olanlar veya hayatı boyunca toplamış oldukları deneyimleri daha geniş alanlarda kullanabilecek olan kırklı yaşlarındaki dul veya evli hanımlar arasından seçileceğini söyler. Avrupa'da, en yetenekli adamların, özel ve kamusal hedeflere ulaşırken zeki ve dünya işlerinde deneyimli kadınların tavsiyelerine dair takdirlerini belirtmedikleri hiçbir ülke yoktur. Üstelik, çok az erkeğin kadınlar kadar yetenekli olduğu, masrafların takibi gibi önemli kamusal işler de bulunmaktadır. Ama bizim şu an tartıştığımız toplumun kamusal işlerde kadınların hizmetlerine duyduğu ihtiyaç değil; kadınların sahip olduklarının bilincinde oldukları pratik yeteneklerin, bazı kadınlara hayatlarının bir döneminde açık olan, bazılarına ise hiçbir zaman açık olmamış bir alanın dışında kullanılmasına izin vermeyerek kadınları sıkıcı ve umutsuz bir hayata mahkum etmesidir. İnsanların mutluluğunda hayati derecede önemli bir şey varsa o da rutin işlerinden zevk almalarıdır. Keyifli bir hayatın bu olmazsa olmaz niteliği, insanlığın büyük bir bölümüne ya çok kısıtlı bir şekilde sunulmakta ya da onlardan tamamen esirgenmektedir; ve bu niteliğin yokluğu da birçok ha-

yatı başarısızlığa mahkum etmektedir. Ama eğer toplumun henüz aşma yetisinde olmadığı şartlar böyle sorunları kaçınılamaz hale getiriyorsa toplumun kendisinin bu koşulları zorlaması gerekmez. Ebeveynlerin sağduyu yoksunluğu, gencin deneyimsizliği ya da keyifli işlerin bulunabilmesi için fırsat olmayışı, aksine hoş olmayan birçok iş bulunması çok sayıda erkeği severek yapabilecekleri işler varken hayatlarını bir işi hastalıkla ve isteksizlikle yaparak geçirmeye mahkum ediyor. Ama bu hüküm, kadınlara gerçekten de yasalarla ve onlara karşılık gelen geleneklerle uygulanıyor. Aydınlanmamış toplumlarda erkekler için renk, ırk, din ya da fethedilmiş bir ülkede milliyet neyse, kadınlar için de cinsiyet o durumdadır: başkalarının yapamadığı ya da yapmak istemedikleri işler haricinde neredeyse bütün onurlu işlerden kesin bir şekilde dışlanmaları söz konusudur. Bu tarz sebeplerden kaynaklanan acılar genelde çok az sempatiyle karşılanıyor ve boşa harcanan bir hayatın yarattığı duygular nedeniyle ortaya çıkan mutsuzluğun boyutunun çok az kişi farkına varıyor. Bu durum, artan eğitimle birlikte kadınların fikirleri ve yetenekleri ile toplumun onları kısıtladığı kapsam arasındaki orantısızlık arttıkça daha da sık görülecektir.

İnsan, insanlığın yetersiz görülen yarısına yapılan mutlak kötülüğü düşününce -öncelikle en ilham verici ve yüceltici kişisel keyiflerin kaybı, sonra da bu kaybı dolduran bezginlik, hayal kırıklığı ve hayattan duyulan derin mutsuzluğu- erkeklerin dünya üzerinde mükemmelliğe ulaşmak için verdikleri çabada ihtiyaç duydukları derslerin arasında en önemlisinin, birbirlerine kıskanç ve önyargılı kısıtlamalar uygulayarak doğanın yaptığı kötülüklere katkıda bulunmamak olduğunu düşünüyor. Erkeklerin boş korkuları sadece, gün geçtikçe daha az endişe duydukları daha büyük kötülüklere

yol açıyor. İnsanlığın özgürce davranışları üzerine koydukları (kötülük yapanları sorumlu tutmak dışında) her kısıtlama da insanlığın mutluluğunun kaynağını kurutuyor ve türümüzün tamamını, hayatı kişiler için değerli kılan her konuda daha fakir kılıyor.

Kadınların Özgürleşmesi

John Stuart Mill

"İki cinsiyet arasındaki mevcut toplumsal ilişkileri düzenleyen ilke -yani bir cinsiyetin diğerine hukuki itaati- yanlıştır ve günümüzde beşeri gelişimin önündeki başlıca engellerden biridir; ve bu durum, mükemmel eşitlik ilkesi ile değiştirilmelidir."
19. yüzyılın en etkili İngiliz düşünürlerinin başında gelen John Stuart Mill, bu eserinde toplumsal hayatın temelini oluşturan cinsiyetler arası ilişkilerin görünenin ötesindeki satır aralarını detaylı analizlerle okuyucuya aktarıyor. Mill, deneycilik ve faydacılık ekseninde ortaya koyduğu çıkarımlarıyla etkileri günümüze kadar ulaşan cinsiyetler arası iktidar ilişkilerine psikolojik, sosyolojik ve sosyoekonomik açıdan ışık tutuyor.
Kadın hakları hareketlerinin oluşumuna 1869 gibi erken bir tarihten ilham veren bu eser, bu konuda yazılan ilk metinlerden olma özelliğini de taşır.

ISBN : 978-605-9460-02-6

15₺

pinhanyayincilik.com
/pinhanyayincilik
/pinhankitap